

Tartalomjegyzék

- 3 **Géczy János:** Olyaténképen; Újra; Újra 2. (versek)
- 6 **Ferdinandy György:** Beolvadni; A Fácános; A cigányokról; Marginálisok; A két Miguel; A magyar humorról (rövidprózák)
- 14 **Jódal Rózsa:** Kúszás a végtelenbe (próza)
- LADIK KATALIN 80
- 19 **Bíró Tímea:** Ladik Kati citromfája (vers)
- 22 **Bencsik Orsolya:** Androgün-torzó egy saját bejáratú kertben (próza)
- 26 Képeslapok Ladik Katalinnak (**Greguss Lilla** és **Papp Katalin** versei)
- 30 **Alla Gutnyikova:** Az én szemeim nyitva vannak (vers) (**Bakos Petra** fordítása)
- 37 **Szarvas Melinda:** Beleestem (esszé tanulmány)
- 43 **Jódal Kálmán:** Sztalker a tükör mögötti világban (recenzió)
- JUHÁSZ ERZSÉBET 75
- 45 **Sági Varga Kinga:** Számadás a hiányról (esszé)
- 51 Szabásminták (**Bencsik Orsolyával Sági Varga Kinga** beszélget)
- 63 **Bencsik Orsolya:** Juhász Erzsébet szemüvege (esszé)

- 69 Martzy Réka:** „Nő voltál, írtál, jóvátehetetlen” – A nő hangja és ars poeticája – Gergely Ágnes *Kobaltország* című kötetéről (tanulmány)
- 88 Lengyel András:** Vágy, félelem és kompenzáció – A drogfüggőség dinamikája Csáth Géza „végső” önértelmezésében (tanulmány)
- 103 Horváth Lajos:** Kosztolányi mint Shakespeare-fordító I. – A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege*-újrarendezés hatástörténeti háttere – ifjabb Brenner József naplóbejegyzései és egyéb korabeli sajtóközlések alapján (tanulmány)
- 126 Várady Tibor:** A hetvenéves Kanizsai Író Tábor emlékezete (esszé)

A fedőlapon és a számban **Ratkovič Györgyi** alkotásait közöljük.

Borító: Alvó (2021, olaj és aranyozás fára, miniatűr, 9,8×9,8×4 cm)

GÉCZI JÁNOS

Olyaténképen

A dzsesszben az ember a kezén át látja a saját csontjait. Zongora hallható benne, a nevetlen hangszer. Mi a kolompoknak és a harcias bőrdoboknak vagyunk a hívei s nem a világzenének, amely sok nyelven és összevissza beszél. Most azt énekli a jövő fejhangján a dizőz, kántálja, a Szentföldön a gyűlöletet kivéve minden halott. Van – hisszük beszédét az első vértanúnak – a végső pillanat előtti pillanat, amelyben a nagyvilág valamennyi dolga egybetolul s minden egybeszakad. A fáknak nincs árnyékuk, zúg a lombjuk, árnyéktalan. Mindenki háttal áll mindenkinek, az ítélet előtt önmaga felé fordulva, mint Arany *Toldijában* az olyaténképen, amely szó tudja, a szöveg nem az olvasónak írott, hanem csak magának a szövegnek.

Újra

Az ablakon benézve a többiekre,
anyjára, apjára, csapat rokonságra,
meglátta magát az üveglapon. Benne
megjelent a mögötte álló égvilág.
Aztán rálelt a tekintete a teste
alakját viselő remegő fényfoltra,
majd az alakját megszerző árnyékra
s arra a pontra, ahol mindkettő kimúlt.
Kiderült újra, hogy több szíve van, s minden
szívhez tartozik a teste egy darabja.
Nem gondolta eddig magáról, hogy csakis
többes számban létezik, annyi alakban,
amennyi számban vannak. Irgalom, édes-
anyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is.

Újra 2.

Újra nézi, mert nyarat látni visszatér,
tapasztalja, nem azt találja a kertje
asztalán a szétömlött fényben amellyel
találkozott a július méhdöngésében.
Tekintete, az üveg mézen, áthalad
a hetek, a hónapok falán, s mit tisztán
érezkel közeledve, annak elérve
a közelébe megváltozik. Birs barnul
a tányéron, hol pohók rétesalma ült,
a csontnyelű kiskésen rozsdásodással
tölti ki életidejét az élsugár.
Szabódarazsak luggatják, kerek foltra
folt, a damaszkuszi rózsa szirmainak
maradékát. Aki ilyen közel jutott
a kerti asztalhoz, annak két szemmel kell
még látnia? – eresz alól fecske cseveg,
illegeti tollát, készül Afrikába.

FERDINANDY GYÖRGY

Beolvadni

Weöres Sándor – gyakran idézett – verssorai járnak az eszemben: „Amelyik nemzet fölényben akar lenni más nemzetek fölött: hóherrá, vagy bohóccá válik.”

A magyarság ezeréves történelme folyamán befogadta és magába olvasztotta az utána érkező sztyeppei nomád és pásztorkodó néptörzsedékeket. A pogányokat, ahogy a régi krónikák mondták. A kunok, a besenyők vagy a böszörmények nevét ma már csak helységnevek őrzik. De ki ismerné még az úzok vagy az avarok zenéjét! Egy-egy kőfelirat vagy eposz fennmaradt a Kaszpi-tengertől érkező lovasnomádokról, de ők maguk aligha gondoltak arra, hogy bármivel is „megajándékozzák” az utódaikat. Még Attila, az Isten ostora sem hagyott maga után egyetlen versikét sem. Eltűnt ő is a népvándorlás süllyesztőjében! Hogy akkor mi maradt a hunok és nagy királyaik után? Tucatnyi főnév, semmi több, amelyek jószérivel neveket és titulusokat írnak le.

Töprengek. Ez lett volna a mi sorsunk is, ha beolvadunk. Lehattunk volna mongolok, törökök, osztrákok, németek vagy oroszok. Helyette viszont sokszínű kultúrát alakítottunk ki, részben a környező, részben a megszálló népek hagyományait átvéve. És azt is ki kell mondani, hogy az etnikai, nyelvi és vallási kiteljesedésnek itt, nálunk már évszázadok óta nincs akadálya. Hogy csak a legnagyobb lélekszámmal rendelkezőket vegyem sorra, a cigányok, németek, románok, szlovákok, szerbek, horvátok, ruszinok, bolgárok és görögök teljes jogú magyarországi nemzetiségek.

A lényeg mégiscsak ez: a magyarság történelme szüntelen kettős védelmezés. A nagy birodalmak és az utánuk beszívárgók ellen.

Nem a mi terepünk a külföldi mintára létrehozott monarchiák és az integrációpárti uniók világa. Aki ezt nem ismeri, nincs tisztában a mi állapotunkkal.

A Fácános

Most, utólag úgy érzem, nagy szerencse, ha egy budai – úgynevezett – úrifúcska kikerül megszokott környezetéből, és megismeri a világot. Erre a világháború volt sokaknak alkalom. Nekem ennél sokkal keményebb – kényszerű – tanulmányút jutott. A gödöllői Fácánosban eltöltött éveim. Belgiumból kerültem ide, az Alvégre. A premontreieket kitelepítették, helyükbe az aszódi javítóintézet fiataljai kerültek. Megismerhettem a magyar falu és a külvárosok kamaszait. Közülük kerültek ki új pajtásaim az évek folyamán. Megismertem a hazámat úgy, mint kevesen.

Ehhez a nagy leckéhez remek pedagógusok társultak. Hadifogságból hazatérő sérültek, sokat tapasztalt férfiak. Kuthi Berci az irodalmat szeretette meg velem, Kirchhoffer Csoza a küzdelmet, a sportokat. Öcsi bácsi a szocializmust magyarázta, Kungli Ferenc a franciák konyhanyelvét. És így tovább. Ők, és aszódi diákjaik alakították ki bennem a felfogást. Ötvetükből lettem, ami máig vagyok.

Mindezt egyszer már meg kellene írnom. Gödöllő őslakosai voltak – a kemény alap, a négyfős társaság, aminek mindent köszönhetek. Azt, hogy a csángók dalait éppúgy el tudom énekelni, mint a kor divatos pesti dalait. Hogy Nagy Imre emberarcú szocializmusát vallom magaménak ma is.

Gödöllőre ma is rendszeresen visszalátogatok. Második hazám Buda és Belgium után az Alvég, valahol a Fácános és az Akasztós gödör között.

A cigányokról

Amikor tizenegy év emigráció után először adott nekem az Óhaza beutazóvízumot, minden gyorsan zajlott. Olyan gyorsan, hogy még csak értesíteni sem tudtam budai családomat. Amikor beállítottam, a házban idegenek éltek: lakók.

Íróbarátom, Lakatos Menyhért vett a hóna alá, autót béreltem, kivitt a csepeli cigánysorra, ahol Daróczi Józsefnél töltöttem az első napokat. Choli, ha jól emlékszem, Királyerdőn tanított egy cigány iskolában. A lány, akiről írnom kellett, ugyancsak roma volt. Egy *Ki mit tud?* vetélkedő győztese, akinek Berettyóújfaluban mutatott be a barátom, Menyhért. A francia kiadónak – a nagy múltú Denoëlnek – végülis nem ő, hanem Lakatos Menyhért lánya, Anka mondta tollba az életét. Úgy mentem vissza Párizsba, hogy csak a romák irodalma foglalkoztatott. Még egy gyors családlátogatásra sem volt időm.

A magyarországi cigányokkal ezek után – mondanom sem kell – szoros volt a kapcsolatom. Menyhért később is nálam élt, a francia tanyán. Még a tetőszerkezet felépítésében is segített! Ankával sem szűnt meg az ismeretség: kijött hozzám Párizsba, bár az irodalmi szociográfiáimat tartalmazó kötet helyett a roma közösségek társaságát választotta. A kapcsolat később sem szakadt meg velük: Menyhérttel és Cholival többször együtt vettünk részt irodalmi fórumokon.

Száraz Miklós György *Cigányok* című esszégyűjteményét olvastam és szerettem. Mégis sokáig hiányoltam egy, a magyar romákat bemutató részletes leírást. Ezért forgatom most örömmel Borzák Tibor újságíró tekintélyt parancsoló kivitelezésű *Cigánylélek* című könyvét. Benne a romák megaláztatásban bővelkedő történelme, népmesei eredetmítoszai, hitviláguk és vallásosságuk. Lóvásári és búcsújáró riportok, esküvői

és iskolai tudósítások. Mélyinterjúk a cigányság képviselőivel és ismerőivel. Aztán a nagyszerű mesélő: Sztojka Zoltán, a boszorkányos gyűrűt és kalapot viselő gáboros cigány, aki elmondja az életét és a kártyavetés csínját-bínját.

A szíriai fotóművész, Bahget Iskander képei betétként szolgálnak. De csak itt, ebben az irodalmi szociográfiában, amiből mindent megtudhat, aki ismerni szeretné ezt a népet, ezeket az embereket.

Marginálisok

A fiatal magyar lírában szokatlan ez a hang. A marginálisok, az útpadkára szorultak költészete. Ki merne így írni József Attila után? Egy fiatal salgótarjáni költő, prózáíró, szerkesztő, Juhász Tibor megpróbálkozik vele. Nincs könnyű dolga. Az *Amire telik* című, második verseskötetében közreadott versei itt-ott túlírta, pontatlanok. Máskor túlságosan hamar véget érnek, aligha rögzít egy jelenetet. Mégsem kellene elhallgatni őket, mert izgalmas témavilága felvonultatja a szegénység, a kiszolgáltatottság és a nyelvi határok kérdésköreit is. Megrázó tapasztalat rajzolódik ki az itt közreadott negyvenegy versét olvasva: a megélt valóság próbálja ránk törni az ajtót.

Érdemes szólni arról is, hogy szokatlan módon a kötet végén a felhasznált irodalom gyűjteménye áll. Vagyis azoknak a „krónikásoknak” a munkái, akik – így vagy úgy – hatottak a költőre. Nincsen köztük Illyés Gyula, Moldova György vagy Závada Pál, de akad egy-két szociografikus regény és egy újságcikk a felsorolásban.

Juhász Tibor előbb-utóbb mesterére fog akadni. Talán szokatlan a hangja, de nem tehetségtelen.

A két Miguel

Miguel Valle de Figueiredo fotóiról

Nem ismerem Miguel Valle de Figueiredót, a portugál fotóst, akinek művészi felvételei az újabb könyveim borítóin láthatóak. Egyszer sem találkoztam vagy beszéltem vele. Nehéz is lenne, mert ő Lisszabonban él, én pedig Floridában rekedtem. És hát a nyelv! Miguel – akár a fiam is lehetne – portugálul és angolul beszél, nekem pedig a magyar az anyanyelvem, franciául és spanyolul pedig már csak gagyogok.

A portugálban létezik egy kifejezés: *saudade*. Már-már lefordíthatatlan, egyfajta szomorúságot jelent. A vágyakozás, a melankólia és a nosztalgia keveréke, ami szinte leválaszthatatlan a portugál életérzéstől. Valahogy úgy érzem, a *saudade* valamennyi írásomra, talán minden kötetemre érvényes.

Régen hallottam ezt a kifejezést, Miguel Valle de Figueiredo képeiből válogatva, mégis eszembe jut. Merthogy javában zajlik a munka a trópusokon: szerkesztőmmel megfelelő borítófotót keresünk az új könyvemhez. És ennek a fotóművésznek osztályon felüli munkái vannak, a világ legtavolabbi pontjain elkapott pillanatoktól kezdve a koronavírus-járványba burkolózó lisszaboni utcaképekig. Látszik, hogy érdekli – mi több: érti – az embereket. Figyeli a tekinteteket. Olvas az arcokban.

A kiadóm egyik munkatársa a napokban azt kérdezte: miért hasonlítanak egymásra ennyire az újabb köteteim borítói? Hát, éppen ez az! A portugál fotós nagyon ráhibázott a köteteim szomorúságára. Voltak itt már egymásba-nyíló szobák üresen kongó falakkal, villanypózna a ki-etlen mezőn, napernyő-erdő a homokban. Most pedig ez az újabb, a kavargó viharfelhők a sötét tenger felett.

Több kritika is méltatja az egymásra találásunkat. Mindjárt itt van Santavecza Anita fiatal irodalomtörténész, aki a *Könyv a világ végéig* elemez-

te: „A kötet izléses egységnek tekinthető, a borító és a szöveg között szimbiotikus összefonódás ismerhető fel. A borító Bányay Anna és Szita Barnabás munkája: a portugál fotóművész, Miguel Valle de Figueiredo fotójának felhasználásával készült, amely remek választás a szöveg karakterét tekintve. A fekete-fehér képen egy kihalt épület látható, amelynek egymásba nyíló szobái egy végtelenül hosszú folyosót láttatnak.” Aztán érzékletesen megmagyarázza, hogy miről beszél. Az említett szobák – meglátása szerint – egy letűnt kort idéznek meg. Akárcsak az én prózám!

Portugáliáról nincsenek emlékeim, nem jártam a félsziget nyugati részén. Nagybátyám, Ferdinandy Mihály viszont a második világháború idején Portugáliában lett kultúrattasé. A lisszaboni egyetemen dolgozott, magyar lektorként. Idővel onnan vándorolt ki Argentínába, ahol a mendozai egyetemen dolgozott egészen addig, amíg át nem került a Puerto Ricó-i Állami Egyetemre, ahol aztán magam is tanítottam. Fura, magának való figura volt. Nehezen találtuk – és még nehezebben tartottuk – meg a kapcsolatot egymáshoz.

Amit tudok a portugálokról, nem Mihály bácsitól – Don Migueltől – származik. Nem számít, végtére is nem sok az, amit elmondhatok erről a derék népről és rólam. Csodálom Lisszabon építészetét, amelyet Carlos Mardel – a mi Martell Károlyunk – formált a nagy földrengés után. Szeretem az édeskés portóit; bár inkább rumot ittam, amikor még tudtam. Valahol – valamelyik kisregényemben – előfordul Salazar, a diktátor neve. És *Aniki-Bóbó*, ez a réges-régi film, azzal a különleges gyermekversikével! Röstellem bevallani, de a portugálokat valamiért még csak nem is olvastam: talán csak a reneszánsz mestert, Luís de Camões-t és nemzedéktársamat, az irodalmi Nobel-díjas mágikus realistát, José Saramagót.

Tulajdonképpen nincs sok közöm az egészhez. Mégis, jóleső érzés, hogy valaki, ilyen távol tőlem, ennyire rezonál rám.

A magyar humorról

A karibi asszony a kezében tartja a telefonját, kuncog. Aztán kitör belőle a nevetés. Még mindig nevet, amikor felolvassa nekem a viccet. Spanyolul szól hozzám. Értem, amit mond. Bólogatok, remélem, nem vár tőlem mást. Látogatónk is az asztalnál ül.

– Ez vicc volt? – fordul felém. Igen, feleségem elmagyarázza, hogy min kellett volna nevetnem. Hát, rendben, megvonom a vállamat.

Barátaim latin élettársai általában hozzánk szelídülnek. Majdnem mindenben egyetértünk, magyar fiúk és latin asszonyok. Egy valami van, amire nincs magyarázat: a mi humorunkat személyes támadásnak érzi valamennyi latin. Nem tudják megszokni a közös élet évtizedei alatt.

Tűnődöm, keresem a magyarázatot. Nálunk, magyaroknál dül a pesti, a zsidó humor, az egykori kabaré alapja. A csavaros észjárású székely góbék vaskos tréfái mindennaposak. Akárcsak a faviccek. Nem újkeletű a jelenség: Mikszáth korától kezdve sokáig szárnyaltak a viccek. Egy időben sorra jelentek meg a satírák, az élclapok, a karikatúrák. Valaha a Ludas Matyi minden idők legnagyobb példányszámú satirikus hetilapjának számított. Egyszóval: soha nem volt tőlünk idegen a humor. Mi ezzel az amalgámmal traktáljuk szeretteinket.

Persze, csak azokat, akiket szeretünk. Idegenekre nem pazaroljuk az iróniát. Ez az, amit nem viselnek el a latin hölgyek és asszonyok. Sérti őket a nevetés. A magyarok csipkelődése, az irónia.

Beletört nem egyszer nekem is a bicskám. Megszoktam, hogy nem mondom ki a dolgokat.

Hümmögni azért csak szabad...

JÓDAL RÓZSA

Kúszás a végtelenbe

O, Susanna, o Susanna, wie ist das Leben doch so schön... Jaj!
Csend. Fülledt és porszagú. Az éjszakára résnyre lehúzott redőnyök melegbarna félhomályát szabálytalan foltokban töri meg egy-egy játékos, huncut fénycsík és a hortenziák illatát is magával csempésző napfoltoska.

Mi ez most? Valami zöld... és szőrös. Pfuj! A műfogsorom közé szorult. Hol vagyok? Ez a nappali szőnyege... De miért látom ilyen közelről? Minden kávéfoltja mintha egyenesen a szembogaramba szúrna. Na! Hát ez... Mit keresek itt a padlón? Hasmánt! Elterültem, mint egy béka. Persze. A fürdőszobából tartottam a nappaliba. Ó, Margó! Majku ti! Ugye mondtam én, hogy ne építsünk többszintes házat? De hát világegyetében tele volt „kreatív” ötletekkel. Mert hát az volt akkor, szerinte, a legújabb építészeti „sikoly”. De hogy ez a négy lépcsőfok így kifogjon rajtam? Persze, korlátot, azt nem tetettünk melléje. Akkor... hány éve is? Ötven? Negyven? Most vagyok kilencvenhárom. Négy és fél hónap múlva már kilencvennégy! Lehet annak már hetven éve is. Akkor nevetséges is lett volna számunkra egy ilyen belső korlát. Atlétatermetű voltam, kisportolt példány, ő meg igazi bombanő. Ugyan! Mi volt akkor az a négy márványlépcsőnyi különbség? Na, akkor most szépen feltápászkodunk... Reggel van. K' vragu! Így kiment a lábamból az erő? Most persze jól jönne az a bot, amit Živko hozott ajándékba. Persze akkor kiröhögtem. Bot? Nekem?! Na, ne izéljen már! A doki azt mondta, játszva megérem én a százat is! Minden leletem jó. Mit jó? Kitűnő! No, mi lesz? Egy, kettő, három! Hm. Nincs erő a karjaimban. Még ilyet! Ha lenne mibe kapaszkodnom! Lássuk csak! Hű, de messze vannak azok a székek. Meg az asztal. Rajta a telefon. A telefon! Ha fel tudnék legalább valahogy térdelni! Akkor

odaevickélhetnék... A hasamat meg tudom emelni! A fejemet is! Mint a gyík, úgy meresztgetem felfelé. Nevetséges, de ez már azért valami! Csak a kezem, a kezem! A karjaim... Mi van velem? Megütött volna a szél? Talán amikor lezuhantam azokon a vacak lépcsőkön. Ha ugyan lezuhantam. Lehet, hogy megszédültem. Úgy kavarog, hasogat most is a fejem. És valahogy olyan... tompa vagyok. Itt hasalok a szőnyegen, mint egy gutaütött... A giliszták! Hogy is araszolnak, másznak azok? Az a jókora dundi borsózöld is gyerekkoromban ott a szilvafán. Emlékszem, világoskék szemölcssei voltak, és mindegyiken három-négy szőrszál. Nem undorodtam tőle, meg akartam fogni, de a kis ravasz levetette magát a lapulevelek közé. Hogy is csinálta? Összehúzódott, kinyúlt. Össze, szét. Össze, szét. Oda kellene araszolni az asztalhoz! Csak a telefont megmarokolhassam! A kezemet előre tudom csúsztatni! Ez megy! Ez megy! No most! No most! Haladtam! Milyen kínnal... és csak pár centit. De úgy elfáradtam. Pihenek kicsit. Nyugi. Van idő. Nem vár rám senki. Nem sűrget. No, még egy kicsit. Az alkarom, az csúszik. De a többi nem mozdul utána. Se előre, se hátra. Mintha kőből lennék! Egy megkövesedett pasas Pompeiből. Emlékszel? Kellett nekünk faltól falig érő szőnyegpadló! Ha egy kis perzsa futó lenne itt a kezem ügyében... Vagy akár egy rongyszőnyeg, hogy bele tudjak kapaszkodni. Valamibe! De ez a nyomorult szőnyegpadló még a bútorok alatt is ott terpeszkedik. Jó szorosan, ki-centizve. Margó, ez is a te ötleted volt. Divat!

Úgy látszik, elszunnyadtam kicsit. Mintha világosabb lenne a szoba. Milyen hatalmas! S én itt egyedül a padló közepén. Egyes egyedül az egész házban.

De mi ez...? Valami... Jelenlét... Itt a közelemben. Valahol. Mintha lenne itt valaki! Te vagy az? Érzem, hogy itt vagy! Valamerre.

– Zrh.

Egy Hang! Nincs értelme, jelentése, de mégis valami jel! Köszönöm, hogy jelentkezted. Úgy, mint akkor... Sok-sok évvel ezelőtt. A haláloed után. Akkor még a vitrinajtó is kinyílt. Aztán nem jöttél többé... És én elfelejtettem.

Szólj még hozzám!

– Zrh.

Most itt, a másik oldalamon hallak. Szeretnék látni. Noha borzongok a gondolattól. De mégis... Nem lehetséges? Mondj valamit!

– Zrh.

Félek! Margó, nem akarok még meghalni! Majd. Majd egyszer... Találkozunk. Ne haragudj. Úgy szeretnék még élni! Segíts! Ha tudsz. Segíts! Mit tegyek? Nem tudok felállni. Képzeld! Próbálgaj meg lassan... erőlködv... odakúszni? A székhez.

Pár centit megint haladtam.

– Zrh.

Nem értelek. De olyan jó, hogy itt vagy! Látod, nem nősültem újra. Pedig hogy rettegtél tőle, hogy eladom a házat a gyerekek feje fölül. Igen, hát volt az az asszony. Meg más is. Ha eszembe jut az a szilveszter, amikor repülővel igyekezted a gyerekekhez Kanadába... Az volt csak a nagy meglepetés! Malacot süttöttél, tortát, aprósüteményt, hogy nekem is szép legyen a szilveszterem itthon. Egyedül. Még orosz salátát is kevertél, mert tudtad, hogy az a kedvencem. Elutaztál, legalább is azt hittem, de egyszer csak, mint derült égből a villám, itthon termettél. A repülő valamiért nem indult akkor. Talán vihar volt, nem emlékszem. Gondoltad, azt a kis várakozási időt itthon töltöd velem. Amikor megállt veled a taxi a házunk előtt, hát, elállt a lélegzetem! Arankát belöktem a másik szobába, rázártam az ajtót. De a bűnjelek ott illatoztak előtted, amikor beléptél: az ünnepien megterített asztal az égő gyertyákkal, a sok általad készített finomsággal, no meg persze a két félig üritett talpas pezsgőspohár, a rúzsos szalvéta...

– Zrh.

Ó, sok egyéb is terheli a lelkiismeretemet... De a tiédet is! Ezt ne felejtse el. A tiédet is. Ahogy öregedtél, egyre házsártosabb lettél, egyre kibírhatatlanabb.

– Gaa.

Tudom. Magam is hozzájárultam. A fiunkat nem akartam segíteni, pedig nagy volt a nyugdíjam. Szerinted: óriási. Ami persze túlzás. Dolgozzon a fiatalúr! Te meg a magad pici nyugdíját havonta mind neki csempészed. Nem mentél fodráshoz, évekig nem vettél magadnak semmi új holmit. Nem, és nem értetted meg, hogy ezzel csak neki teszel rosszat.

– Gaa.

Azzal vádoltál, hogy különbséget teszek a gyerekek között. A lányoméért rajongok, a fiamat meg állandóan kioktatom, szidom, ordítózok vele. Elidegenítem magamtól... Nem szólsz semmit? Liliana summa cum laude diplomázott, külföldre ment férjhez, karriert futott be. Büszke voltam rá. Igenis, büszke. Az én lányom, az én vérem.

– Gaa.

Tudom. Viktor a légynek sem ártott. Csak magának. Hagyta, hogy a felesége és te tartsátok el. Elkényeztetted. Puhánnyá tetted. Szégyelltem... Gyűlöltem.

Kapunyikorgások. Távoli autótülkölések. Valahol fűnyíró zúg.

Hol vagy? Elmentél volna? Nem érzem már a jelenlétedet... Megharagudtál és faképnél hagytál. Mint az életben is annyiszor. Akkor a templomhoz menekültél, éjjel-nappal ott lógtál, hiába morogtam, csúfolódtam... Most hol lehetsz? Nem tudom elképzelni. Pedig... Nem tudom, én hová jutok majd... egyszer. Találkozom-e még veled ott? Látod, itt fekszem magatehetetlenül... Teljes reménytelenségben. Az étteremből, a megállapodás szerint, több napra való főtt ételt hoztak. Minden, szépen kiporciózva, bent van a hűtőben. Azok a hétvégéig felém sem néznek. Jól elrendeztem, mi? Takarítónőm is van. Jövő csütörtökön benéz... A kortársaim, a barátaim meghaltak, a maradék rokonságot, szomszédságot én martam el. Úgy idegesítenek! Az a sok buta ember azzal a rengeteg felesleges dumával. Nem kell! Nem kell! Liliana, a drágaság, külföldön éli világát. Majd felhív. Persze, hogy felhív. Egyszer. Általában havonta egyszer. Pontosan minden elsején, este tízkor. Ő már ilyen precíz. Viktor a temetőben rohad. A „magyarica” özvegye és az unokám? Az ő szemükben egy kiállhatatlan, zsupori, sőt nacionalista vénember vagyok. Azok ugyan rám nem nyitnák az ajtót!

Mi lesz velem így? Én még majd araszolgatok, erőlködve kúszok, mászok, kapaszkodok a szőnyegen egy kicsit... De már egyre kevésbé hiszem, hogy valaha is elérem azt a kurva telefont. Kiment belőlem az erő... És ha ordítanék? Ha segítséget kérnék? Hééé! Héééé! Emberek! Ljudi! Upomoć! Segítségééé!

Mire is várok? Nincs, aki meghallja. A jobb oldali szomszéd eladta a házat, ki is költözött belőle. A bal oldaliak nyaralnak. Különben velük nem is

vagyok beszélő viszonyban. A szemközti házat már le is bontották. Méteresre nőtt benne a gaz.

De hát az elhaladó! Valaki csak mászkál ezen a villasoron... Villasoron! Megnyomorították, tönkretették a mi szép utcánkat. Az új háztulajdonosok csak autón furikáznak. Nem is ismerem őket. A gyerekek... Azokat már nem engedik ki az utcára. Mindenütt építenek, teherautók szállítják a téglát, sódert, új ajtókat, ablakokat. Olyan óriási a lárma, a forgalom, a por. Ugyan ki hallaná meg az én rikácsolásomat, az egyre erőtlenebb nyivákolásomat?

Egyre égetőbben tűz a nap.

Meddig élhet el az ember étel, főként folyadék nélkül? Nyilván sokáig. Talán hetekig is... Sajnos. Hacsak nem végez velem közben egy újabb szélütés.

Megint elálmosodtam. Valahogy elerőtlenedtem.

Mikor érezhetik meg a hiányomat az utcában? Az a maroknyi maradék régi szomszéd elöregedett. Eltemették, vagy bedugták az öregek otthonába. Nem voltak olyan vitálisak, mint én. A fiatalok persze eladták a családi házaikat, elosztzkodtak. Minden második, harmadik földszintes, meg egyemeletes házat lebontottak és újraépítettek már az új tulajdonosok. Persze többemeletesre. A világ olyan mohó lett! Vagy mindig is az volt? Esti sétáimon – Margó, én még minden este, orvosi tanácsra!, hosszú egészségügyi sétát teszek – gyakran szemrevételezem őket. Mondják, az egyiket napelemmel fűtik majd, a pincéjében szauna lesz, az udvarban virágágyások helyett medence. Bánom is én! Nem ismerem őket, és ők se engem. Nem is köszönnek... Talán majd a szagom, a bomló hús bűze nyomra vezeti őket. Haha. Ebben a malterszagban? No! Hadd próbáljam meg újra ezt az erőltetett előrekúszást. Mi mást is tehetnék? Ugyan mit?

Továbbkúszom a végtelenbe. Majd csak odaérek.

BÍRÓ TÍMEA

Ladik Kati citromfája

sűrű szövésű képeket hoz magával
eltört székeket kettévágott kislányt
haláltól vacogó anyát
cipője talpán berlini por
ruhájában ciprusi levegő
ujjlenyomatában megkopott vajdaság
mind egyedül hozza fel a dombtetőre
a hvari temető alá
nem görnyed sőt énekel
teste lelke hangutánoz
ma éppen inkább férfi
reggel óta kollázsol a szívizom
utaztatja a fájdalmat
versbe falazza a zuhanást
hozza a sorokat is fölfelé
már a kapukilincs lenyomásából
tudjuk hogy most a költőnő érkezett
ahogy belép a parányi udvar
megtelik a tenger sós levegőjével
bőröndjét a lépcső mellé állítja
és a csapból hívogatni kezdi
a folyékony ezüstöt
abból a ritmusból ahogyan
a vizet permetezi ránk
tudjuk hogy ekkor termékenyülnek
meg benne a képek

írnak a mozdulatai
a kompról elhozott egy szeletet
a szélből amit beenged a házba
beenged az ágyba
huss ki túlérett sikoly
miután megöntöz belém harap
eltorzult arcait tanulja a tükör előtt
de hiába szór vasreszeléket a csillagos égre
így is gyönyörű
hajában a lázadás hullámai
visszafelelesnek az időnek
az egész ember képtelen télbe fordulni
messze tőle az elmúlás
hangszálaiban a vastag élet
újabb és újabb rügyet fakaszt
ő nem a tengert lopni jön
nem kiszívni belőle a kéket
hanem meghallgatni minden panaszát
és bekötözni a sziklák sebeit
elsők között ér le a partra
kiteríti szoknyáját és gyóntat
mint égből lehullott szárnyas
testéből a tollat
kitépkedi a vízből a bűnöket
amiket az ember ösztönei
csorgattak a tájba
hogyan aztán a kőház hűvös falai
között éles késével megnyúzza őket
lecsiszolja a csontokat a holdfényben
hogyan megjelenjen a versben
az ami eredendő ami tagadhatatlan
benéz a lepedő a bőr a hús alá
tüzetesen átnézi a narancsfa földjét
végighúzza ujjait a bazsalikom

leveleinek erezetén
a magjaimig harap hogy az ízlelőbimbók
egymáshoz tapadjanak a fanyarságtól
az igazat keresi akkor is ha sötét
odatámasztja az elfáradt holdhoz
a létrát és kicseréli benne az égőt
mert az orgazmusra sokan
csak éjszaka képesek
a bimbóudvarokon
nyelvek fogócskáznak
a lélek alámerül
a kiszabadított izzadságban

BENCSIK ORSOLYA

Androgün-torzó egy saját bejáratú kertben

„Ez a kert, maga a tiltakozás.”

(Ladik Katalin)

Sokat lestem a mamát.

Léderer Magdolna Vilma apám anyja volt, akivel ezerkilencszázyolcvanöt telén, egy havas márciusi napon ismerkedtem meg, anyám elmondása szerint úgy, hogy a mama, miután a férjét, az én nagyapámat bezárta a házukba, kulcsát retiküljébe dobta, majd vastag kaucsuksarkú csizmában, télikabátban lesétált a Lenin utcán, le egészen az újonnan épült szülészeti. Anyám szerint tarka férfikucsmá volt a fején. Apám véleménye ettől eltér, az ő elbeszélésében egy szürke usánka szerepel. Családom történetében ez az oroszos szál. Ehhez kapcsolódik, hogy később az egyetemen a Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely egyik oszlopos tagja (a tragikus hirtelenséggel, fiatalon elhunyt jogfilozófus, Nagy Tamás) sokáig azt hitte, szegedi emigrációban élő orosz nő vagyok. A mama kucsmája vagy usánkája olyan nedves volt, és rajta a nyúl és pézsmapocok szórszálak úgy tapadtak össze, mint az én fejemen születés után a gyér, kopár haj. Vagy ahogy a mama mondta, hajzat.

Mindig egyetlen, könnyen behatárolható térben láttam.

Ez a Žikica Jovanović Španac utcai ház és annak udvara. Az udvar, ahol a mama a nagyapám haláláig nem ültethetett facsemetét. Ha ültetett, a tata kivágta. Kilencvenévesen is nekiállt fát vágni egy lombfűrészsel. Azzal a lombfűrészsel, amit az általános iskola befejezése után a szemétkbe dobtam, abba a nagy, rozsdás fémhordóba, amit a tata, amíg tehetett, évről évre újrafoltozott, nehéz drótokkal körbefércelt. A tata szeretett guberálni. Gyűjteni, szortírozni, számba venni, felírni, lejegyezni, ezek

voltak a kedvenc szavai. Birtokolni mindent, amihez ingyen juthat hozzá, azt mondta, ez a legnagyobb mulatság az életben, de a növények, a fű és fafélék, a sok-sok gaz és paréj (minden, ami nem az általa termesztett csicsóka és az egyetlen, növéseben poroszosan megzabolázott fosószilva) fenemód bosszantották. Az udvar melletti kiskonyhába került a sok ingyen holmi. Nem szégyellem, ő tanított meg arra, miből és hogyan tud felépülni a világ. Az én világom: egy örökölt, újrahasznosított bencsiki kert. A kiskonyha falán a mama szűrői, merőkanalai, kései mellett lógott gyűlölt technikaóráim alapeszköze. Csonka fogazata, görbe éle a tata remegő kezében elpusztította a friss hajtásokat.

A kilencvenes évektől a kétezres évek elejéig sokat kirándultunk a Bodrog gödréhez: a tata, én meg a talicska. A mélyből nagy hullámokban tört fölfelé a bűz, de mi (a két Faszarági Környezettudatos Alászállás-imitáló) összeszedtük a peremén levő tárgyakat. Amiket, ha későn érkeztünk, már a gödörbe kotort egy rőfögő kis piros buldózer. Már akkor vonzott az undorító mély. A föld szájában a bűzös massa, amiben olyan könnyen, olyan hirtelen én is eltűnhetek. És vonzott a rőfögés is. A hangok és a szagok. Egy még alig felfedezett érzemlértékpép. A mama a Bodrog gödréhez se jött ki velünk. Csak sejtettem, miközben minket vár haza a Žikicába, titokban fákat növeszt. A fosószilva mellé almát és barackot. Majd ezeket oltja önmagába.

A mamával mindig a Žikicában voltunk. Egy gerillaharcban. Soha nem mozdultunk el onnan.

Akkor is őt figyeltem, amikor az ágyban vagy a nappali kihúzható kanapéján feküdt a besötétített szobában, amikor a homályból és a puha ambaszádor alól csak testének körvonalai sejlettek fel, meg persze a hangja, mert ha nem szuszogott, sóhajtozott vagy horkolt, akkor az ambaszádor melegében rikoltozott. A mama (egy ibolya lóri) napi rendszerességgel előadásokat tartott nekem, propedeutikákat a női munkába, a női tudományba, a női művészetbe, egyedül az irodalomról nem szeretett beszélni, mert a mama nem tartotta sokra a szépirodalmat, pontosabban éppen hogy sokra tartotta, egyenesen kártékonynak nevezte. A regények, a versek a hazug vágyak keltetői, a lélek megrontói, dr. Léderer Magdolna Vilma egyetemi óráin tehát mind mentek a levesbe, egyedül

a budi könyvespolcán sorakozó szerb nyelvű ljubavni romanokról ejtett, csak úgy mellékesen, némi szót. Nem volt lazslálás, a mama még hétvégén sem hagyott pihenést nekem. A tata ilyenkor a kiskonyhában bütykölt, vagy metszette a fosószilvát, öntözte a csicsókát. Esetleg George-dzsal, Vajdaság akkor még egyedüli comingoutolt homoszexuálisával gyógynövényeket szedett a tóparton. A nagy nejlonzsákokba csalánt és kamillát, később kisvirágú füzikét, mert az George szerint jó a prosztátára. Sokáig azt hittem, az élettől jócskán megfáradt ambaszádor alatti túlélőtől tanultam meg varrni, csintalan kötőtűkkel kötni, kézzel mosni, tésztát nyújtani, lemosni a fürdőszoba csempéit, lemosni a tükröket, fölporszívózni, portalanítani, hajtogatni, vasalni, szóval főzni meg takarítani a házat, az udvart. Tőle tanultam meg, mi fán terem a szerelem, és a férfikkal hogyan kell viselkedni. Hogy nem elég a tiszta udvar, rendes ház. Hogy baj, ha vizket a micsodád. Hogy a nők segge nagy, a szexet gyűlölik. Hogy mit jelent vaját köpülni, köcsögdudát megszólaltatni, pajzán dalokat énekelni vagy hosszú hajon hegedülni. Hogy a sárga pióca mit csinál a fekete lyukban. Hogy azt is lehet mondani, fáj a faszom! Hogy szép lány ez a Magdolna, csak kár, hogy zsidó a nagyanyja! Hogy nem szabad csípni, csak puszt adni! Hogy dühöng a folklór és az izzadágszag, torz népviseletben a sok ronda állat, a nőstények szünet nélkül szaporodnak, és a világra durva és korcs kölyköket hoznak. Hogy a tata a kismacskákat, ha túl sok volt belőlük, vízbe fojtotta. Hogy a kert egy nagy, betemetett gödör és teli van csontokkal. Hogy Amerikába vagy Kanadába kéne menni, pulykakakast kéne venni. Hogy Nirvánia gennyes fekély Európa testén. Hogy jaj, itt a világ vége, jaj, jaj, itt a világ vége, de ti mind-mind legyetek boldogok! Hogy jaj, jön a macska, vigyázz magadra, kis bogaram! Szépségem, tündérvirágom, ugye jó leszel? Sokáig azt hittem, Léderer Magdolna Vilma, akit én csak Magdi mamának hívtam, mutatta meg, miként kell jól befirhangozni. Az ablakot, a szobát, magadat. És hogy egy madár nem feleség.

Amikor apám, anyám, a nővérem meg a tata aludtak, akkor mi a mamával a Žikicában csak ébren feküdtünk. Nem menekültünk.

Az álomnak vége!, ezt rikácsolta a mama, az öregecske ibolya lóri. Már a tata felesége volt, itt lakott a Žikicában, de még nem voltak besötétítve a

szobák, amikor a kertben, az emésztőnél született egy pici, lány héjú tojás. Ő pedig megöntözte. A tojás dalra fakadt, a mama attól félt, mi lesz, ha a világ meghallja. De úgy tűnt, csak neki énekelt. Léderer Magdolna Vilma akkor még arra gondolt, a tojás majd a lelkébe telepszik: lehet egy madár röpte, víz tiszta kékje, egy kavics, egy kökénybokor, a férje, az apja. De a tojás a fejére pattant. Ráült a mamára, ráereszkedett, lány héjával óvatosan körbeölelte és többé nem eresztette. Vele mozdult. Így adta oda magát a mama egy metaforának. Így lett lóri, aki az egyetemi óráit mindig azzal kezdte, hogy Spions- vagy David Bowie-dalokat füttyögött. Amikor a tata bütykölt, szortírozott, összeszedett, metszett vagy éppen csicsókát gondozott, én a sok nemalvástól kótyagos fejjel dr. Léderer Magdolna Vilma előadásait próbáltam memorizálni. Azért memorizáltam, hogy később, ha lesz rá lehetőségem, minden egyes mondatát lejegyezzem, kommentárokkal lássam el, majd vékony, puha fedeles füzetekben megjelentessem. Akkor még azt a címet adtam volna az előtanulmányainak, hogy *Romok 1–12*. Most azt adnám: *Gyere velem a mitológiába!* Én írtam volna az utószót is. Ezekre a kérdésekre kerestem volna a választ: Vajon a mama hány fát oltott magába, megmentve őket a kivágástól? Miért nem érezte valódi embernek magát, csak mások ötletei gyűjteményének? Miért bújt az ambaszádor alá? Miért vonzó egy katonai zubbonyba bújtatott androgün-torzó?

Anyám aggódva nézte, hogy sokat lesem a mamát. Hogy egyre kevesebbet alszom. Hogy röfögök, füttyögök, rikácsolok. Magamban sokat motyogok. Anyám térült-fordult, és kezembe nyomott egy könyvet. *Ezt olvasd*, mondta. A könyv címe az volt, hogy *Kiűzetés*.

Erre kisütött a nap. Vagy ahogy a mama mondta volna, kifirhangozták az eget.

(A szövegben Spions-dalszövegrészlet, egy Guzel Jahina-allúzió, egy Hajnóczy Péter-mondat, valamint eredeti vagy torzított formában Ladik Katalin-idézetek vannak.)

GREGUSS LILLA

üres képkeretek

valaminek víz-hangja van bennem,
csörgedeznek jobbra-balra az indulatok,
ahogy a szögletes parton sétálok.
én, mint egy ráhelyezett papírhajó –
azt is emlékeinkből gyűrtem –,
csak hömpölygök a köztünk
tátongó folyékony űr felszínén,
nem szabad kiszakadnom az egyensúlyomból.

mire átúsztatom hiányod,
mire odaér hozzád, már késő.
késő van. mindketten elfáradtunk.
neked nevetőgörcsöd van –
idáig hozza a folyékony feketeség a hangot,
pedig nem egy köpésre vagy innen.
vagy mégis. isten köpése ez az űr köztünk. –
én meg dühös vagyok.

kifolytál a falon lógó képekből.
elárasztotta a világot a valaha létezett
mi-képkockák olvadozó szépia-árnyéka.
mióta nem láttalak, ez a vékony sűrű űr
volt az első, ami hozzád kötött.
talán én teremtettem. talán én akartam.

dühömmel szétolvasztottam azt a kevés keretbe zárt falpizsoknyi életet, amit együtt hagytunk hátra.

pattog a nevetésed az úrfolyón.
először jólesik. megsimogatja
a bennem csorgó lélekvilágot.
aztán mintha lövéseket hallanék.
belülről fojtogatnak a felkavart hullámok.
aztán már a semmi, a csönd
hömpölyög felém. kimerülve
nézem, ahogy a föld magába
zárja a fekete folyót, amit
kényszeresen éltettem.

a csönd meleg kezével a mellkasomhoz ér.
lassan megnyitja a csapot.

PAPP KATALIN

Erdei tánc

Tévedsz, ha azt hiszed
Hogy tiéd a tested

Szellemelek játszótere
Lakomát csapnak
Táncolnak, felfalnak
Az utolsó leheletedig
Mégis több leszel reggelre
Mire feljön a Nap

S te is táncolsz
Pedig fáj minden csontod
Mert tudod
Ha megállsz mielőtt a dobok
Elhallgatnak
Meghalsz

Mindegy hogy erdő vagy színpad
Valaki mindig néz és lát
A fák mint fák vagy hangszerek
Az állatok mint állatok vagy dobok
A lelkek mint lelkek vagy emberek
Mind együtt lélegzenek

És ütöd a combod
Tested véraláfutásokkal teli

Élő dob
Talpadon a bőr fájdalmasan
Elvékonyodott
Széttáncolod

Mész körbe körbe
Lépésről lépésre
Meztelenül
Kitárukozva
Most vagy igazán önmagad
Vagy talán most vagy először
Önnön léted terhétől
Szabad

Szeretsz mint még soha
Őseid szemével nézel
Magadra
Mindenki egy

Kő, ág, patak, szikra
Tűz, ég, parázs, cifra
Lépés
Úgy mozogsz mint a láng
Az éjszaka zsúfolt
Sötétjének közepén

Pirkad
Elhallgatnak a dobok
Lassulnak a mozdulatok
De az örök ütemet tovább viszik
A bordabarlangba visszabújt
Vadállatok

ALLA GUTNYIKOVA¹

Az én szemeim nyitva vannak

Ladik Katalinnak ajánljuk ezt a szabadságkiáltást – a fordítók

Nem fogok az eljárásról beszélni, a házkutatásról, a vallatásokról, a vádiratokról, sem a perekről – mindez unalmas és érdektelen. Egy ideje a kimerültség és frusztráltság iskolapadját koptatom. De a letartóztatásom előtt szerencsére olyan iskolába jártam, ahol igazán fontos dolgokról folyt szó.

Szeretnék filozófiáról és irodalomról beszélni. Walter Benjaminről, Deridáról, Kafkáról, Arendtről, Sontagról, Barthes-ról, Foucault-ról, Agambenről, Audre Lorde-ról és bell hooksról. Oxana Timofeeváról, Madina Tlostanováról és Maria Rakhmaninováról.²

Szeretnék költészetéről beszélni. Arról, hogyan olvassunk kortárs költészetet. Szeretnék Mihail Gronaszról, Grigorij Dasevszkiőről és Vasszja Borogyinról beszélni.

De sem a hely, sem az idő nem alkalmas erre. Kicsiny, törékeny szavaimat a nyelvem hegyére rejtem, a garatom mélyére, a gyomrom és a szívem közé. És csak néhány dolgot mondok.

Gyakran érzem magam apró hálnak, kismadárnak, kisiskolásnak vagy csecsemőnek. De nemrégiben döbbenetemre megtudtam, hogy Brodskij is mindössze 23 éves volt, amikor perbe fogták. És mivel én is az emberi fajhoz tartozom, azt mondom:

A Kabbala egyik központi fogalma a Tikkun Olam – a világ megjavítása. Látom, hogy a világ tökéletlen. De hiszek abban, amit Jehuda Amiháj írt, hogy a világot gyönyörűséggel teremtették azért, hogy tevékenyked-

hessünk és megpihenhessünk, akárcsak egy kerti padon (kerti padon, nem a tárgyalóterem padjában!). Hiszek abban, hogy a világ gyöngéd-ségre, reménységre, szeretetre, szolidaritásra teremtett, és azért, hogy legyen benne szenvedély és derű.

De a világon rettenetesen sok, elviselhetetlenül sok az erőszak. És én nem akarok erőszakot. Semmilyen formában. Sem a tanárok kezét a kislányok bugyijában, sem a részeg apák öklét a családtagjaik testén. Ha megpróbálnám mindazt az erőszakot felsorolni, ami körülvesz minket, nem hogy egy nap vagy egy hét, de még egy év sem lenne elég hozzá. Ha látni akarod az erőszakot, csak tartsd nyitva a szemed. Az én szemeim nyitva vannak. Látom az erőszakot, és nem akarom az erőszakot. Minél több az erőszak, annál inkább akarom, hogy véget érjen. És a legnagyobb és legszörnyűbb erőszakot akarom a legkevésbé.

Szeretek tanulni. És mostantól mások hangján szólok.

Az iskolai történelemórákon megtanultam, hogy

„A szabadság feláldozható, de az emberi lélek nem tűr béklyót.”³

és

„A mi szabadságunkért és a tietekért.”⁴

Középiskolai olvasmányaim: Anna Andrejevna Ahmatovától a *Rekviem*, Jevgenyina Szolomonovna Ginzburgtól az *Utazás a forgószerűbe* [Крутой маршрут], Bulat Salvovics Okudzavától *A kiűrtett színház* [Упраздненный театр], Anatolij Naumovics Ribakovtól *Az Arbat gyermekei*. Okudzava versei közül a legjobban ezt szerettem:

Lelkiismeret, jóság és méltóság –

Ez a mi szent seregünk.

Nyújtsd felé a kezed.

A tűzben sem fogsz mellette félni.

Arca hatalmas és csodálatos.

A szelíd kort szenteld neki:

Lehet, hogy nem fogsz győzni,

De úgy fogsz meghalni, mint egy ember!

A franciaórákon megtanultam egy Édith Piaf-sort: 'Ça ne pouvait pas durer toujours.' (Ez nem tarthat örökké.) És egy Marc Robin-sort: 'Ça ne peut pas durer comme ça.' (Ez így nem mehet tovább.)

Tizenkilenc évesen elmentem Majdanekbe és Treblinkába, és megtanultam hét nyelven azt, hogy *soha többé*: *никогда больше*, never again, jamais plus, nie wieder, *רעם לאמנייק*, nigdy więcej, *דוע אל*.

Tanulmányoztam a zsidó bölcseket, és két gyöngyszem különösen a szívemhez nőtt. Hillél Rabbi azt mondta:

Ha én nem állok ki magamért, ki fog kiállni értem?

Ha csak magamért fáradozok és állok ki, mit érek én?

És ha ezeket a dolgokat nem most teszem, akkor mikor?

A breszlevi Náchmán rabbi pedig azt mondta:

Keskeny híd az egész világ, de a legfontosabb, hogy ne féljünk egyáltalán mégse.

Amikor az egyetemen kritikai kultúrakutatást tanultam, további leckékkel gyarapodtam. Mindenekelőtt: a szavak számítanak. Aztán: a dolgokat a nevükön kell nevezni. Végül pedig: *sapere aude*, vagyis merj önállóan gondolkodni.

Nevetséges és abszurd, ahogy az esetünkbe az iskolásokat belekeverték. Bölcsészeti tárgyakat tanítottam gyerekeknek angolul, közben bébiszitterként dolgoztam, és arról álmodoztam, hogy részt veszek majd a Taníts Oroszorszáért programban – elmegyek két évre egy kisvárosba, és elvetem az értelem, a jóság, az örökkévaló magvait. De Oroszország, legalábbis Trijakin ügyész szerint, azzal vádol, hogy kiskorúakat vontam be életveszélyes tevékenységekbe. Ha valaha is lesznek gyerekeim (márpedig kéne, hogy legyenek, mert én észben tartom a legfőbb parancsot), Poncius Pilátus portréját függesztem a falukra, Poncius Pilátusét, Júdea helytartójáét, hogy rendes és tiszta emberekké cseperedjenek. Poncius Pilátus helytartó, amint a kezeit mossa – ez a megfelelő portré egy gyerekszobába. Csakugyan, most már életveszélyes a gondolkodás,

életveszélyes, ha valaki nem közönyös. Nem is tudom, mit mondhatnék ezekre a vádakra. Mosom kezeimet.

De most eljött az igazság pillanata. Az idő, amikor a könnyek megnyílnak. A barátaim és én belerokkanunk már a borzalmakba és a fájdalomba, de amikor lemegyek a metróba, nem látok könnyáztatta arcokat. Nem látok könnyáztatta arcokat.

A kedvenc könyveim közül egyetlen egy sem tanított közömbösségre, közönyre vagy gyávaságra. Senki sem tanította azt, hogy:

jelentéktelenek vagyunk
én csak egy egyszerű kisember vagyok
semmi se fekete-fehér
az ember senkiben sem bízhat
nem különösebben foglalkoztat az egész
nem érdekkel a politika
mi közöm hozzá
én ezen nem tudok változtatni
majd a felelősök megoldják
mit tehettem volna mégis

Ellenkezőleg, egészen másféle szavakat ismerek és szeretek.
John Donne, Hemingway révén, azt mondja:⁵

Senki sem különálló sziget; minden ember
a kontinens része, a szárazföld egy darabja;
ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa
lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy hegyfokot
mosna el, vagy barátaid házáat, vagy a
te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb,
mert egy vagyok az emberiséggel.
Ezért hát sose kérdezd, kiért
szól a harang: érted szól.

Mahmúd Dervis azt mondja:

Amikor a reggelidet készíted, másokra is gondolj
(ne feledkezz meg a madáretetőről).

Amikor háborúzol, másokra is gondolj
(el ne felejtse a békére sóvárgókat).

Amikor a vízszámlát fizeted, másokra is gondolj
(akiket a felhők itatnak).

Amikor hazatérsz az otthonodba, másokra is gondolj
(ne feledd a táborokba zsúfoltakat).

Amikor álmodban a csillagokat számlálsz, másokra is gondolj
(akiknek nincs hol lehajtaniuk a fejüket).

Amikor metaforákat használsz, másokra is gondolj
(akiket megfosztottak hangjuktól).

Amikor másokra gondolsz, gondolj magadra is
(mondd: mécses szeretnék lenni a sötétségben).

Gennagyij Golovatyj azt mondja:

A vak nem tud haragosan nézni,
A néma nem tud dühösen kiabálni.
a kar nélküliek nem tudnak fegyvert fogni,
a lábatlanok nem léphetnek előre.

De – a néma nézhet dühösen,
De – a vakok dühösen kiabálhatnak.

De – a hangtalanok is tudnak fegyvert fogni.

De – a karok nélküliek előrébb léphetnek.

Tudom, hogy sokan félnek és a hallgatást választják.

De Audre Lorde azt mondja: „A hallgatásod nem véd meg.”

A moszkvai metróban a hangosbemondó azt mondja: „A végállomáson kötelező a leszállás.”

Mire kiegészítésképp a szentpétervári *Aquarium* zenekar azt mondja: „Ez a vonat lángol.”

Lao Ce⁶, Tarkovszkij révén, azt mondja:

Aki teste-lelke egységét megőrzi,
azt a kétség nem bontja meg.
Aki természetét szelíddé simítja,
egyszerű, mint az újszülött gyerek.
A csecsemő: puha, gyenge,
a haldokló: kemény, erős.
A sarjadzó fű és fa: lágy, erőtlen,
a korhadó: szívós, erős.
A kemény és erős: pusztuló,
a puha és gyenge: fakadó.
Elvész a fényes hadsereg.
A felnőtt fatörzs megreped.
A kemény, erős: alámerül,
a puha, gyenge: felülkerül.

Jusson eszedbe, hogy a félelem megeszi a lelket. Jusson eszedbe Kafka történetében az a figura, aki látván a börtön udvarában felállított bitófát, tévedésből úgy véli, neki szánták, ezért éjjel megszökik a cellájából és felakasztja magát.

Olyan legyél, mint a gyerekek. Ne félj megkérdezni (magadat és másokat), hogy mi jó és mi rossz. Ne félj kijelenteni, hogy a császár meztelen. Ne félj sikoltani, ne félj zokogni.

Ismételd el (magadnak és másoknak): $2+2=4$. A fekete az fekete. A fehér az fehér. Ember vagyok, erős vagyok és bátor. Egy erős és bátor nő vagyok. Erősek és bátrak vagyunk.

A szabadság egy folyamat, melynek során fokozatosan elsajátítod, hogyan válj alkalmatlanná a szolgaságra.

JEGYZETEK

¹ Alla Gutnyikova, oroszul Алла Гутникова újságíró, a DOXA egyetemi folyóirat volt szerkesztője. A szöveg Gutnyikova védőbeszéde volt a szerkesztőség ellen folytatott koncepció per során 2022 áprilisában. A szöveget Karina Papp, Galina Razanszkaja, Mihail Ko-

novalenko, Ivan Szokolov és Ainsley Morse közös, angol nyelvű fordításából Bakos Petra fordította. A Bulat Okudzsava és a Gennadij Golovatij versrészleteket Tompa Andrea fordította. A fordítást az eredeti orosz szöveggel összevetette: Tompa Andrea.

² Mivel mindhárom szerző életművének nagyobb hányada nevük angol átírású változata alatt vált ismertté, a könnyebb kereshetőség kedvéért esetükben az angol átírást használjuk.

³ Ezt a jelszót festették Julij Ribakov és Oleg Volkov szovjet művészek a leningrádi Péter-Pál Erőd falára 1976-ban. Akciójukat az első szovjet rendszerellenes utcai művészeti megnyilvánulásnak tekintik.

⁴ *Za naszą i waszą wolność.* A 19. század eleje óta Lengyelország nem hivatalos jelszava. Orosz változata, „За вашу и нашу свободу!”, népszerű jelszová vált a prágai tavasz elfojtása ellen tüntető orosz ellenzékiek körében.

⁵ Ernest Hemingway *Akiért a harang szól* című regényének mottója. A költeményt fordította: Sótér István.

⁶ *Tao te king* 10. és 76. Weöres Sándor fordítása.

SZARVAS MELINDA

Beleestem

Esszé tanulmány Ladik Katalin performansz- és hangművészetéről

Rögtön le is szögezném: ez az írás nem fog átfogóan és minden részletre, de még csak minden műre kiterjedően sem beszélni Ladik Katalin performansz- és hangművészeti munkásságáról. Méghozzá két okból: egyrészt a művek mennyisége okán egy tanulmány – talán belátható – nem igazán biztosít kielégítő terjedelmi korlátokat egy ilyen vállalkozáshoz, másrészt pedig a munkát nagyban nehezíti a dokumentáció hiánya vagy épp (tőlem) elzártsága. Magyarán sok műről csupán elemzések és különféle felidézések révén alkothatok képet. Hogy végső igazságot és megfejtést aligha fogok tudni megfogalmazni, nemhogy zavarba hozna vagy korlátozna, sokkal inkább felszabadít.

Ladik művei kapcsán már volt, hogy „az értelmiségiek választékos kifejezéseivel írtak az ego lemeztelenítéséről, az esemény esztétikai oldaláról, amelyet már-már mitikus dimenzióval ruháztak fel” (LADIK 2007: 52). E szakírói szólam megisméltése helyett a továbbiakban sokkal inkább empirikus elemzést nyújtok, vállalva így a személyességet is, ami a tudományos vizsgálatoktól ugyan szokatlan, ám Ladik életművétől a legkevésbé sem. Egy új, ekképpen ugyancsak adekvát közelítési módot kívánok tehát megmutatni. A fogalmi keretek kijelölése, persze, megkerülhetetlen feladat, és fontos is, mivel Ladik esetében, meglátásom szerint, nincs éles határ a performansz, a hangköltészet és a képköltészet között. Továbbá a szakírások fogalomhasználatában tapasztalható némi következetlenség, vagy legalábbis tanulmányonként változni látszik a definiálás módja. Specializálás helyett P. Müller Péter eljárása tűnik praktikusnak, akinek nagyvonalú, ám épp ezért működő meghatározása szerint a per-

formansz, „képzőművészeti és színházi jegyeket egyaránt magán viselő, eseményalapú művészi megnyilatkozás” (P. MÜLLER 2014: 740). Ebből is kitűnhet, hogy a *performansz* ernyőfogalomként fogja össze a hangköltészet darbjait és a képverseket: Ladik utóbbiakhoz is sok esetben rögzített hanganyagokat, valamint a hangköltészet prezentációja önmagában is performatív módon valósítható csak meg. Ami azonban rendre kimarad még a tágabb határú definíciókból és elemzésekből is, az az ilyen művek befogadásakor tapasztalt zavar. Persze, lehet, hogy ez a vonás csak számomra jelentős, mindenesetre az e zavar mentén bekapcsolható nevetségességről, humorról, játékoságról és gyermekiességről valamiféle értelmiségi szemérmességtől indítva nem beszélni érzésem szerint hiba lenne.

„Nekem lételemem a groteszk, mindig utáltam a komolykodást” (BAKOS 2019). Ladik Katalin életművének darbjait erős szálak kapcsolják össze, s mindegyikhez csillagtúra-szerűen a költészetétől indulva is el lehet jutni. Többféle térkép is felrajzolható. A nyolcvanas évek végére datálható egy emlékezetes akció, amelyet, bár kabaréjelenetként van aposztrofálva a legtöbb helyen, véleményem szerint nem lenne túlzás – akár a fent idézett P. Müller definíciója szerint is – *performansznak* tekinteni. Sándor György író, előadóművész azon jelenetéről van szó, amelyben budapesti járókelőktől kér útbaigazítást térkép gyanánt egy Burda-szabásmintát terítve ki eléjük. Az erről készült videó a YouTube-on elérhető, és egyértelműen látható, hogy Sándor csak férfiakhoz lép oda az átveréssel. Bártran feltételezhető, hogy egy nő hamar kiszúrta volna, hogy nem egy bizonyult várostérképpel, hanem egy szabásmintával van dolga, azaz egy hangsúlyosan női „műszaki rajzzal”, ami a férfiak számára csak nehezen megfejthető, ha az egyáltalán. Ez a kétségtelenül női univerzumba tartozása tette a szabásmintát Ladik képversművészetének egyik központi elemévé.

„Ezeket a női elemeket szándékosan kezdtem használni, mert abban a macsó világban, ami akkoriban volt, nem akartam férfiasan megnyilvánulni” (BAKOS 2019). Akkoriban? Mikor is? A kiinduló fogalomhoz visszatérve is egyértelműsíthető, hogy *performansznak* „a hatvanas évek óta olyan képzőművészek és táncosok munkáit nevezzük, akik kísérleti

kifejezésformákkal foglalkoznak, közönség előtt vagy közönség nélkül” (SCHRÖDER 2001: 13). Ladik pályája is a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején indult be igazán, és szabásmintakollázsait is ekkoriban állította ki először. A női hétköznapihoz tartozó szabás-varrás művészetbe emelésével, ahogy az idézett megállapításból is kiderül, bizonyos értelemben dacos gesztust tett Ladik, aki női művészként nem az addig domináns férfihangot igyekezett ekhózni. E kollázsokon keresztül saját hangját hallatta. Szó szerint. A képversek ugyanis sajátos partitúraként is funkcionálnak a szerző számára, aki hangművészeti produktumokként is megszólaltatja őket.

E ponton mondatról mondatra elbizonytalanodom, hogy miképp lehet érvényesen beszélni olyasmiről, ami annyira összetett befogadói élményt nyújt, mint Ladik művei. Elvégre azt, hogy mi hangzik el a kollázsokhoz tartozó hanganyagokon, és hogy az miként árnyalja, bővíti a vizuális hatást, azt egyféleképpen lehet leírni, és ezt korábban már meg is tették. Miként idéztem is: „az értelmiségiek választékos kifejezéseivel”. Példaként említhetném az egyik személyes kedvencemet, a *Snail Aria* című szabásmintakollázst, amely egy csigaalakban rögzített szabásmintadarabból és a csigaház helyén egy kottarészletből áll. A hozzá tartozó hanganyag, ahogy Kocsis Katica egy elemzésében már megjegyzi, „lassúságával, vontatottságával kibontja a kollázson a szabásmintákból kirajzolódó csiga minőségeit” (KOC SIS 2021). A mindenki által látható és hallható anyagról más nem nagyon mondható el. Szakszerűen legalábbis. A Ladik-művek esetében vitathatatlan korlátozottságra világítanak rá, s ezt felismerve bénít a gondolat, hogy én is „okosan, szárazon” írjak erről a hang- és performanszművészetről. Ehelyett e művek kapcsán azok hatásának, a befogadás személyes tapasztalatának rögzítése tűnik számomra érvényes megközelítésnek.

A legemblematikusabb Ladik-versek lényege, hogy nem tudom őket anélkül elolvasni, hogy ne hallanám is őket ugyanakkor Ladik előadásában. Gondolok például az *Ólomöntés* című versre, a „gyötör ez a gyapjúfonál meg a pálca / ráfekszem erre az ágyúra” sorokra, vagy még inkább Az *Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről* című költeményre („gyere velem dzsó gyere velem dzsó a kerek alá”). De amit leginkább

hallani, az a *Varázsének* című: „kokasom kokasom katibul gyere ki / ha ki nem mégy megfoglak s a havasba viszlek / ott vannak a pakulárok a juhokkal / a kutyák ugatnak a farkasok ordítanak / tégedet széjjeltépnek”. Amikor a performansz és a hangművészet elválaszthatatlan egybeforrottságáról beszéltem a fogalmak körüljárásakor, akkor ezekre a művekre gondolva jeleztem, hogy Ladik Katalin esetében a két művészeti megnyilvánulási forma kéz a kézben jár, a hangköltemények megszólaltatása önmagában performatív aktus, miközben a szerző/előadó az írott vers formai határait messze kitágítja, vagy más szempontból teljesen lebontja (erről részletesen lásd: KÜRTI 2017).

Az olvasást is alapvetően befolyásoló hangtapadást erősítette, amikor először megpróbáltam utánozni Ladik Katalin hangjait. Nevetségesnek véltem magam, ugyanakkor azt is éreztem, hogy a kecskevibráló megtalálása, a sikolyok és éles hangok reprodukálása felszabadítóan hat, s a kezdeti zavar hamar játékká alakult. Beleestem a fehér nyúl üregébe, s abban az univerzumban, amelybe kerültem, a korábbi, jól bejáratott eszközkészlettel nem mentem semmire. A Ladik-életmű nem tisztán szöveges, kétdimenziós részét képtelenség meg- vagy betörni, ahhoz nekem kell idomulnom. Egyelőre. „A mindent kifejező üvöltésben megsemmisültem, kiégtem, tisztább lettem” (LADIK 2022).

Ladik hang- és performanszművészete póz nélküli, spontánnak hat, de sosem ad hoc. Hadd idézzek fel ismét egy kedvenc darabot. Ezt a performanszt 2010-ben láthatta a közönség Papp Tibor *Óraköltemények* című kiállításán. A test mint óramutató, az akkor hatvannyolc éves Ladik mint gügyögő kisgyerek, és egy piros esernyő, amelyet cserregő gépfegyverként a körbeálló közönség tagjaira szegez, majd amivel elegáns kardozásba kezd, derűs napernyőzésbe, hogy végül az eszköz pirosa a fájdalmas síráshangok kíséretében a elmúlást, a halált is megidézze. „Hosszan tartó zuhanásom közepette, mintha egy nyitott, piros esernyőt dobtak volna a kezembe, hogy landoláskor össze ne törjem magamat!”¹ (LADIK 2007: 26). A komplexitása miatt szeretem ezt a performanszt, valamint a játékossága okán. Hogy Ladik Katalin gyerek benne. Akkor is, amikor összekuporodva a földön fekvő gügyög, s akkor is, amikor puskát és kardot játszik. A Ladik-művek befogadásához elengedhetetlen a gyermeki

attitűd. A gyerekes kíváncsiság és a primer tapasztalatokon keresztüli hozzáférés. A kipróbálás és az utánzás. A nyitottság egy új kódrendszer elsajátítására.

A gyerekesség más értelemben – ami, ahogy látni lehet majd, ugyancsak kapcsolatban van Ladik egyik performanszával is – a gazdasági világban is jellemző. Erre szorít rá ugyanis a fogyasztásra ösztönzés révén és a racionalitás háttérben tartásával a kortárs társadalmi berendezkedés. Vonal-, QR- és számítógépes programkódok határozzák meg a ma világát. Erről szól Ladik *Alice Kódországban* című performansa és életművének Alice-motívuma. A kulskeresésről, saját magunk, arcunk, tudásunk elvesztéséről és megtalálásáról. Arról, hogy van-e kiút önnön kódlabirintusunkból? A két „gyerekség”, a Ladik-féle és a kortárs társadalmi infantilizmus közti alapvető különbséget a tudatosság adja. A gyerekség mint nem kinőhető állapot, hanem mint tapasztalatszerzési mód, eszköztár tudatos megélésre és alkalmazásra utal, szemben azzal az állapottal, amikor az egyén nincs tudatában gyerekességének. Az egyik többlettudás, a másik épp a tudás hiánya.

Írhattam volna még a *Sámánének* című performanszról, ami talán a legismertebb alkotása Ladiknak. Épp emiatt nem írtam most róla. Holott én magam is, amikor Ladikot félistenként jellemezve mutattam be (meg) legjobb barátnőmnek, az ezen a performanszon készült képeket az első közt mutattam meg neki. Ezt idézte a Kassák Múzeum *Költészet és performansz – A kelet-európai perspektíva* című kiállításának prospektusa is.² Ez a barátnőm a londoni Nemzeti Színház egyik vezető hangmérnöke és hangdizájnere. Az ő szakhallása szerint is érdekes lenne beszélni Ladik hangköltészetéről, de most nem tolmácsolom mindazt, amit a kiállítás befogadása során mondott. Lesz még rá alkalom.

Most a magam számára sokkal fontosabb volt annak a megsemmisülésnek a vállalása és megmutatása, amelyet a Ladik-életmű összetettségével szembesülve élek meg. Kevésnek és riasztóan sterilnek éreztem volna a szakírást. Lehetett volna, mások is megtették, de épp e mások gondolatainak okos és körültekintő idézése, a kész sablonok (lásd például „az ego lemeztelenítése”³) és számomra semmitmondó kifejezések (például „a vers immanens tere”, „a lacani tükörstádium fogalmi appará-

tusa” stb.) megfogalmazása és ilyen szempontok alkalmazása egy ideje nem okoz semmiféle örömet. A tapasztalás, a nyitottság, az új eszköz- és kódkészlet keresése és próbálgatása annál inkább. Ladik Katalin hang- és performanszművészetének befogadása nem lehet teljes szemlélőként és leíróként. Meg kell tapasztalni, nemcsak nézőként, hanem amennyire lehetséges, saját magunkban is. Bele kell esni.

IRODALOM

- BAKOS Petra 2019. *Elvárják tőlünk, hogy szépek legyünk, de én merek csúnya lenni – interjú Ladik Katalinnal*. Punk.hu URL: <https://punkt.hu/2019/10/25/elvarjak-tolunk-hogy-szepek-legyunk-de-en-merek-csunya-lenni/> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- KOCSIS Katica 2021. *Ladik Katalin a női munkát teszi művészetté*. kultura.hu, URL: <https://kultura.hu/ladik-katalin-a-noi-munkat-teszi-muveszette/> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- KÜRTI, Emese 2017. *Screaming Hole: Poetry, Sound and Action as Intermedia Practice in the Work of Katalin Ladik*. acb Researchlab, Budapest
- LADIK Katalin 2007. *Élhetek az arcodon?* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- LADIK Katalin 2022. *Üvöltő purgatórium*. litera.hu, URL: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/ladik-katalin-uvolto-purgatorium.html> (letöltés ideje: 2022. 11. 16.)
- P. MÜLLER Péter 2014. A performansz mint térfoglalás. *Jelenkor*, 6.
- SCHRÖDER, Johann Lothar 2001. Bevezetés. A performance, valamint más, rokon kifejezések és kifejezési formák fogalomtörténeti, történeti és elméleti áttekintése (ford. Babarczy Eszter). In *A performance-művészet* (szerk. Szőke Annamária). Budapest, Artpool–Balassi Kiadó–Tartóshullám

JEGYZETEK

- ¹ Regényes élettörténetében Ladik a pályatársak megtartó erejéről ír a piros esernyő képén keresztül.
- ² Kassák Múzeum időszaki kiállítása: *Költészet és performansz – A kelet-európai perspektíva*. 2021. június 25. – 2021. október 4. Kurátorok: Tomáš Glanc, Sabine Hänsgen, Kürti Emese.
- ³ Az itt idézőjelek között szereplő részek Ladik műveit elemző tanulmányokból származnak. Szerzőket azért nem tünteték fel, mert ezek amúgy valóban jó és szakszerű elemzések, a jelzett szembenállás nem velük vagy az általuk leírtakkal szemben valósul meg esetemben.

JÓDAL KÁLMÁN

Sztalker a tükör mögötti világban

Ladik Katalin: *Idővitorla*, Forum, Újvidék, 2022

A Zónában

A Zónában

A Zónában

Örökre

(Ladik Katalin-parafrázis)

Különös világokba merül az ember Ladik Katalin legújabb, retrospektív és reprezentatív, a Forum által kiadott, *Idővitorla* című könyvét olvasva. Akad itt szinte minden: mitikus lények, keresztény misztika Wicca-áthallásokkal, természetábrázolás, valamint annak antropomorfizált változatai, archetípussá lényegült regényhősök, mint Alice. Nos, mindennel elégedett vagyok, ami a válogatást illeti, egyedül, ízlésem szerint (mivel szeretem őket), több Alice-vers is kerülhetett volna a válogatáskötetbe. A népies, a szürreális, a nagyvárosi hi-tech, a misztikus-mágikus időtlen, a többféle lehetséges olvasatú erotikum az egyik központi téma, amely szinte bűvópatakként át- és átszínezi a kötetben található folyékony tükörserép-morzsa (csak látszólagos ellentmondás!) fantáziavilágát.

Ladik Katalin tulajdonképpen egy Sztalker, aki a maga kreálta köztes világokban vezetget bennünket, ahol, mint Bódy Gábor Nárcisz- (és persze Psziché-) ábrázolásában, a látszólag szilárd, tükröződő felületek valójában víztükrök. Vagy vegyünk egy másik Nárcisz-parafrázist, Oscar Wilde-ét, aminek valahol köze van a kötethez: ott a folyó éppúgy önmagában gyönyörködött Nárcisz retinájának prizmáján át, mint tette azt a tragikus sorsú hős a víz felületét szemlélve. Nos, induljunk ki ebből,

mint valós idejű élményből: a könyvet olvasva a szenzitívebb személyek (jómagam legalábbis így vagyok vele) egy idő után másként mozognak, másképp gesztikulálnak, másképp járnak, beszélnek. Mi történne, ha Ladik Katalin egy idő után magabiztos, mesteri vezérlése/vezetése nélkül váratlanul magunkra hagyta bennünket ebben a tükörrengeteg-univerzumban?

Ám Ladik Sztalker. A saját vágyainkon át szól hozzánk, vall magáról. Tat tvam aszi. Szent Teréz barna arcában éppúgy, mint a Kódországban bolyongó Alice-ként. És noha tagadhatatlanul nő írta a költeményeket, egy idő után, belemélyedve a mélystruktúrába, androgünnek (is) érezhetjük magunkat. Vagy akár Peer Gyntnek, repülő szarvasnak, Kvazár nénének (természetesen maszkulin változatban), akiről nemcsak az univerzum születésének rejtelmek jutnak eszünkbe, hanem mitikus világok tömege is, például a tenger által teherbe ejtett Ilmatár, hogy csak egyet ragadjak ki a lehetséges asszociációs körből.

Valamint: az egész kötet – A Zóna. A vágyott (valóban vágyott?) szobát keressük benne, ami a legfundamentálisabb valónkkal szembesít majd. Ladik Katalin asztrálestetekben és kifeszített, bukott angyalokban, önma-ga farkába harapó kígyókban, kentaurokban, táguló-zsugorodó feminin univerzumokban dúskáló kötetében, ha csak a Szoba kontúrjaira is, de esetleg csakugyan rátalálunk, becsüljük meg. Virtuálbírodalmak virtuálkincse, amit, mint a világtojás teljességét, a Tüzes Sárkánytól loptunk el. Végül: azt hiszem, a kötetnek valahol megfoghatatlanul és racionálisan értelmezhetetlenül, de éppúgy köze van a száguldás végtelen eufóriájához és a meztelenség felszabadult mámorához, mint a szabadságéhoz, vagy valami mélyebb szintű szakralitáshoz.

Kell ennél több?

SÁGI VARGA KINGA

Számadás a hiányról

75 éve született Juhász Erzsébet

Juhász Erzsébet azon írók közé tartozik, akik teljes lényükkel fordultak egy-egy probléma felé. Ami foglalkoztatta olvasmányélményei és értelmezései során, lett légyen az tanulmány vagy esszé, prózáiban is megjelent. Értelmezte az irodalmi alkotásokat, képeket, a kulturális jeleségeket, a társadalmi állapotokat. És írt. Az írás számára a lét elviselésének eszköze, a szellemi igénytelenség elleni fegyver, ahogyan azt több helyütt megfogalmazza.

A világirodalom nagyjai, az egzisztencialista irodalom, a neoavantgárd szellemiség, az *Új Symposion* újító hullámának csapásain haladva alakul a juhászi életmű, tartalmilag és formailag egyaránt. Juhász Erzsébet – az *Új Symposion* szellemi közösség tagjaként és a kultúraközötti kommunikáció támogatójaként – szövegeivel és fordításaival csatlakozott azon áramlathoz, amely szerint a jugoszláv kisebbségként a délszláv kultúrára való kitekintés a megmaradás és növekedés lételeme, mindamellet, hogy a magyarországi irodalmi folyamatokhoz kapcsolódott elsősorban. Mint írta egy helyütt: „[A]z ún. második nemzedék tagjaként hozzá kapcsolódva részesültem abban a szellemi pezsgésben, mely belgrádi, zág-rábi, szarajevói és ljubljanai közvetítéssel Nyugatról áramlott a Balkánra a hatvanas–hetvenes években. Sorsdöntő hatások ezek az íróvá érlelődésem folyamatában” (Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim*, 170).

Egyike volt azoknak a kisebbségi gondolkodóknak, akik nyitottsággal vállalták azt a szellemi tágasságot, amit egy kisebbségi írónak mindenképp vállalnia kell. Kapcsolódni tudott mind a környezet, mind a világ irodalmához, irodalmi áramlataihoz és társadalmi-történelmi folyamataihoz. Érdek

lődésének középpontjában mindvégig az identitás, az identitásrétegek felfejtésének igénye állt. Még akkor is, amikor – főként a kilencvenes évek esszéiben és a *Határregényben* – a balkáni történések mibenlétét járja körül, párhuzamba állítva az első világháború utáni közép- és kelet-közép-európai eseményekkel, a kialakult helyzetbe sodródott identitásalakulásokra helyezi a hangsúlyt. Tágabb irodalmi kontextusba helyezve – az egyéni identitások mellett – a vajdasági magyar irodalom attitűdjének vizsgálata is permanensen jelen van. Kritikáiban az elemzések mellett párhuzamok sokasága figyelhető meg világirodalmi, filozófiai és délszláv irodalmi alkotásokkal. Komparatív olvasásmódja már a korai, hetvenes évekbeli írásaiban is kifejezésre jut, számára a környezet és a világ irodalmának olvasása önismereti és orientációs kérdés. Szembetűnő ez például akkor is, amikor épp a szerb irodalmi modernség képviselőit, Miloš Crnjanskít vagy Ivo Andrićot olvassa, akiket abszorbeál is, közös gondolkodási és világirodalmi, filozófiai magvakat találva. Érdekes megemlíteni, hogy jegyzetfüzetei közül egyet teljes egészében Andrićnak szentelt (jelenleg a Topolyai Múzeum őrzi), ami a kiemelt figyelem jele. Andrić prózájáról értekezve Juhász Erzsébet megállapítja: „A hiány számára az egyetlen biztos fogódzó, e hiányokból szövi itt az ember a világban való megotthonosodásának beteljesülhetetlen álmát. [...] A hiányok jegyében élni nemcsak a túloldalra való vágyódást, törekvést jelenti, hanem annak a szakadéknak a vállalását is, amely a két partot elválasztja egymástól. A beteljesedés tehát valójában nem a túloldalon van, hanem a két part sohasem valóságos, csak gondolatainkban fenntartható kapcsolatában.” (Juhász Erzsébet: Ivo Andrić prózájáról. *Új Szimposion*, 1973. február, 94. sz.) E magatartás jellemzi Juhász Erzsébet életművét is, hiszen hősei, és ő maga sem lépett volna soha át a vágyott, „túlsó partra”, mivel épp a megképződő hiány az – a közép-európai kultúra, Jugoszlávia, Vajdaság, az otthon, a valahová tartozás hiánya –, ami identitáskonstruáló tényező.

E gondolatmenetet folytatva a kelet-közép-európaiság jelenségére szeretném felhívni a figyelmet a juhászi szemlélet kapcsán. Miért fontos ez? Egyrészt azért, mert – mint az kiderül – a szerző több esszéjében is a vajdasági geokulturális térséget érti alatta, másrészt pedig Juhász Erzsébet egy olyan pozíciót tud ezáltal megfogalmazni, amely felől a közép-eu-

rópaiság egyszerre közelíthető meg a bennlevőség és a kinnlevőség szempontjából. Közép-Európa, valamint Kelet-Közép-Európa központi kutatási és érdeklődési területei voltak.

Közép-Európa térbeli meghatározása – mint az a különböző kutatásokból kiderül – igen képlékeny. A Kelet- és Közép-Európa határaitól való gondolkodás elindítása – Romsics Ignác szerint – a 19. századi oroszokhoz köthető (Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és a 20. században*. Helikon, Bp., 2020). Az 1800-as évek elején német és magyar történészek és politikusok hasonló válaszokat adtak Közép-Európa kérdéseire, szerintük Közép-Európa a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keleti és déli határain ér véget. Később, lényegében a fenn említett vonulatokat támogatva, illetve cáfolva, az 1900-as évek második és harmadik évtizedében Kelet-Európa meghatározása is belépett a határmeghatározási diskurzusba. A viták közös jellemzője, hogy a gazdasági és társadalmi helyzet mellett a vallási, etnikai és kulturális tényezők mentén zajlottak, és arra igyekeztek kifutni, hogy mely civilizációk a magasabb rendűek, a keletiek vagy a nyugatiak. Egészen a két világháború közötti időszakig az általánosan elfogadott Európa-konstelláció szerint létezett Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa, Balkán, valamint Oroszország. Később ezeket a területeket alrégiókba próbálták sorolni, sőt az 1950-es években már Kelet-Közép-Európáról értekeztek, amely „magába foglalta a Baltikumot, Lengyelországot, a cseh és szlovák területeket, a Duna-medencét és a Balkánt” (uo. 29). A határvitákat felelevenítették a 20. század végén is, és a szerteágazó értelmezések közül mégis az bizonyult a leginkább elfogadottnak, hogy „*Mitteleurópa* [tehát Közép-Európa] névvel a birodalmi Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területeit” (uo. 35) kell illetni. Sőt, ennél Milan Kundera, Hanák Péter és sokan mások annak a tényét hangsúlyozták, hogy a fizikai határviták fölött áll az eszmei, kulturális örökség, és inkább ezek alapján kell Közép-Európa, illetve Kelet-Közép-Európa kérdésével foglalkozni, azt meghatározni. Ezen eszmei vonalon értelmezhető Juhász Erzsébet erről való gondolkodása is. A juhászi prózák szubjektumai gyakran vágyódnak Európa, Közép-Európa dimenzióiba, akár ha szellemi szintériként szemléljük azt, akár ha az „ígéret földjeként” tekintünk rá. A bizonytalanság, az állandó válság-

állapot az, amely a közép-európai jelenség vizsgálatához és megjelenítéséhez vezet a szerzőt, még hozzá kettős mérce szerint: egyrészt – a multikulturális determináltság nyomán, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális örökségének köszönhetően – a bennlévőség artikulálódik, másrészt – szabadságvíziójával – vágydimenzió is. Az Európa-pára, vagy még pontosabban, a Nyugatra tekintés nem egyéb, mint a fejlődés és a szabadság vágyása. Közép-Európa mint vágydimenzió számos művében megfogalmazódik, a maga konkrétságában esszéiben és tanulmányaiban, de megfigyelhető ennek a szépirodalmi alkotásokban elhintett változata is. Például a *Műkedvelők* című regényben is, ahol ez a kulturális, intellektuális elvágyódással szövegeződik meg a kulturális fellegvárakba. Sztantics Aurél és Bakos Ede européer szubjektumának megalkotása során az intellektuális vágy tere Közép-Európa, mint egyfajta elitista civilizációs territórium, amely a Nyugat és a Kelet között terül el kulturális öröksége kapcsán. „Akaratlanul is eszébe juttatta azokat az éveit, amelyeket Bécsben, majd Párizsban töltött. Azokat a régi időket általában, amikor bejárta Európának úgyszólván minden nagyvárosát” (Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*, 104). A veszteségtapasztalat – mert ugye a regény ideje az első világháború utáni időszak – az elvesztett kulturális múlttal kapcsolatos nosztalgját erősíti. Közép-Európa és az Osztrák–Magyar Monarchia témakörök össze-összefonódnak. Amellett, hogy követi a közép-európai elméletek és elképzelések aktuális irányait, megadja önmaga értelmezését is, mégpedig kisebbségi pozícióból (a Balkánról, Kelet-Közép-Európából – ám kulturális örökség tekintetében ezekhez nem kötődve), amely a térséghez való tartozás (illetve nem tartozás) következményeként idegenséggé definiálódik. A valamikori Jugoszláviát – felbomlása okán – hasonló formációnak tekinti, mint a 20. század elején darabjaira hullott Osztrák–Magyar Monarchiát: „az ún. haza, melybe beleszülettem, éppúgy darabokra hullott, mint jó hetven évvel ezelőtt ama négyszáz éves birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia” (Juhász Erzsébet: *Esti följegyzések*, 95). A széthullás felett érzett rezignáció az, amely tematikailag oly közel hozza a két multikulturális állami formációt, ami a megváltozott országban maradt identitásoknak a hiány általi önmeghatározás kényszerét hagyta örökségül.

E témakör mentén tovább haladva érdemes kiemelni a tavalyi évben megjelent, *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció* című kötetet, amelyben számos kiváló tanulmányt olvashatunk a kelet-közép-európai irodalmi és kulturális attitűdre vonatkozóan, többek között Bencsik Orsolya *Honvágy Közép-Európa után?* című szövegét is. Tanulmányának középpontjában a Juhász Erzsébet-i honvágy vagy „metanosztalgia” áll Közép-Európa iránt, valamint a Danyi Zoltán és Végel László műveivel vont párhuzam e nosztalgia kapcsán. Azon alapvető mozzanatról indul ki, hogy a kilencvenes évek délszláv háborúi okozta létbizonytalanság az alapvetően meglévő érdeklődést Közép-Európa iránt új dimenziókkal gazdagította, egyfajta egyelvágódást, honvágyat eredményezett a vizsgált művekben „egy országba, / melynek neve sincsen” (Danyi Magdolna szavaival élve, *Nosztalgia* című verséből). E szöveg egyébként Bencsik Orsolya idejében megjelent, *Énekes Krisztina rongyikái* címet viselő kötetébe is bekerült, amelynek tanulmányai a 75. születésnapján Juhász Erzsébet opusára fókuszálnak, a vidékiség és az otthonkeresés kérdéskörét körüljárva, valamint érintik Végel László, Tolna Ottó műveit, továbbá egyéb kortárs írókét, akik ebbe a vizsgált, specifikus geokulturális milióba és motívumhálózatba valamiképpen beemelhetők.

A váratlanul és korán elhunyt író és kutató életműve lezárult a kilencvenes évek végén, ám aktualitása nem szűnt meg, szövegeire a jelenben való olvashatóság jellemző. Nem adatott meg, mint sok más remek kortársának, hogy a vajdasági magyar, illetve magyar irodalmi vonulatok sodrában, sodrásainak egyikében folytassa alkotói pályáját. Arról, hogy vajon ma hol helyezkedne el a kulturális palettán, csak találgathatunk. Az bizonyos, hogy életében működésével és opusával kitörölhetetlen helyet vívott ki magának az *Új Szimposion* alkotói, gondolkodói gárdájában, az újvidéki BTK kutatói-tanári körében, a vajdasági magyar irodalomban, főként, ha Közép-Európa-kutatásaira vagy az irodalmi Monarchia-moddellre gondolunk, amelyek doktori kutatásainak témái. Ugyanakkor az az olvasói tájékozottság, azok a mély, magvas gondolatok, amelyek esszéiből kirajzolódnak, a társadalmi-történelmi pillanatok hiteles megélése a kilencvenes években sokakat megszólítottak. Juhász Erzsébet hagyatéka ma – családja jóvoltából – három intézményben foglal helyet. A kéz-

iratokat, leveleket, jegyzetfüzeteket, fényképeket és egyéb tárgyi ereklyéket, mint az íróasztal, az identikus juhászi szemüveg stb., a topolyai Juhász Erzsébet Könyvtár, a Topolyai Múzeum és a Helytörténeti Levéltár őrzi. Ezek mind az olvasó, író és gondolkodó Juhász Erzsébet identitás-térképének részletei, amelyeket műveinek olvasása mellett időnként érdemes megsejmelnünk. Fontosak azon erőfeszítések is a könyvtár részéről, hogy Juhász Erzsébet emlékezetét Topolyán rendezvények útján is életben tartja, és megszólítja a különböző korosztályokat, azzal a céllal, hogy a lezárt életmű tovább élhessen a köztudatban, hogy egyre többen térjünk vissza hozzá, és olvassuk a ma már egyre kevésbé ismert, ám a jelenben is befogadható, nagyon is aktuális műveket.

Szabásminták

Bencsik Orsolyával Sági Varga Kinga beszélget¹

Sági Varga Kinga: Szeretettel köszöntök mindenkit Bencsik Orsolya legújabb, *Énekes Krisztina rongyikái* című kötetének bemutatóján. Ez egyben Orsi első tanulmánykötete. Az *Énekes Krisztina rongyikáinak* van egy alcíme is: *Otthonkeresés Juhász Erzsébet, Végel László és Tolnai Ottó írásművészetében*. A cím konkretizálja a témát, ugyanakkor előre is vetíti azt, ami Orsi szubjektív tanulmányírói stílusára jellemző: a prózaiság jelenléte és a tudományosság elveinek való megfelelés. A prózaiság nem meglepő, hiszen három prózakötete is megjelent korábban. A két regiszter tehát vegyül, és egy sajtóságos hangot eredményez a tanulmánykötetben. Így vall erről:

„A könyvem írásakor én voltam az a prousti/deleuze-i szerelmes, a rajongó, aki egyszerre próbált kibogozni és széthajtogatni, megtapasztalni és megismerni, tanulni, miközben a kishitűek és a bolondok gyermeki örömeivel nyúlt a részek szétszóródásához vagy az összeegyeztethetlenségekhez. Sokféle részletből indultam ki, és először aggódva figyeltem ezek illeszkedését, illeszthetőségét, takarását. De az idő előrehaladtával összeillesztésük, összefoltozásuk egyre inkább magától megadta a mintázatokat, újabb kapcsolódási pontokat vetett fel, réseket, hézagokat tárt fel, újabb és újabb félig nyitott dobozt és zárt edényt helyezett elém. Tisztában vagyok azzal, a *munkám befejezhetetlen*, és ezért *maradandó kötelesség*, hogy a *végnek* ezzel *nem szakad vége*.

Ennek tudatában »szabjanak, varrjanak« velem.”

Tehát mintegy továbbgondolkodásra hívsz a kötetben. Az alcímből kiderül az is, hogy három nagyobb életmű egyes darabjaival foglalkozol, míg „oldalról” folyamatosan behozol újabb szövegeket, és ezekkel is találsz párhuzamokat. Kiderül továbbá a primer irodalomból, hogy az értekezésbe behozott szövegpárhuzamoknak van egy vajdasági, erősen

délszláv vonulata. Az első kérdésem ehhez kapcsolódna: mi alapján választottad ki, hogy kiket emelsz be a kötetbe a három életmű mellett? Bencsik Orsolya: Szeretettel köszöntök én is mindenkit, és örülök, hogy itt lehetek. Lehet, hogy messzebről kezdem egy kicsit, mert olyan sok mindent mondtál itt a bevezetőben, és én rögtön ezekre szeretnék reagálni, azután majd a konkrét kérdésekre is fogok. Habár évek óta tudományos dolgokkal is foglalkozom, befejeztem a doktori képzést, és most az egyetemen tanítok, alapvetően mégis mindig szépírónak tartottam magam, vagy legalábbis ez az attitűd sokkal közelebb áll hozzám. Mivel persze rájöttem, hogy csak a szépírásból nem fogok tudni megélni, próbáltam tudományos irányba is tendálódni. Amikor az *Énekes Krisztina rongyikái* megjelent – ez volt egyébként a doktori disszertációm, még ha egy kicsit át is alakítottam –, akkor sokkal furcsább érzés volt a kezemben tartani, mint a prózaköteteket korábban. Meglepetés volt a számomra, sok munka eredménye, hiszen prózákat mindig könnyebben írtam, természetes, magától értetődő volt azok kötetben való megjelenése. Ám ezzel kapcsolatban olyan érzésem volt, mintha az első könyvem lenne, egy küzdelem, egy jóval tudatosabb építkezés, tevékenységfolyamat eredménye. Amikor úgy döntöttem, hogy Szegedre fogok jelentkezni a doktori képzésre, két kemény éven már túl voltam Topolyán (ti. az egyetem befejezése után visszaköltöztem a szülővárosomba), ahol nem igazán találtam teljes állású munkát és közeget. Ennek a politikai és irodalompolitikai vonatkozásaiba most hadd ne menjek bele, ami fontos, hogy akkor fedeztem fel magamnak Juhász Erzsébet, a földim életművét, illetve sokat forgattam Radomir Konstantinovič *A vidék filozófiája* című kötetét, ami az *Új Symposion* nemzedékeinek is meghatározó olvasmánya, bibliája volt. Foglalkoztatott a vidékiség tapasztalata, és az is, miért képes egy kisebbségi közeg provinciálisan viselkedni, és ehhez hogyan kapcsolódhatnak különböző határhelyzetek, például a délszláv háború. Akkor ott úgy éreztem, hogy Juhász Erzsébet életművén elindulva – kicsit talán önterápiás jelleggel is – lehet, hogy tudnék ezekre a kérdésekre válaszolni. Sajnos azzal szembesültem, és ma is folyamatosan szembesülök azzal, hogy Juhász Erzsébet nevét (főleg Magyarországon) kevesen ismerik, a monográfiámnak van is egy ilyen szándéka, hogy ráirányítsa a figyelmet

az ő életművére. Ehhez a – nevezzük most így – magyarországi kanonizációs gesztushoz pedig segíteni tud, ha olyan szerzőkkel olvassuk szorosán össze, akiket jobban ismernek, akikről már sok írás született. Így került be a könyvembe egy Végel László- és egy Tolnai Ottó-fejezet is. Talán mondanom sem kell, mindketten meghatározó szerzők számomra, Tolnai a saját szépírói világom alakulásában is fontos szerepet játszott, de az *Új Symposion* felől is egyértelmű a Juhász Erzsébethez való kapcsolódásuk.

Másrészt én egy szétszóródó/szétszórt személyiség vagyok, aki kevésbé tud egyetlen dologra fókuszálni, és azt befejezni, mindig mindenbe belekap: ez a prózáim asszociációs építkezésében és rövid formáiban is megfigyelhető. Éppen ezért nekem nehéz volt az akadémiai munka, a rendszerelvű tevékenység, amihez nagy fenék kell és kötelességérzet, fegyelem, sok olyasmit is el kell olvasni, amihez az embernek semmi kedve. Szóval miközben próbáltam fókuszálni a disszertációm írására, a kötelezőkön kívül sok olyasmit is elolvastam kikapcsolódásként, amit aztán – bár elsőre semmilyen szálon nem kötődik a vajdasági magyar irodalomhoz – beszippantottam és beleraktam a tanulmányokba. Például Roberto Bolaño *Vad nyomozók* című regényének olvasása közben egyszer csak bevillant, hogy ez a dél-amerikai irodalmi nyomozás talán izgalmas módon összekapcsolható Juhász Erzsébet *Műkedvelő*kjével, Szenteleky-kutatásával, identitáskeresésével. Talán ebből érzékelhető, hogy a könyvem esszéisztikus stílusú, erősen kirajzolja a saját identitásoamat, miközben persze körbejárja és bemutatja az alcímben jelzett életműveket, ezeknek bizonyos aspektusait. A könyv délszláv vonatkozásait azonban nem pusztán a személyes olvasás és ízlés formálta, hiszen nem lehet dekontextualizálni a kisebbségi magyar irodalmat: a vajdasági magyar szerzők kulturális közegét, megszólalásmódját erősen befolyásolták a délszláv hatások, az általam vizsgált szerzők párbeszédbe léptek, sőt irodalmi kapcsolatokat építettek ki délszláv írókkal, tehát a kultúraköziség szempontjából is vizsgálni kell ezeket az életműveket, amit egyébként egy „bennfentes” (egy ex-vajdasági) talán jobban el is tud végezni, mint egy magyarországi olvasó. Szóval elég nagy probléma lett volna, ha a délszláv kontextust zárójeleztem volna...

S. V. K.: Említetted, hogy Juhász Erzsébet mellé Tolnai Ottót és Végel Lászlót is felfűzted. Melyek azok a kardinális mozzanatok, amelyek őket beemelték Juhász Erzsébet mellé? Nyilván egyrészt az otthonkeresés, ami az alcím része is...

B. O.: Az elsődleges kiindulópontom a vidékiség problémája volt, a vidékiség alakzatait próbáltam vizsgálni, a por motívumát, de olvasás, kutatás és írás közben egyre inkább az otthonosság–otthonalanság problémája merült fel bennem, a hontalanság kérdése köré kezdtem el szervezni a vizsgálódásomat. Ebből kifolyólag a Tolnai- vagy a Végel-életműnek csak azok a részei kerültek a könyvembe, amelyek annak a reprezentálói, hogy a kisebbségi identitás miképpen próbál otthont keresni, mennyire képes (képes-e egyáltalán) a nyelvben, az irodalomban, az írásban hazára lelteni. Ez különösen egy olyan közegben lehet érdekes kérdés, ahol a háborúknak köszönhetően intenzív határátrendeződések történtek, és ahol egy ország, ami meghatározó volt az írók számára, széthullott. A haza, Jugoszlávia megszűnéséből kifolyólag a nosztalgia kérdése is felmerül, Juhász Erzsébet esetében több szempontból is egyfajta belső emigrációval szembesülünk, Végel a „hontalan lokálpatriótáság” létélményéről vagy a nyelvvel folytatott küzdelmekről ír, Tolnai a vidéket nagyvilággá teszi, és otthonra lel a nyelvben (a világ belakásához, az otthonteremtéshez az Új Tolnai Világlexikon is kapcsolódik). Ebbe a vizsgálódásba emeltem be Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényét, ami erős Tolnai- és Végel-allúziókat tartalmaz. Ha most írnám a könyvem, az új regényét is beletenném, hiszen *A rózsákról* egyik fontos tételmondata, hogy mindannyian migránsok, hontalan menekültek vagyunk. Az otthonkeresés szorosan összekapcsolódik az identitáskereséssel is, a disszertációnak egyébként a címe az volt, hogy *Identitáskonstrukciók a geokulturális térben*. Persze amikor már a könyv megjelenésén gondolkodtam, tudtam, hogy más címet fogok adni, költőibbet, ami az én személyemhez is közelebb áll (megidézi Juhász Erzsébet kulcsfiguráját, Énekes Krisztinát és Tolnai rongyikáit), illetve kevésbé szakbarbár. Az alcím majd finoman jelzi a témát az olvasónak, de talán nem ijeszti el a könyvtől.

S. V. K.: Az utolsó mondataiddal át is vezetted már a témát a következő területre, ugyanis a címre szerettem volna rákérdezni, konkrétan arra, hogy

miért pont Énekes Krisztina? Ő egy kiemelkedő figura a Juhász-életműben, és nyilván okod volt rá, amiért pont őt emelte ki...

B. O.: Engem erősen befolyásolnak asszociációk, benyomások, az álmaimból is dolgozom (nemcsak prózát, tanulmányt is írok) és a személyes szálakra, az emlékekre, az irracionalitásra is nyitott vagyok. Érdekes módon, azaz szerencsémre ezek aztán szépen el is rendeződnek, koncepcióba szerveződnek. Ez a címadás először érzelmi-irracionális indíttatású volt. Habár Juhász Erzsébet életművét 2010-ben, az egyetem után fedeztem fel magamnak, már jóval korábban, édesanyám könyvtárában találkoztam vele, ahol egyébként rengeteg vajdasági magyar kötet volt. Gyerekként azok a könyvek érdekeltek leginkább, amik valahogy vizuálisan megfogtak. Juhász Erzsébet kötetei számomra ilyenek voltak. Csernik Attila volt a vizuális szerkesztőjük, tervezőjük, de Csernik Emese képzőművészeti alkotásai, kollázsai is szerepeltek néhányukban. Még most is emlékszem a *Senki sehol soha* kapcsán érzett erős zsigeri élményre, produktív zavarra, Csernik Attila „szövegrajzaira”, amik arra köteleztek, hogy beleolvassak a könyvbe. Hogy meg tudjam fejteni a képeket. És akkor találkoztam Énekes Krisztinával. A cím okozta tanácstalanságra is emlékszem, hogy kifolyik a kezem közül, majd rögtön a névre (ezzel kezdődik a kötet), arra, hogy izgalmasnak találom a névadást, majd a lebegést a világok között, a fikció és a valóság, az álom és az ébrenlét között, persze akkor ezt biztos nem így fogalmaztam meg, de fontos, hogy valami elemi erőt és azonosulási lehetőséget éreztem Énekes Krisztina személyében, akit most a határátlépések alakzatának, a Juhász Erzsébet-szövegek önmetaforájának neveznék. Mint Juhász Erzsébet alteregója, a másik iránti vágyakozást is kifejezi. Az életműre jellemző a kommunikáció iránti igény, ezek a szövegek vágy- és hiányprózákként is működnek. Nem mellékes tényező, hogy ez a vágyakozás, kommunikációs igény egy zárt közegben, a délszláv háborúk idején és a provincializmus okozta bezárkózásban jelenik meg: a másik felé nyitás, és a Juhász Erzsébetet mindig is foglalkoztató tágasságesszmény a kisebbségi lét bezártságából való kitörési igénnyel ugyancsak összefügg. Énekes Krisztinával azonban tágabb azonosulás is lehetséges, azaz kitégítható a vajdasági magyar irodalom metaforájára is. A kisebbségi irodalmakra eleve jellemző a határátlépés, a limesek közötti

lebegés, az átmenetiség, a jelentésszóródás, a zárt kategóriáktól való elmozdulás. Például Tolnai szövegeiben fontos szerepet kap a határvonal, annak tapasztalata, az abban való létezés, és az a kérdés, hogy miképpen tudjuk hülyévé, nevetségessé tenni a hatalmat. A kisebbségi irodalom mindig szembe találja magát a politikával, az ideológiával, a jó irodalom azonban szabad, éppen ezért gyanús is.

S. V. K.: Említetted, hogy a rongyikái része a címnek inkább Tolnaira utal. Milyen szempontból?

B. O.: Tolnai verseiben, prózáiban visszatérő motívum a rongyika kifejezés, és én a címbe mindenképp szerettem volna beszúrni egy Tolnai-allúziót. Azért esett a rongyikára a választásom, mert összekapcsolható a könyvem szabás-varrás koncepciójával is. Engem elsődlegesen nem a hagyományos szerkezetű szövegek érdekelnek, pontosabban a forma erősen foglalkoztat, az, hogy miképpen tudja sikeresen tükrözni, közvetíteni a tartalmat, a gondolati struktúrát. Ez biztosan összefügg egyrészt a vizualitás iránti kíváncsisággal, de a szétszórtságommal is, azzal, hogy a koncepció és a nagyobb szerkezet nálam lassan épül fel, hogy mikroelemekből dolgozom. Ha a szépirodalmi munkáimat nézzük, ott is látható, hogy én kis formákban gondolkodom, és utána ezek összeépülnek egy nagyobb formává. Ezért nem is tervezek nagyregényt írni, én töredékeket írok. Amikor a disszertáción dolgoztam, nem előre megírt vázlat, tartalomjegyzék alapján hoztam létre tanulmányokat, hanem rögtön tudtam, hogy szeretném majd valami izgalmasabb szerkezettel ellátni, és így találtam meg magamnak a patchwork tudományos próza formát. Fontos azt is elmondanom, hogy ebben Virág Zoltán, a témavezetőm nagy erővel támogatott, nem próbált róla lebeszélni, miközben tudjuk, hogy az akadémiai élet mennyire vaskalapos tud lenni, mennyire tanácstalanul vagy elutasítóan reagál a szabályokat kibillentő, elmozdító szövegekre.

A szépirodalmi mintám Dubravka Ugrešić *Štefica Cvek az élet sűrűjében* című patchwork regénye volt, ami egy posztmodern pastiche regény (a filléres szerelmes füzeteket imitálja). Az a könyv jelmagyarázattal kezdődik, akárcsak az enyém, és ha belelapozunk, látjuk, hogy nem egy statikus szöveg, hanem a margón állandóan ott vannak a szabásmin-ta-jelölések. Az olvasó tehát, miközben olvas, önmaga is szabja, sőt meg-

varrja ezt a szöveget, a maga értelmezését. Másrészt Thomka Beáta, aki-re többször is hivatkozom a könyvemben, a *Déli témák* című kötetében Weöres Sándor nyomán Közép-Kelet-Európát, a térséget, a maga kutatási területét rongyszőnyegnek nevezi, és ezt olvasva bennem is összeállt, hogy ebből a térképzetből kiindulva, a patchwork módszert alkalmazva, ráadásul esszényelvet használva, női kutatóként talán jól működne ez a vizuális forma. Persze Thomka Beátához képest én csak egy nagyon apró rongyszőnyeg-darabot vizsgállok meg. Tehát szerettem volna, ha már a cím reflektál a technikára, a formára és a módszerre. Később egy mottót is raktam a könyvem elejére, ami hangsúlyozza ezt. Föl is olvasom ezt, Daša Drndić *Sonnenschein* című regényéből van:

„Az ő története kis történet a találkozásokról, az emberi érintkezés megőrzött nyomairól szóló számtalan történet egyike, ő ezzel tisztában van, miként azt is tudja, hogy addig, amíg a világ minden története össze nem áll egy fenséges, kozmikus *patchworkké*, mely bebugyolálja a Földet, hogy a Föld elalhasson, addig a történelem, a valóság e kísértete továbbra is szaggatni, vagdosni, darabolni, lopkodni fogja a világminőség rongyait, hogy belevarrja őket saját szemfedőjébe. Tudja, hogy az ő története nélkül befejezetlen marad a munka, miként azt is tudja, hogy ez a munka voltaképpen végtelen, hogy a vége az örökkévalóságba, a létezésen túlra nyúlik át.”

A rongyikához még annyit fűznék hozzá, hogy Tolnai nyomán évekkal ezelőtt az én prózáimban is megjelent ez a motívum. Ha már a saját biografikus és prózai világomat is megidézem, folyamatosan behozom a beszélgetésünkbe, hadd meséljem el, bár ezen a könyvbemutatón anyukám is itt ül, aki nem szereti, ha hivatkozom rá, szóval csak elmondom, hogy amikor Virág Gábornak megírtam, az *Énekes Krisztina rongyikái* címet választanám a könyvemnek, akkor azt is megírtam, hogy anyám szerint borzasztó, mert neki már elege van a rongyikákból, elég volt, hogy a prózáimba annyiszor beemeltem, nem kell még egy tudományos munkába is beírni. Virágnak persze tetszett a cím, így anyukámat leszavaztuk, de azért se hallgattam rá, mert nálam is fontosak az átjárások, akárcsak Juhász Erzsébetnél, a szépirodalmi és tudományos beszédmód összekapcsolódik. Az egyetemi tanítása, a kutatásai, tuda-

mányos cikkei mind ott vannak a szépirodalmi szövegeiben. Illetve fordítva, nyilván.

S. V. K.: A jelmagyarázat számomra nagyon meglepő volt, és nagyon érdekes is, mert a mai megerősítő hatású, oldalt indexelt tankönyvekre hasonlít. Oldalt jellel kiemelsz valamit, felhívod a figyelmet, hogy itt valami történni fog. Érdekes így olvasni.

B. O.: Ez a posztmodern felől jövő gesztus.

S. V. K.: Igen, ez a fércelés. Többször fölmerült Dubravka Ugrešić neve, mellette még nagyon sokszor emlegeted a Deleuze–Guattari szerzőpárost és Konstantinovićot. Az eddig elhangzottakból is érezhető az, hogy ők vezettek téged az értelmezés során. Mi az, amit náluk láttál, ami miatt az ő elméleteik alkották a vezérfonalad?

B. O.: Evidens volt, hogy Deleuze és Guattari Kafka-könyvét, rizómaelméletét, nomadológiáját használnom kell, hiszen kisebbségi irodalommal foglalkozom, ráadásul a Tolnai-szakirodalom is erősen támaszkodik a rizómaelméletre. Talán annyit tennék zárójelben hozzá, hogy több okból is van egy erős személyes érdeklődésem a francia filozófia iránt. Konstantinović beemelése már izgalmasabb, hiszen habár az *Új Symposion* nemzedékei olvasták *A vidék filozófiáját*, Juhász Erzsébet életművét nem értelmezték még efelől, miközben amit ő a vidékről és a provincializmusról ír, az szépen átadja a konstantinovići koncepciót. Fontos hangsúlyoznom, hogy én nemcsak elméleti szövegeket használok, hanem szépirodalmi passzusok is építik az értelmezésem, így bár Ugrešićnek vannak tudományos munkái, egyetemen tanít, a koncepciómban engem a szépirodalmi művei vezetnek. Igaz, ő a saját prózai világomat is inspiráló szerző, a *Több életben A feltétel nélküli kapituláció múzeumából* át is veszek egy rövid részletet. De ahogy mondtam is, én elsődlegesen nem tudós, hanem szépiró alkat vagyok, akinél az intuíció a fő szöveg-szervező. Összeolvasok tehát mindenfélét, és izgatnak az elsöre véletlenszerűnek tűnő szövegpárosítások. Azaz a saját prózanyelvem, de a tudományos nyelvem is eszerint építkezik, a ráérzések, a motívumok, képek mentén szerveződő gondolkodás pedig a gyerekkoromhoz és a Tolnai-esszékhöz nyúlik vissza.

S. V. K.: Amikor olvastam a prózáidat, és valamelyikekről írtam is, azt tapasztaltam – ugye, Juhász Erzsébettel én is már régóta foglalkozom –, valójában kérdezem, hogy jól láttam-e, hogy vannak Juhász Erzsébet-hatások a szövegeidben? Többek között az alakzatváltást is hasonlóságként véltem felfedezni nálad, mint amilyen a „disznóvá leendés” a *Több életben* stb. Juhász Erzsébetnél pedig konkrétan az a példa jutott eszembe az első kötetből, hogy a narancs meg az ananász érzélem-megtestesítő növény, illetve étel. Nyilván ez távolabbi, de hasonló. És nem is egyedülálló az irodalomban. A másik dolog a vidékiség, a vajdasági miliő, ami jelen van nálad is, meg a sárképzetek, engem ezek emlékeztettek a Juhász-életműre.

B. O.: Az *Akció van!*-t 2010 és 2012 között írtam, engem ebben az időszakban pont a vidék foglalkoztatott rettenetesen. Ekkor olvastam sok Juhász Erzsébetet és Konstantinovićot, tehát gondolati szinten igen, biztos erős a hatás, prózatechnikát tekintve talán kevésbé. Amit a narancs vagy ananász kapcsán mondasz, ezen eddig nem gondolkodtam el, azaz az alakváltozások szerintem nem Juhász Erzsébet felől jöttek a prózámba, a disznó motívuma, ha az írói szándékaimat nézzük, akkor Danilo Kiš meg Tolnai irányából érkezett a *Több életbe*. De egyébként biztosan erősebben hatott rám, mint ahogy most bevallom. Sőt van is olyan szövegem, ami direkt Juhász Erzsébet-szövegre épül. A topolyai könyvtárban, talán 2016-ban, Náray Éva szervezésében volt is egy program, amin te is részt vettél...

S. V. K.: Kerekasztal-beszélgetés?

B. O.: Igen, az is volt, de ehhez kapcsolódóan Náray szépírókat is felkért, hogy a *Határregény* első fejezetét írják vagy gondolják újra, utána a *Híd* valamelyik számában ez meg is jelent egy blokkban. Most hirtelen nem emlékszem a prózám címére, de a Juhász-szövegben felmerülő háború ihlette, és ez az én írásomban a nővé válás tapasztalatával és az Élekt-ra-komplexussal kapcsolódott össze.

S. V. K.: Említetted, hogy elsősorban prózaírónak tartod magad, és közben a Szegedi Tudományegyetem adjunktusa vagy. Mit oktatsz, és mennyire tudod a kettőt összeegyeztetni?

B. O.: Sajnos egyáltalán nem tudom a kettőt összeegyeztetni, úgyhogy identitásválságban vagyok jelen pillanatban is. Arra törekszem, hogy ez

változzon, vagyis szeretnék majd ezen változtatni, de most elsődlegesen az egyetemre fókuszálok, sok órám van, még bele kell rázódnom, rutint kell szereznem. Két éve tanítok a Kulturális Örökség és Humán Információ-tudományi Tanszéken informatikus könyvtárosokat, kulturális örökség mesterképzésünk is van, és irodalomterápia szakirányú továbbképzésen is oktatok. Nagyon örültem, amikor Sándor Klára tanszékvezető hívott a tanszékre, de nagyon féltem is, hiszen állandóan azon agyaltam, hogy fogok én itt tanítani, ha nem is vagyok könyvtáros, nincs is könyvtáros végzettségem. Persze én szeretek utólagosan értelmezni, megtalálni kapcsolódásokat, például azt, hogy gyerekként is rengeteget jártam könyvtárba, megkértem a könyvtárosokat, hadd mehessen be a könyvek közé, pakolni őket, akkor még nem is voltam tériszonyos, fölმász-tam a legmagasabb létrafokra, ott ültem és nézegettem, olvastam a sokszor poros könyveket, és világok nyíltak meg előttem a csöndben... Aztán persze kiderült, hogy a tanszéken irodalmat kell oktatnom, és filozófiát, mert filozófia szakot is végeztem anno, de továbbra is izgultam, mert azért mégsem a szűk kutatási területemet kell tanítanom. Úgyhogy el kellett kezdenem elmélyülni más témákban is, így például a gyerek- és ifjúsági irodalomban. Nagyon sok gyerekirodalmi szöveget olvasok, de ennek ellenére nem hiszem, hogy írok majd meséket vagy ifjúsági regényt, nem született meg bennem a vágy ez iránt, miközben a jó gyerekirodalmat nagy élvezettel olvasom. Tudományfilozófiai kurzusaim is vannak, jó érzés volt ismét a filozófiában elmerülni, lubickolni, ismét Carnapot vagy Thomas S. Kuhnt olvasni. Emellett vannak tudományos próza szemináriumaim, oktatok magyar irodalom történetét, kortárs magyar kultúrát és az irodalomterápiás képzésben irodalomesztétikát, hermeneutikát és kreatív írást tanítok. Szóval sokféle tantárgy, sok hétvégi tanítás, sok készülés, sok szakdolgozó, így aztán nem marad nagyon idő a szépíráásra, de majd idővel biztos kevesebb készüléssel is működik a munkám. Ezt várom már.

S. V. K.: Dolgozol most valamilyen kötetten vagy szövegen?

B. O.: Nem dolgozom, most nyáron olyasmit szeretnék olvasni, ami nem munka, semmire nem kell, pihenhetek, kikapcsolódhatok. De augusztusban mondjuk jó lenne kicsit előszedni a szövegeim. Egy éve nem

írtam prózát, de a *Több élet* megjelenése, azaz 2016 óta azért írtam – mondjuk – tíz novellát, amire azt mondanám, hogy lehet velük valamit kezdeni. Én nem nagyon szoktam utómunkázni, szóval amikor most azt mondom, hogy van tíz valamire való szövegem, akkor ezeket már be lehetne rakni egy kötetbe. Van is már koncepció az összerendezésükhöz (esszéprózákban gondolkodom, különböző életművekhez kapcsolódva, irodalom, képzőművészet és zene), de ahhoz, hogy majd ez működni tudjon, hozzá kellene még írnom prózákat, és ahhoz idő kell, nyugalom.

S. V. K.: Sok sikert hozzá, és azért a te tevékenységed is stílszerűen illeszkedik az általad a kötetben vizsgált szerzők életművéhez. Valamennyiükhöz hozzátartozott a szépirodalmi, a prózai, az esszéisztikus énjük és a képzőművészeti alkotások felé irányuló érdeklődésük, így most te is beállhatsz ebbe a sorba.

B. O.: Köszönöm a jó kérdéseket.

JEGYZET

¹ Jelen szöveg a 2022. július 2-án (Dombos Remix, Kishegyes) elhangzott beszélgetés írott változata.

Jelmagyarázat

(Dubravka Ugrešić szakértelmére hagyatkozva)

- x A kiválasztott szöveget a megjelölt vonal mentén óvatosan kivágni.
- A hoppon maradt elvárások nyomása alatt, a képzelet vagy korábbi ismeretek által széltében-hosszában szükség szerint szét húzni a szöveget.
- Igény szerint a szöveget kicsit bevenni, kritikus tűzésekkel karcúsítani.
- +++++++ Apró ráncolás: pici öltésekkel, film- és színházművészeti vagy képzőművészeti allúziókkal a szerzői szegélyeket kicsinosítani.
- »»»»»»»» Szerzőtársi gomblyukak, intertextuális kapcsolatok vagy komparatisztikai félcelések.
- Az ismétlődő mintázatok, ábrák közé, fölé vagy mellé egy újabb jelentéshurkot kidolgozni.

BENCSIK ORSOLYA

Juhász Erzsébet szemüvege

Esszé a kétféle vakságról és a romlatlan szemekről

„A »romlatlan«, »elfogulatlan szem« nem egyéb, mint mítosz.”

(E. H. Gombrich: *Művészet és illúzió*)

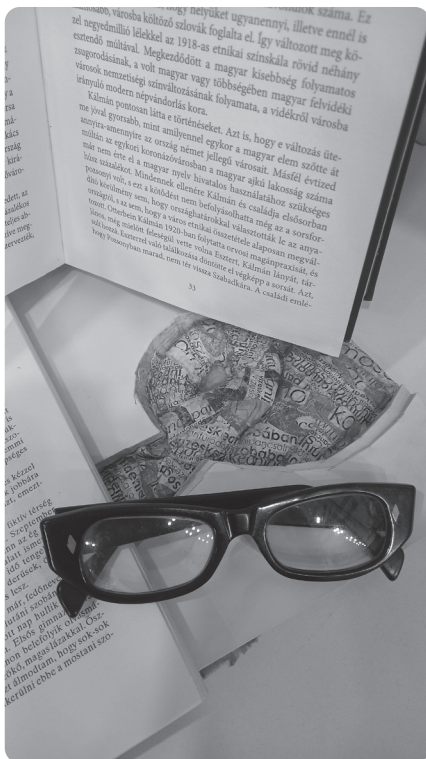
Csernik Attila Juhász Erzsébet-grafikáin, -fotómontázsain, -szövegrajzain visszatérő elem a feleség szeme és a tekintetét keretező, kihangsúlyozó vagy kimetsző szemüveg. A szegedi lakásomban, az íróasztalom fölött van is egy ilyen manipulált, fekete-fehér Juhász Erzsébet-portré (-fotó-kollázs), aminek sűrű ornamentikáját az egymás alá és fölé épülő, az író nevének kvázi végtelenített, egymásba olvasódó (nyomatott) betűsora, valamint Csernik ismerős, az ákombákom kézirást imitáló, rajzolt betűi adják. (A kézírás a néven túl egyetlen eltérő jelsort is megrajzol, ez a tisztelem vagy a tisztelettel.) A tájszöveggé összeálló név (névsorozat) és az attól elkülönülő, külön tereptárgyként funkcionáló monogram hasonlóan működik a képen, mint a kivágott portré és az arról lemetszett, kinyitott, a kollázs alsó felébe helyezett szemüveg és benne az érzékszerv: Juhász Erzsébet figyelő, a pontos látásra (az igazságra?) törekvő szeme. Szobám ferde faláról engem néz. Már sok éve szuggerál.

Ez a kollázs nemcsak a név és a személy, az irodalom és élet (sőt kultusz) összekapcsolódását jelzi, hanem az írói attitűdöt is, a tekintet, a másra, a Másikra nézés problémáját. A topolyai születésű író, egyetemi tanár 75. születésnapja alkalmából tartott megemlékezésen a róla elnevezett könyvtár padlástermében Csernik kamarakiállításának több darabja ugyancsak a Juhász Erzsébet-i érzékszervre épült, ám ezeken az alkotásokon a grafikus nem pusztán duplikálta a szempárt, hanem multiplikálta: az így létrejövő szemburjánház a valóságérezkelés még intenzívebb tapasztalásának a hangsúlyozása, a sok perspektíva egyszeri befogadása

és feldolgozása mellett a keresésre, a Másik megtalálására, a kommunikáció és megértés (együttérzés) utáni vágyra hívja fel a figyelmet. Ez a tekintet nem eltárgyasít (ahogy ezzel szemben Sartre gondolja), hanem egy lehetséges kommunikáció felé próbál nyitni: a cselekedeteket – ahogy Merleau-Ponty írja – megérti és nem megfigyeli (mint egy rovar cselekvéseit).

A könyvtár padlástermének egyik beszögellésében őrzik a hagyaték egy részét: az íróasztalt, a könyvespolcokat, a könyveket, az írógépet és a szemüveget. Azt a szemüveget, melyet amellet, hogy Csernik Attila Juhász Erzsébet-hommage-ai, szakrális-vizuális betűobjektumai, grafikai szempontjából az egyik leglényegesebb tárgynak, motívumnak tekintek, általa (rajta átnézve) a biográfikusan nem kapcsolódó olvasó, befogadó is jóval közelebb kerülhet az író életművéhez és attitűdjéhez.

Juhász Erzsébet a fekete keretes szemüvege (a könyvtárban kiállított, az irodalmi emlékezet számára megőrzött tárgyi relikvia¹⁾ mögé „rejtőzött”, így tüntette el végül – minden megrendültség nélkül, (élet)írásfeladatként, művészeti gesztusként – önmagát mint űzött vadat, így semmisítette meg nemcsak saját nyomait, hanem belső emigrációba, a ködbe, a sötétségbe, a semmibe vonulva a széthullófélben levő ország, a már ismeretlen otthon (egy „rozoga színházi kulissza”) eszköztárát. Ezen keresztül

szemlélődött minden elképzelt, elmondott, megírt vaksága ellenére, és minden szorongása, az ismerős utcákon való eltévelyedése, a határhelyzetek, a háború okozta létbizonytalansága ellenére mégis, szemüvegének köszönhetően, nagyon is élesen látott. Nem véletlenül használok az *Úttalan utaim* című esszé(próza)kötet írásaiban jelen levő, megfordított vakságmetaforát, hiszen művészetének, írói énjének a lényege éppen az érzékelés egyik legfontosabb szervének, a szemnek a meghibásodásában áll, a meglazult izmok okozta látványtorzulásban, tulajdonképpen, hogy továbbmenjek, végül a porlepte valóság, az igazság felismerésének a hiányában rejtőzik. Ez a fekete szemüvege a semmit mutatta meg, és azt, hogy „semmi sem gyökerezik itt semmiben”, miközben Juhász Erzsébet – apja *vakon fotózott*, ferde Afrika-fotóit nézegetve vagy a Párizsból a Mestró „ütött-kopott” vidékére utazott Kobalthajú nővel azonosulva – végül kimozdíthatatlanul gyökeret vert. Nem mellékes, hogy külön esszéprózát szentel Sáfráynak, hiszen a modell alakmásként egy olyan festőt szólít meg, aki maga is küzd a látással. (Sáfráynak azután sérült és romlott meg a látása, miután az egyik párizsi útja előtt felvette a fekete himlő elleni vakcinát, így később számokkal jelölte a színeket a festményein.)

Ahogy Sartre mondaná, Juhász Erzsébet „pusztában énekelt”, átsiklottak rajta a tekintetek. Élősködő és őrült volt (ezek Danilo Kiš fogalmai), nem is lehetett más, hiszen csak egy élősködő kísérelheti meg, hogy „a negyvenvalahány éves masszív testvériség-egység” után egy széthullásban levő országban, „kettős marginalitásban”, kisebbségi íróként környezete elanyanyelvtelenedésében értelmet és igazolást adjon az életének, csak „egy őrült írhat szakmányba könyveket, tudván tudva, hogy senki se fogja elolvasni”. „[M]indenki mentené még, ami menthető, a póre testét, nyelvét, kultúráját, anyagi javait, és vinné innen árkon-bokron át mindenféle határokon túlra. Én meg itt írok-írok, a magam tetű módján ugyan, de több mint húsz éven át. Kinek? Minek?” A fekete szemüvegén, az éles lencséken keresztül látott világ, az ország, és mindebben önmaga felismerésének a megoszthatatlansága, közölhetetlensége azonban korántsem a művészet és élet különállásának, átjárhatóságának a lehetetlenségét vagy Juhász Erzsébet művészetének értéktelenségét jelenti, hanem

sokkal inkább a sivár, kisszerű, háborúban és nacionalizmusban fuldokló közegének valóságra és igazságra való vakságát. De nemcsak korábban, most sem divatos őt olvasni. Ugyanezen okokból kifolyólag veszélyes és gyanús ma is, az újra erőteljes nemzeti ideológiák, a provincializmus és a kisebbségi politikai lózungok torkolattüzeiben esszéprózáit, regényeit kézbe venni, Juhász Erzsébet szemüvegén keresztül számba venni a Vajdaságot, úttalan utakon, egy újvidéki toronyház tizedik emeletére vagy a topolyai Vajhegyre visszavonulva, az én-vesztés (senki-lét) szorongató mindennapiságában is vágyani a nagyvilágot. Hiszen a vakság, mely a reflexió, a kitekintés hiányával is összefügg, továbbra is dicséretes és elvárt attribútuma a kisebbségi létezésnek nemcsak ex-Jugoszláviában, a többnemzetiségű régióban, hanem Magyarországon is.

A Juhász Erzsébet-i (esszé)prózák fontos helyzete a korlátokra való rálátás és az eltévedéssel, a tájékozódás hiányával való szembesülés, mely az abszolút sehol érzetét (és közérzetét) kelti a szubjektumban. Ez a szubjektum belső és végső eltévedése túlmutat tehát a valóság földrajzi terein és időkoordinátaín, túl a történelmi igazságokon, s szorosan összefügg azzal az ambivalenciával, hogy az én vágyik az utazásra, de ez az utazás nemcsak egzisztenciális és háborús helyzete miatt akadályoztatott, hanem saját szorongásai miatt is. A látáskorlátozás az idegenség és a „nyomasztóan kilátástalannak látszó elveszettség” érzetét kelti, sőt ön maga létezésének kérdésességéig is elvezet. Például a *Hely és időhiány I.* című írásában a látást a városra leereszkedő köd akadályozza, mely Fellini *Amarcord*-jének érzékletes jelenetének megidézésével egy tágabb, az európai kultúra kontextusába helyezi a Juhász Erzsébet-i „elbizonytalanodott kóválygást” és az abszolút hiányt: a senki-, sehol- és soha-lét tapasztalatát.

A látás, a perspektíva különböző helyzeteihez, elmozdulásaihoz kapcsolódnak az esszéprózákban használt tükör-effektusok, tükörkép-leírások vagy az ablaküvegen való átnézés tapasztalatai. Ezekben a mozzanatokban egyrészt hangsúlyos a látvány módosulása, az, hogy egy átlátszónak tűnő, de sokszor nem tiszta, vagy a valóságot nem pontosan (például fordítottan, sokszorozva) tükröző felületen keresztül történik az érzékelés, így az emlékezőtörténetekkel összekötve a valószerűtlenség, a

fikció világába billen át a valóságtapasztalás. Persze a tükörhelyzetek a lacani identitáskonstruálódás kitüntetett pillanatai is, melyekhez Juhász Erzsébet gyakran a gyerekkorhoz kapcsolódó tárgyak, személyek, jelenetek felvillantása mellett más érzékeket is mozgósít: szagok, illatok, ízek, hangok kapcsolódnak a „gyerekkor szárnyas tükreihez”, melyek maguk is tér- és időkapuk, átjárók a különböző világokba. A tükör felületén a különböző tekintetek képesek egymásba kapcsolódni, még akkor is, ha a tükör üvege tejüveg, mely kifehéríti a tárgyakat. Sőt a tejüveg, a torzítás teremti meg a szorongó felnőtt létbizonytalanságában a vágyott illúziót, a nosztalgiát, a visszatérést egykori önmagához (otthonához) és az idilli világhoz, melynek matériája a tükör felületével összefüggésben a porcukor: a gyerekkor vaníliás porcukorja. A látomásokban és az álmokban, illetve emlékképekben a legélesebb a látvány, így valószerűbbnek érződnek, mint a valóság, hiányuk ezért fájdalmasabb is. Az önmagát vaknak nevező szubjektum éppen éleslátásából kifolyólag hozza be prózaterébe az illúziók világába való átlépést, a behatárolhatatlan, megfoghatatlan lebegéseket, a homályos, torzító felületeket, melyek által már szabaddá válik a romlott, az elfogult szemem keresztül való nézés. A tekintet éhsége, vágyakozása.

Juhász Erzsébet tehát elvagyódott, akárcsak irodalmi őse és *Műkedvelők* című regényének – ez sem véletlen – hőse, Szenteleky Kornél. Az irodalmat mint a valóság előli menekülés számára egyedüli lehetséges és adekvát módjaként, egyfajta útvonalként kezelte. Száműzöttként, sorsába kérihetetlenül belevetettként, a valóság immár tengerhiányos, út-talan utain, a valószerűtlen kis állomásokon veszteglő, mocskos, balkáni vonatokon a volt Osztrák–Magyar Monarchia, a volt SZHSZ Királyság, a volt Jugoszlávia irodalmi örökségéből a nosztalgia finom szálaival menetrendeket írt. A provincia számára nem létező, nem olvasott, ám hihetetlenül pontos és igaz menetrendeket, melyek által a történelem örületébe belevetett szubjektum talán végül csak kiutat talál. Juhász Erzsébet nemcsak Topolya vagy a vajdasági magyar irodalom írója, hanem – akár csak Danilo Kiš vagy Mészöly Miklós – Közép-Kelet-Európa éleslátású nézője is. Azé a Közép-Kelet-Európáé, melyben a portól megtisztított, tiszta szemüvegén át szemlélődő embert – mint ahogy egyik zseniális

esszéjében írja –, akárcsak Esti Kornélt az őrült lány, szájon csókolt a tébolyult történelem. Művészete (a szem romlottsága, a vakság látványa) ebből a csókból, egy pióca szívásából fakad, eredete az értelem nélküli és tébolyult történelem nyelvével mint „lucskos mosogatóronggyal” való borzasztó, brutális és mindezek ellenére gyönyörű, *ártatlan* találkozás.

JEGYZETEK

¹ A topolyai Juhász Erzsébet Könyvtár az író fekete szemüvegét őrzi, azonban Csernik Attila hommage-ain, fotókollázsain, de más képzőművész (például Maurits Ferenc és Penovác Endre) Juhász Erzsébet-portréján is az író világos, nagyobb keretű szemüveget visel.

MARTZY RÉKA

„Nő voltál, írtál, jóvátehetetlen” – A nő hangja és ars poeticája

Gergely Ágnes *Kobaltország* című kötetéről

Jelen tanulmányban Gergely Ágnes 1978-ban megjelent, *Kobaltország* című, egyik legheterogénabb, ugyanakkor szerkezetét tekintve egyik legegységesebb művét elemzem. Vizsgálatom során arra keresem a választ, hogy a kötetben megkonstruált térben a nő milyen szerepekből, aspektusokból és hogyan képes artikulálni saját hangját, illetve meghatározni ars poeticáját. Először, a kötet recepciótörténetén keresztül, rávilágítok arra, hogy noha a kortárs és későbbi kritikák egyöntetűen Gergely pályájának fordulópontjaként tartják számon a *Kobaltország* megjelenését, átfogóbb és mélyebb értékelés nem született róla. Ezenkívül a recepciók figyelmen kívül hagyták a kötet női perspektívájának vizsgálatát. Ebből kifolyólag a francia és posztstrukturalista feminista irodalomkritika alapján értelmezem a szöveg világát, ezen belül a női hangok pozícióját. Az általam válogatott szövegek szoros értelmezésével lehetséges vizsgálati szempontokat kínálok arra, hogy Gergely kötetében a megkonstruált, hierarchikus közegben a nő mint szubjektum hogyan képes meghatározni saját hangját és ars poeticáját.

A kötet recepciótörténete

Gergely Ágnes *Kobaltország* című műve az író nő ötödik verseskötete, amelyet a recepció a pálya fordulópontjaként emleget, ám mégsem született róla átfogó értelmezés vagy kritika, sem a kötet megjelenése-

kor, sem utána. Gergely pályaképének kutatása is hézagossá teszi az életműve ellenére.

Nem egy teljesen új kötetről van szó, az előző kötetekből emel át verseket, amelyek elfoglalják helyüket a kobalttérben (BUDA 2004: 123–124). A kötet nemcsak önmagában jelent művészi fordulatot, hanem Gergely további kötetkompozíciói miatt is, amelyekben egyszerre működteti és értelmezi újra a *Kobaltország* szövegeit. Az *Árnyékvárosban* (1986), *Királyok földjében* (1994) (VÖRÖS 1995: 1135) és az *Útérintőben* (2006) újra-konstruálódnak a korábbi versek más-más közegekben, és ezáltal folytonosságot teremtenek a közel teljes életműben (VILCSEK 2007).

A kötet megjelenése után közvetlenül kevés recenzió vagy kritika született róla, inkább az 1980-as évek második felétől átfogóbb kontextusból érintik csak vagy értelmezik (NÉMETH S. 1978: 1329–1331). A kritikák fókuszosa egyrészt a kötet „szerkesztési elve”, a könyvé, amely az alcím ellenére nem költemények gyűjteménye, hanem egységes mű, másrészt a belső dialogikusságból fakadóan a beszélő szubjektum(ok) relativizálódása. Könczöl Csaba és Lengyel Balázs kritikája, esszéje (KÖNCZÖL 1986; LENGYEL 1988) a kötetet önmagában értelmezi, illetve a vizsgálati szempontokkal mélyebb elemzési lehetőségeket kínál, ugyanakkor a sokszor tét nélküli, tartalmatlan, argumentációval alá nem támasztott kijelentések, mint például „Gergely Ágnes azért helyezte el megállapításait úgy a versben, ahogy elhelyezte, azért írta meg a kötet etoly módon, ahogy megírta (olyan dialektikusan), mert felmérte az igazságok érvényességének korlátait” (LENGYEL 1988: 470), valójában nem reflektáltak. A további kritikákban, tanulmányokban a *Kobaltország* értelmezése a későbbi kötetek tükrében jelenik meg. Vörös István 1995-ös kritikájában a Könczöltől idézett ciklikusság felől közelíti meg, és csupán a kötet szerkesztési elvére tér ki, amit Gergely a későbbi kötetekben újrain, ezáltal új értelmezési keretet kínál fel (VÖRÖS 1995: 1135). Buda Attila íróportréjában Gergely életművét nem kronologikusan, hanem a kötetkompozíciók alapján elemzi, így lesz a *Kobaltország* a pályakép központi eleme, origója. Halmai Tamás monográfiájában Gergely Ágnes közel teljes életművét feldolgozta (HALMAI 2012: 21). A Bevezetésben kitűzött célnak, miszerint a pályaképről „leírást” szándékozik adni, eleget tesz, ugyanakkor a túlzott

tisztelgő, méltató regiszter elbizonytalanítja a kritikai szemlélet érvényességét. Halmai a *Kobaltország* recepciótörténetéből szintén kiemeli, hogy többen a pálya fordulópontjának tekintik, melyet konkrét kritikai idézetekkel mutat be. A Vilcsék Bélától származó idézethez csatlakozva a költői pályát „késői” kezdésnek titulálja, tehát Gergely munkásságát a költő életrajzi adatai felől értelmezi, nem pedig a szövegek fejlődése felől. Halmai a citált részleteket magyarázat nélkül hagyja, monográfiájából nem derül ki, hogy mit is jelentene ez a fordulópont.

A műfaji sokszínűségen, a kötet kísérleti konstrukcióján túl vajon miért nevezhető fordulópontnak? Miben mer újat mutatni, és mennyiben írja újra hagyományait? A kötet recepciótörténete egyhangúlag elismeri és fontos poétikai váltásnak ítéli a kötetet, ugyanakkor egy nagyon fontos ponton megbicsaklik – nem képes kilépni abból a hierarchikus, patriarchális irodalmi világból, amit maga a kötet folyamatosan megkérdőjelez, és amelyre reflektál. Németh kritikájában (NÉMETH S. 1978: 1329–1331) Gergely költészetét Adyéhoz, Kosztolányiéhoz és Radnótiéhoz hasonlítja, olyan kanonizált férfi szerzőkéhez, akiknek az említése megemeli költészetének jelentőségét. Lengyel esszéjében nem mutat rá azokra a léttapasztalatokra, problémákra, amelyek tulajdonképpen a kötet dimenzióit és alapkérdését is építik, tehát nem mutatja azokat a női nézőpontokat, illetve azokat az ars poeticus igényű fókuszpontokat, amelyekben a könyv kilép a heteronormatív, hierarchikus világrendből, és női perspektívából szólal meg.

A nő hangja hierarchikus terekben

A kötet szüzséjének fontos szervezőelve a prózai betétekben megjelenő párbeszéd, amely kontextualizálja a szövegvilágot és annak terét. Kobaltország világa Enceládó karaktere felől konstruálódik meg, aki paradox módon saját világának megismerhetőségét relativizálja. A kötet prózai betétjeiben a bolond, a szerető és a feleség párbeszéde betekintést nyújt abba a világba, amely a kötet végére felszámolja saját hangjukat. A kötet egészében megjelenő női hang megkonstruálásának vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit, ezért a továbbiakban néhány szöveg

vizsgálatával világítok rá a kötetben megjelenő női hangok lehetséges értelmezésére.

Az *Egy jazz koncert után* című szöveg az irodalmi élet hierarchikus rendszerét mutatja be, ahol a nőnek a saját hangját kell megtalálnia, illetve az írói világban való érvényesülést problematizálja.

A szöveg a pályakezdést meghatározó találkozásokat, az irodalmi szocializáció egyes szegmenseit eleveníti fel, amelyeket az igazgyöngy metaforával jelenít meg, „formája riasztóan gyöngéd, de tetszetősen illeszkedő fémlapokba nem csiszolható, nem hagyja magát, emlékszik rá, miből született”. Az igazgyöngy motívum gömbölyű alakja utal a női testre, illetve az általában nőknek szánt dicsérő, kedveskedő megnevezésre is. Az igazgyöngy formájához ambivalens külső viszonyulást kapcsol, tehát a külvilág számára ijesztő és kiismerhetetlen. Ebből az idegenségből következik, hogy a külvilág nemcsak saját működésének rendszerébe akarja zárni azt, hanem annak alakjára is akarja formálni. A metafora tétje tehát az idomulás elutasítása, a saját, organikus alaphelyzet megőrzése, más szóval a női perspektíva megtartása. A kérdés tehát az, hogy ez a „miből” hogyan tud ars poeticává válni.

A második szövegtestben a Füst Milánnal való találkozás elevenedik meg. A találkozás aktusa nem a történet elbeszélőjének szándéka, hanem annak szerkesztőjéé, így ebben a „kikényszerített” helyzetben kell megtalálnia saját pozícióját. Az elbeszélő és Füst Milán alakja egymás ellentéteiként jelennek meg: míg az első fiatal, egyetemi éveit töltő, pályakezdő nő, addig a másik egy öreg, sikeres és megbecsült férfi író. A két karakter kontrasztja párbeszédükben tovább fokozódik. Füst kérdésfelvetésére, amelyben először az elbeszélő kulturális tájékozottságát méri fel, a szerkesztő válaszol. Ez a motívum erősen implikálja a hangjától megfosztott nőt, ami a szövegegység végére hierarchikus viszonylatba ágyazódik. „A kisasszony szerint mitől jó a vers?” – Füst kérdése nem értelmezhető költői kérdésként, sem olyan kérdésként, ami megválaszolható. A kérdés diskurzus helyett olyan uralmi pozíciót akar kialakítani, amelyben a válaszadó kényelmetlen, intellektuálisan alulpozícionált helyzetbe kerül, hiszen a kérdésre nem lehet vitathatatlan, univerzális választ adni. Az elbeszélő válasza tehát kiszól a szöveg kontextusából, a kapu

kinyílásának képével megidézi egyrészt a rácheli szenvedély megélését, a női test önmagára ébredését és a magdolnai szenvedést, melyben a traumatizáltság hordozója saját teste. A válasz tehát összekapcsolódik a női test kibontakozásával, megismerésével, és összefüggésbe hozható a női írás vizsgálatának alapvető szempontrendszerével.

„Jöjjön közelebb – legyintett Füst Milán, és kézcsókra nyújtotta a kezét. Megdermedtem. – Térdeljen le. Hallja? Hajtson térdet” – az idézett részletben megjelenő aktusban patriarchális, hierarchikus társadalmi kódok működnek, melyek értelmezhetőek a pszichés erőszaktevés egyik formájaként: a letérdelés motívuma ebben a kontextusban a férfi–női tekintélyelvű viszony megtestesítője. A térdhajtás és a kézcsók mozdulatsorozatában megidéződik az egyházi köszöntés, tiszteletadás rítusa: a püspököket és a pápát vagy az uralkodót illető mozdulatsor, amely a hierarchia testi aktusaként értelmezhető. A szövegegység nyilvános lefokozással és megszegyenítéssel zárul, melyben a kérdésre adott válasz elutasítása jelenik meg. A női hang ebben a találkozásban elnémul, az irodalmi világban kialakult férfiközpontú hierarchikus rendszerben nem tud érvényesülni, legitim partnerként jelen lenni. Elaine Showalter tanulmányában a feminista olvasat meghatározását négy különbségre építi, a biológiai, a nyelvészeti, a pszichoanalitikus és a kulturális tényezőkre (SHOWALTER 1994: 424). Gergely ezen szövegéhez szorosan kapcsolódik a biológiai és a kulturális különbözőség tényezője, hiszen a térdhajtás és az elnémítás aktusa egyszerre testi és kulturális kód. Tehát a szöveg feminista olvasatában nem pusztán az irodalmi tér belterjessége jelenik meg, hanem a patriarchális berendezkedés nőket leuraló motívuma is. Showalter tanulmányában Cixous-t megidézve a női írás egyik alapproblémájaként a férfiak által berendezett és létrehozott társadalmat azonosítja, melyben a nőktől elvették saját hangjukat – itt a tényleges antropológiai, etikai szabályokra utalva –, és ezzel együtt az íráshoz való jogukat. A nők írás közben abba a férfiak által megkonstruált térbe akarnak belépni, amelyben nincs valódi szabadságuk. Cixous megoldása, a *prise de la parole*, tehát a szó megragadása, egy olyan biológiai, nyelvi, pszichés és kulturális dekonstrukció, amelynek során a nők tulajdonképpen belépnek a társadalomba, és ezzel együtt kilépnek némaságukból,

melynek eszköze maga az írás (CIXOUS 1997: 363). Gergely szövegében tehát a nő elbeszélő a Füsttel való találkozás során ebben az elnémitott szerepben, míg a Kassákkal való találkozás után az ebből kibilleni látszó narrátorként kategorizálható.

A harmadik szövegegység tere ellentétben áll az előző szövegegységével, hiszen míg Füsttel zárt, „faburkolatos” helyszínen, addig Kassákkal kertben találkozik. A két tér atmoszférája szembeállítható, hiszen a zárt irodalmi világot képviselő és működtető közeggel szemben itt nyitott, társadalmilag széleskörűen befogadó szféra jelenik meg.¹ Az elbeszélő munkásságát – a műfordítást – Kassák (Füsttel ellentétben) méltatja, ugyanakkor a narrátor ezt a méltatást „bélyegnek” tartja, s valódi tartalom nélkülinek véli. „Mit érzett, mikor az első fordítását publikálta?” – a kérdés teljesen más hangvételű és célú, mint az előző szövegegységben. Kassák az elbeszélő érzelmeire, az átélt vagy megtapasztalt sikerre kíváncsi, sőt arra, hogy mit jelent *számára* az irodalom, a fordítás. Ebben a dialógusban nem hierarchizált beszédmód jelenik meg, hanem a kölcsönös figyelem megteremtése, a közös gondolkodás, amelyek során valódi párbeszédbe tud lépni a két szereplő. Az elbeszélő válaszában („megkondulnak a harangok és leszakad az ég”) az irodalmat, az alkotást mint a szubjektumot alapjaiban megrázó hatást definiálja. A harang megidézi a szakrális szertartások előtti imára hívást, illetve az ég leszakadásával összekapcsolódva a katasztrófát, az összeomlást. Ez az apokaliptikus hasonlat az elbeszélő szerint csak az első munkákra vonatkoztatható. Kassák ezt az állapotot nem fogadja el, és az elbeszélőre olvassa azt a nézetet, hogy a művészetnek nem határai vannak, hanem lehetőségei, és ezen lehetőségek között lehet csak megtapasztalni azt az érzést, amit az irodalom vagy az alkotás tud nyújtani. A szöveg zárata ellenpontozza a Füsttel való találkozást: „Nem hiszem, hogy kezét fogtunk volna”. Az utolsó sorban az udvariassági szabályok megtörésén túl nem találkozik a két test, mindkettő megmarad saját terében, tehát nem alakul ki az a hierarchikus viszony, ami a társadalmi kódok alapján működik.

A záró szövegegység visszatekintő önreflexió. Az elbeszélő felteszi ugyanazokat a kérdéseket, amiket az irodalmi mesterektől kapott, és meg is válaszolja azokat. „Csak régi vállalkozókedvem emlékét próbálom

őrizni, ahogy egy város őrzi a maga pöttömnyi múltját, francia vasrácsaival, spanyol belső kertjeivel, előregedett néger zenészeivel, akkor is, ha az egész csak turisztikai látványosság, s az utcában tulajdonképpen minden szétgurul” – az idézett részletben a két emlék jelentőségét lefokozza, valójában olyan pillanatai az életének, amik jól mutatnak az irodalmi közegben vagy az irodalmi érvényesülés tereiben, de valójában nem autentikusan megélt élmények, ezáltal az emlékek hamissága dekonstruálja azt a teret, amelyben az elbeszélő alkotni, írni képes.

A fordítás mint nyelvi dekonstrukció

Röviden kitérnék a hasonló irodalmi teret bemutató, a *Kapusikátor* című szövegre, melyben szintén naplószerű bejegyzésben az elbeszélő a davenporti íróprogram egyik emlékét idézi fel. A szöveg ismét arra a hierarchikus irodalmi közegre reflektál, és azt próbálja körvonalazni, hogy hol van ebben a világban a nő helye és hangja. Az elbeszélő rávilágít arra, hogy az irodalmi térben nemcsak létszámban redukált a nők száma, hanem pozíciójukban is. „Drámaíró kollégám felolvassa a színdarabjából, kisszámú közönségnek; a bajnok szerepét olvassa, én a rabszolganőt” – a rabszolganő motívuma visszatér a zárlatban, így keretezi a szöveget: „Azután rabszolganő vagyok a bajnok udvarában”. Tehát az irodalmi közegben, még az intézményesített keretek között is, hierarchizált a férfi–női viszonya, hiszen a nő szabadságától, hangjától megfosztott minőségben léphet csak színre. Ezt a hierarchiát tovább fokozza a szövegben megjelenő fordítás motívuma. A nyelv és annak változatai az elbeszélő által megélt valóságot nem tudják bemutatni. Az elbeszélő (rabszolganő) tere az a kapusikátor, ami minden oldalról leszűkíti a szubjektumot: „Davenport, Budapest, kapusikátor – mennyi félbemaradt csoda. Ez most már mindig így lesz.” Az elbeszélő lemondó hangvétele összekapcsolódik a szöveg előtti narrációs betétben megszólaló nő szorongásával. A női hang nyelvi jelek nélkül nem értelmezhető, a nyelvi jelek pedig a nő felől értelmezhetetlenek. Az irodalmi közeg tere, sőt, a kitágított tere olyan kapusikátor, amelyben a nő képtelen az önkifejezésre, szubjektumát nemcsak a társadalom, hanem a nyelv is korlátozza.

Az intertextualitás mint a szemiotikai rendszer lehetséges újrakonstruálása

Az elbeszélő megidéz egy Emily Dickinson-verset, amelyhez elsősorban nem a fordítás aktusát köti, hanem az értelmezés feltárását: „Egy Emily Dickinson-versben tapogattam ki a hajszálgökökerekét.” Gergely *Tigrisláz* (GERGELY 2008) című kötete műfordítói munkásságát mutatja be, annak módszertani és esztétikai gyakorlatait. A kötetben Gergely *Daddy* című esszéjében említi a Sylvia Plath-fordítás kapcsán Emily Dickinson: „Megszorul, mint a szorongás. Akkor gondoltam először Emily Dickin-sonra? Talán igen.” A *Székfoglaló előadás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián I.* székfoglaló előadásának vázlatában az *Érzelmileg közöm van az idegen vershez* című fejezetben Emily Dickinson *Success is counted sweetest* kezdetű versének fordítását mutatja be. A fordítás metódu-saira most nem térnek ki, az eredeti szöveg értelmezéséhez nem kapcsolódik szorosan, viszont a fejezet első bekezdését fontosnak tartom kiemelni: „A nagy amerikai költő, Emily Dickinson (1830–1886) *Success is counted sweetest* kezdetű, 1859 körül írt versét az 1960-as években nemcsak Károlyi Amy: én is lefordítottam. *Success*, mondja a vers első szava. Siker. Károlyi Amy egy életen át visszahúzódva dolgozott zseniális költő-férje, Weöres Sándor árnyékában. Megéri? Nem tudom. Körülbelül negyven-negyvenöt éves koromig belső vezérlés nélkül bukdácsoltam a pályán. Sosem voltam »fiatal költő«.” Az idézett részletben Dickinson, Károlyi és saját munkásságát állítja párhuzamba, mindegyik költői pá-lyája magányos, izolált és marginalizált, amelyhez szorosan kapcsolódik az előző esszében említett szorongás érzése. Ez a kirekesztettség, hang-talanság szintén azt a férfiak által meghatározott alkotói közegben való érvényesülést problematizálja, amit az eddig elemzett szövegekben be-mutattam. Emily Dickinson megidézése tehát nemcsak a fordítás miatt kapcsolódik a kötet világához, hanem a költő alakja miatt is. Emily Dickinson életét és költői pályáját (lásd: BOLLOBÁS 2015) lehet a női hang, a női szerepvállalás szimptomatikus történeteként is értelmez-ni. Az életrajzi és pályaképi vonatkozást nem részletezem, helyette arra fókuszálok, hogy Gergely hogyan és miért idézi meg Dickinsont.

Gergely csak a második versszakot idézi meg, amely így elveszti az első versszak kontextusát. Dickinson versében valamilyen érték – drágakő – megőrzése és elvesztésének tapasztalata jelenik meg. Ez a megőrzés a beszélőn kívül az anyagiségben történik meg, ami az öntudatlan állapotban megszűnik: az érték valójában sosem volt teljesen a lírai én tulajdona, hanem annak emlékezete, az elvesztésének tapasztalata az övé. Mivel Gergely csak a második versszakot idézi meg, így a kontextus eltűnik – vajon az elbeszélő fordításában mi őrzi, az anyag vagy a kéz? A személyes felelősségre kerül a hangsúly, hiszen a „marad” segédige feltételezi a lírai én hiányállapotát, az érték birtoklását. Viszont, mi a birtok tárgya? Az első versszak kontextusa nélkül, illetve az „ékszertelen” fordítással nem feltételezhető a drágakő vagy hasonló értéket képviselő kő képe. Az elbeszélő fordítása kitágítja az értelemzési lehetőséget: az ékszer a női testet kiemelő, csinosító tárgy, a társadalom által jól meghatározható attribútuma, de ugyanakkor kapcsolódhat a rabszolganő bilincseinek képéhez, ami a női szabadság korlátozását tágabb kontextusba helyezi, és emellett a nem házasságos nő kezének képe is megidéződik. A különböző női prosopopeiák egymásra olvasódnak, a fordítás valódi módszere ismét átértelmeződik, Dickinson szövegének megcsonkítása új vizsgálati keretet biztosít.

Ahogy a prózai betétben megjelenő szorongás alap léttapasztalata a versbeli asszonyoké, úgy a szöveg elbeszélőjének is. A versfordításban Gergely a „szorongó kézzel” szókapcsolatot használja, amely egyszerre idézi meg a fizikai (a kéz szorításának izommunkája) és a pszichés, mentális szorításérzetet. Tehát a kötetben megszólaló női hangok összecsengenek, hiszen a kötet világában, így az irodalmi közegben, az író nő nem alakítója a nyelvi és kulturális térnek, hanem megbilincselte, a férfi viszonyítási ponthoz folyton visszatérő, statikus ágense.

A nő hangja és Emily Dickinson alakjának összefüggései

Emily Dickinson alakja a kötet egyik központi versében újra megjelenik, megszólítottként. A *Wadsworth tiszteletesné levele Emily Dickinsonhoz* (78) című szerepvásárlás a címből kiindulva egy többszörösen hierarchizált

szeretből szólal meg: egyrészt a férjzett asszony, másrészt a vallásos élethez szorosan kapcsolódó hívőként, s innen szólítja meg Emily Dickinson alakját. A vers első két sora eltávolítja egymástól az alkotót és a nőt, írói munkásságát és az életrajzát. A „tüdő” zárt anyagrendszerét, az élet elsődleges feltételét párhuzamba állítja a „toronyszoba” szintén zárt terével, ami megidézi a mesékben gyakori női szerepek elsődleges terét, a prototipikus lányét, akit ebből a zárt térből kell kimentenie a prototipikus férfinak. A „nem fizetünk érte” sor a megbecsülés nélküli munkát jelképezi, hiszen Dickinson munkásságának megidézése nem feltételezi azt a társadalmi honorációt, amit a kortársai férfiként megkaptak. Ezzel szemben, az „Inkább” határozószó után, olyan viselkedési mintákat mutat fel, amelyek ellenpontozzák ezt a megbecsülést. A versben megjelenő fojtás aktusa és a légtér szorító, meleg közege visszautal az első sorban megidézett tüdő képére, amely ebben a fullasztó közegben nem tud funkcionálni. A beszélő ettől a közegetől távolodik, hogy képes legyen az életre, ennek eszköze az „alkalmas szemüveg”, tehát a saját látásának korrigálása, a másik perspektívába való helyezkedés, a „vízszintes kiút – akár a fakanál!”. A fakanál motívuma a hagyományos női szerepre utal, a konyhára, ami itt összefügg a prózai betétben megjelenő tűzhely párhuzammal, tehát arra a leszűkített térre, ahol a nők nem fulladnak, amely saját toronyszobájuk, biztonságuk.

„Te szörny” – a beszélő Dickinsont nem emberi lényként, hanem mutánsként szólítja meg, ésszel felfoghatatlan, mesei elemként, amely olyan entitás, ami félelmet kelt. A beszélő ezt a belső félelmet olvassa rá a megszólítottra. A beszélő szerint az alkotó nő számára nem fontos a biztonság, a társadalom fizikai korlátait képes feloldani, és belépni abba az irodalmi, kulturális térbe, amely a toronyszobán kívül esik. A vers egyik kulcsmondata, „a frissen lelt / identitás robosztus partja közt vonultál / egyre beljebb – egyre lejjebb – s józanon is / a tiszteletes úr kobalt-homlokából / pattintgattad / egy égtáj honalapító szigorát” az, amelyben megjelenik a patriarchális társadalomtól független nézőpont kialakítása. A „frissen lelt identitás” szó szerkezetben a nő nem a társadalom által definiált személyiségaspektusa mutatkozik meg, hanem egy új, egy saját, egy önmagát meghatározó alak körvonalazódik, amely képes

a konzervatív, patriarchális világ „szigorát” levetkőzni, felnyitni, pattanásig ingerelni. Az alkotó nő szabadsága nemcsak a neki szánt térből való kilépést jelenti, hanem a saját identitásának a meghatározását. A tiszteletes alakjában megjelenik az egész kobaltvilág, ami így összekapcsolódik Enceládóval. A „hát nem láttad, hogy másképp is lehetne?” kérdés szembesítő intenciói után a beszélő olyan viselkedésmintákat fogalmaz meg elvárásként, amelyek valójában önreflektíven, saját életét mutatják be. Ebben a keserű hangvételű összegzésben olyan tipikusan női hagyományos helyzeteket jelenít meg, ahol a cselekvő szubjektum helyett a szolgáló, passzív én jelenik meg: teát keverni, beteget ápolni, ülni. Az „én vagyok a biztonság” kétségbeesett ismételtetése önmeggyőzés-ként értelmezhető, hiszen a biztonság nem belülről megélt formákban jelenik meg, hanem a külvilág által körülépített panelekben. Ezt a vélt biztonságot az alkotás fenyegeti: „ráverni / a kezedre, ha máshoz ér, ha tollhoz ér”, az idézett sorban megjelenik a testi érintés és az írás motívuma is, a nő védett állapota a vágy és az írás aktusa nélkül tartható fenn, hiszen az alkotás olyan szabadságot ad, amely alapjaiban rengeti meg saját identitását, ezzel együtt valódi biztonságát. A feleség léte a folyamatos, egyhangú haladás, a „jelentéktelenné mángolt” időben, amelyben minden cselekedete elvárt, és emiatt statikusan modellezhető, és amelyben „tudja, / amit elkerült”. A feleség tragikus felismerése a záró sorokban fokozódik. Dickinson alkotását a létet ellehetetlenítő, és ezen belül mindent elpusztító produktumként mutatja be, amelyben ugyanakkor megjelenik az a rögeszme utáni sóvárgás, a belső vágy, az a fájdalomig húzott motiváció, ami megszabadítja a szubjektumot a toronyszobától, a férfiakhoz viszonyított nézőponttól. A vers záró sorában megjelenő gúny, létezését lekicsinyítő reflexióban saját statikusságát látja viszont: „nő voltál, irtál, Jóvátehetetlen.” Ez a sor kilép a feleség által megidézett levél közegéből, kilép a kobaltvilág szűk teréből, és a valóság hierarchikus közegébe üvölt. A női írás rögeszme, amely nem felel meg a társadalmi, kulturális elvárásoknak, ebből kifolyólag saját nyelve és saját tere/teste máshogy, más módon határozható meg.

Ahogy Emily Dickinson, úgy Gergely szövegeiben is a genderkonstrukciókat metaforák, tehát már ismert alakzatok azonosításával és katakrézis-

sel, azaz új névalkotással hozza létre. A katakrézis nyelvi hiányból alakul ki, olyan valóságdarabokra és léttapasztalatokra világít rá, amelyekben a nő eddig nem létezett (BOLLOBÁS 2015: 171–172), vagy legalábbis Gergelynél abban az alkotói közegben, amelyben a nő saját perspektívájából, szubjektumából kiindulva nem legitimálható. A kobaltvilág – Kobaltország – így igenis parabolájává válik a valóságban megtapasztalt irodalmi közegnek, hierarchiának, és a benne alkotó nőnek, aki nemcsak saját testét és terét fedezi fel általa, hanem saját hangját, és ezzel együtt azt a nyelvet, ami által leírható az ő (női) világa.

„A költészet ennyi” – a női hang ars poeticája,
a kötet világának értelmezési kerete

A kötet zárószövege, *Egy szállásmester feljegyzései* című vers, kilép a kötet világából, és lebontja annak elemeit, más szóval a vers értelmezi nemcsak a kötet konstrukcióját, hanem az alkotás folyamatát is. A verset bevezető prózai betétben a király, a bolond, a szerető és a feleség alakjai eltűnnek, ahogy a kobaltvilág is. Egy új megszólaló lép be, a szállásmester, aki létét ezen karakterek viszonylagosságában validálja: „voltak, tehát vagyok”.

Gergely Ágnes *Költészet és veszélytudat* című tanulmányának előszavában (GERGELY 1986a: 8–9) értelmezi a *Kobaltországban* megjelent vers mottóját, amely téves fordítás, Gergely az eredeti „Logistics” szót szállásmester értelmezésben fordította, ezzel felülstilizálta Okigbo eredeti sorait, sőt újabb értelmezési keretet adott neki. Ezt követően egy tanulmányában szintén megemlíti ezt a sort, de kibővíti a félrefordítás okait. A „Logistics” szó tulajdonképpen katonai szállásmestert jelent, ami összefüggésbe hozható a költészettel mint szállást adó közeggel: „Képzletemet elragadta a széles körű metafora. A hadseregként menetelő versek, s a költő, aki beszállásolja őket egy nép, egy ország, egy kontinens tudatába. A költő, aki versein keresztül végre önmagának is szállást talál. Tizenkét részes elbeszélő költeményt írtam” (GERGELY 1986b: 394–395). A fordítás mint az irodalmat át- vagy újraíró metódus hozzákapcsolható a Dickinson-szöveg fordításának lehetőségeihez. Tehát a mottóban

megjelenő militarista metafora párbeszédbe lép egyrészt a szövegben megjelenő háborús traumákkal, másrészt annak ars poeticájával.

A vers egyértelműen elemezhető a holokauszt utáni traumafeldolgozásként is. A gyermeki világ a túlélés eszköze abban a valóságban, amiben a létezés nem alapfeltétel. A versszakokban megjelenő képek, mint a sárga szín, a megjelölt házak, a tiltott könyvek, a vonat, a kályha és a gázkamra csonka metaforája, a kiirtott családok, a kirabolt házak, a tetovált alkar (FERENCZ 2006: 66–67). Dolgozatomban elsősorban nem a holokauszt traumáját fogom elemezni a versekben, hanem azt, hogy a kobaltvilág hogyan képes női perspektívából megkonstruálódni egy olyan közegben, ahol a női hang szintén hierarchizált pozícióban van.

Szállásmester terei – valóságos és imaginárius terek

A versekben megjelenő terek folyamatosan egymásba alakulnak. Míg az egyik világ, amely a beszélőhöz és Líviához köthető, teremt, addig a valóságos világ rombol. Az első három versben (*Egy ország születése; Lovagvilág; Tengeri fekvés*) Kobaltország teremtéstörténete jelenik meg. Ez a teremtés elsősorban az ébrenlét és az álmovilág vékony határvonalán keletkezik, erre utalnak az „A király neve... / A király neve... / Ma éjszaka megálmodom” sorok, itt a beszélő öntudatlan állapotából, álomszerű képekből kezdi megalkotni a világot. Az álmot felváltják a gyermekkori szocializációs közeg szemiotikai jelei, amelyek elsősorban a felnőttvilágból megfigyelt, de a gyermeki perspektívából nem értelmezhetők, ilyenek például a halandzsanyelv, a tisztségnevek. Ehhez szorosan kapcsolódnak az óvodai mondókák játékvilágából vett elemek, amelyeket a gyerekek önkéntelenül is megfeleltetnek a valóságnak. A második versben viszont egy angol mondóka jelenik meg, amit csupán hangzasként képesek értelmezni a gyerekek, tartalmilag nem (a nyelvi akadályok itt párhuzamba állíthatók a fordítás által felvetett problémákkal²). A versszakban ezt az önmagát teremtő világot a valóságban elhangzó nagynéni reflexiója szakítja meg, ami az álmovilág teljességének lehetetlenségét jelképezi. *A Kobaltháború; És mikor elmúlt; Kezdődik a líra; Kérdőív* című versekben a két világ tükröződik. A valóság háborúja átszüremlik a kobaltvilág mi-

tológiájába, a valóság és az elképzelt világ politikai történései összemósdnak, csupán a külső megszólalók, például az anya alakja érzékeltetik a valóság fenyegető, ijesztő közegét. Az anya, a nagynéni és a nagymama szemszögéből nem játéknak tűnik a két lány képzelete, hanem örületnek. A külső valóság és a belső kobaltvilág *A kérdőív* című versben egyszerre olvasható össze és válik szét, hiszen a játékos lista és az igazoltatás aktusával kerül párhuzamba, a valós és a játék adatok összefolynak. A két lány elválása a kobaltvilág elnémulásával azonosítható.

Az *És mégis; Láthatatlan család; Bölcsődal* című, utolsó három vers időben később játszódik. Ezekben a szövegekben a valóságon áttetsző kobaltvilág jelenik meg, amely emlékként közelíthető meg. Az idő hiába múlik, a beszélő ugyanaz a kislány marad, aki kobaltország felől akarja megérteni a világot, nem pedig fordítva, például a tetovált kézjegyeket a kobaltországban megjelenő tudós alakjával azonosítja, a megváltozott létállapotokat felsorolásszerűen, reflektálatlanul idézi. Lívia halála elnémulás, amely csupán passzív állapot, nem pedig a visszafordíthatatlan veszteségtapasztalat, a gyermeki képzelet, kobaltország így konzervál. Az utolsó versben a két világ villanásszerű váltakozása jelenik meg a kérdések sorozatában. A beszélő egyik világot sem érti, egyik világban sem tud kiteljesedni és maradandó lenni, kérdései valójában a két világ között ugrálnak, és a válasz helyett csak újabb kérdéseket kap. Az utolsó strófában, a „S kezdenéd-e a játékot előlről” idézett részletben megjelenik a ciklikusság. Kobaltország nem lineárisan elmesélhető magánmitológia, hanem egy folyamatosan alakuló – ahogy annak szereplői is – közeg, amiben a dekonstrukció és a konstrukció körforgásszerűen váltakozik. A vers utolsó három sorában, „hogy kiki égesse meg önmagát, / mert a *Slóf, slóf májn tájer sífelé-ből* / az lett, hogy *Álmodj magadnak hazát...?*”, az önmagát és hazát szavak rímélése párhuzamba állítja a két fogalmat. A valódi kérdés, hogy lehet-e önmagunk számára hazát álmodni? Kobaltország valójában egy megálmodott haza, amiben jó otthon lenni, vagy csupán egy másik változata annak, amit a beszélő nem tud magáénak érezni?

A női hang mint a szállásmester

A beszélő és a megszólított nő, ezen belül gyermeki nézőpontból szólalnak meg. Lívia és a beszélő együtt alkotják meg azt a világot, amelyben a valóság kegyetlensége játékká formálódik. „»Mi lett a kisleány neve?« – kérdezte apám / a levelében elkeseredetten, / mert távol járt, amikor megszülettem. / Hat hónapos koromban beszélni kezdtem, / ne szakíts félbe, Istenem – *a Név* – / az elnevezés fontos. A király neve / még bizonytalan, de körülötte / magyar, spanyol, francia, svéd lovagok” – az idézett részletben a beszélő és a kobalt király nevének hiánya párhuzamba állítható. A megnevezés ad értelmet a dolgoknak, tulajdonképpen a nekünk, a nyelv által válnak fogalmivá, az emberi élet anyagaivá. A beszélő neve nem hangzik el, illetve Enceládó sem, a névtelenség temporálisan elnyújtja a definiálás, az önmeghatározás aktusát. A kobaltvilág teremtésében a terek és néhány alak kap konkrét nevet.

„Te tudnál? – kérdezte Lívia –, tudnál / *olyat* írni?” – a *Kezdődik a líra* című versben az írás, alkotás aktusa jelenik meg, amely ellenpontozza azt a közeget, amelyben „tiltott könyvek” vannak. Lívia kérdése inkább hat felszólításként, mint valódi kérdésként. A beszélő három rövid versében megjelenik a kobaltvilágbeli szerető alakja, illetve a *Fogadás a kastélyban* című szövegben szereplő K. Vájsz Bikfő. A versek groteszk világa valamilyen szégyenérzetet, titkos megbánást vált ki a két gyermekből. Az alkotás, ami már materiává válik, tehát papíron szerepel, veszélyérzetet kelt, amíg a gondolatban és a játék sodrában jelenik meg, addig szabadság. A két lány a felnőtt valóságot tükrözik és saját képükre igazítják. A prototipikusan férfiakhoz köthető háború intézményét kiforgatják. Az inverz háború, melyben nem halál, hanem osztódás a következmény, az anyaság állapotával állítható párhuzamba. Kobaltország eredettörténetében tehát a valóságban megtapasztalt férfivilág kegyetlensége a női lét értékéhez kapcsolódik, de paradox módon a képzelt világ szereplői ugyanúgy férfiak. A király és a központi teremtő, férfi tisztségviselők alakítják annak háborúját és békéjét, tehát a két lány a valóságban megtapasztalt társadalmi kódokat átmenti a képzelt világba is. „Ahol a férfit megölték, a gyerek neve kuss” – a szöveg ki is mondja ezt a társadalmi kódot, ha a

világ irányítója megszűnik, akkor a társadalmi hierarchia alsóbb rétegei elnémulnak, nem pedig megragadják annak alakítását. Ehhez az értelmezéshez kapcsolható Luce Irigaray gondolata a mimikriőről, miszerint a nőknek, ahhoz, hogy képesek legyenek „behatolni” a férfiak által definiált világba, először el kell fogadniuk az alárendelt szerepet, hogy utána képesek legyenek reflektálni rá, hiszen a nő „ezzel tulajdonképpen kísérletet tesz arra, hogy meglelje azt a helyet, ahol kizsákmányoltként van jelen a diszkurzus által, és ezt anélkül teszi, hogy hagyná magát egyszerűen alávettettként értelmezni” (IRIGARAY 2002: 486–487).

Tulajdonképpen nem női osztódás következik be, hanem halál, így Livia sem képes osztódni, csak „hallgatni”, elnémulni. A beszélő Livia halála után is gyermek marad, ahogy már korábban említettem, a valóság és az elképzelt világ elemei összekuszálódnak. A beszélő ebben a felnőni, reflektálni nem képes állapotban marad, ami összecseng a *Nászéjszaka* című versben a megváratott lányság képével. „Magad tetováltad, / gyufát kormoltál, festetted a vért” – az idézett részletben a tetoválás, ha elvonatkoztatunk a holokausztértelmezéstől, mint a testre vagy éppen testbe írás motívumaként jelenik meg. Ehhez az olvasathoz kapcsolhatók Hélén Cixous-nak az *écriture féminine*-ről kialakított gondolatai, miszerint a nőknek a periferiából, a kirekesztettségből, a gyermekkorból kell visszatérniük, hogy megtalálják azt a világot, azt a viszonyítási rendszert, ahol nem a férfi áll a centrumban, nem hozzájuk képest határozzák meg önmagukat. Ennek eszköze pedig a test, amit a fallocentrikus társadalom már gyerekkorban elvesz a nőktől: szemérmességre, prűdériára, illemre, szexuális visszafogottságra tanítják őket (CIXOUS 1997: 357–380). A tetoválás egyszerre van jelen a test felületén és annak belső anyagaiban, ugyanazzal az anyaggal rajzolódik ki, mint a vers a papíron. A test és írás cixousi értelemben itt ér össze a kötet záróciklusában. A képzelt világ nem a gyermeki idill, hanem a túlélés eszköze, amely beleíródott a testbe, amelyet ő maga írt bele.

Kobaltország mint a mimézis eszköze

A *Bölcsődal* című vers a kötet záróverse, melyben, ahogy már említettem, a valóság és az elképzelt világ kérdései válasz nélkül lépnek párbeszéd-

be. „Tudja-e még Magdolna Líviát?” – az idézett részletben megjelenik *A túlsó part* című versciklus *Magdolna* című verse. A kérdésben megjelenő Magdolna lehet a férfiak által meghatározott női identitás, ugyanakkor az előbb említett vers evokációja miatt a krisztusi világ próbatételeiből kiszakadni vágyó nő jelképe is. Lívia ezzel szemben az örökké gyermeknek maradó, a rácheli értelemben a megkésett lányság állapotát sem elérő alak, aki nőként nem értelmezhető, csupán a neve alapján. A beszélő nem az emlékezés aktusát kapcsolja Magdolnához, hanem a tudását. A kérdés tehát úgy értelmezhető, hogy ebben a társadalomban a felnőtt nő képes-e érteni azt a kislányt, aki fél, aki álmodik, aki nem osztódik, aki elhallgat. A kislány, aki sosem kapott hangot, aki a valóság traumáiból átmenekült a képzelete világába, ahol ugyanazokat a mintákat működteti valójában. „Miket formázik a diófa görcse? / S riadt anyám? és nagyszájú anyád?” – a vers utolsó előtti versszakában a diófa görcse visszautal az *Egy ország születése* című versre, ahol az elképzelt világ a gyermeki ágy mintáiból kelt életre. Ezzel szorosan összefügg a két anyakép, amelyben a félelem és a bátorság ellenpontozza egymást. Az egyik forma a valóságban megélt veszélyérzet, míg a másik a saját hangját hallató, el nem némítható, és ezzel együtt társadalmilag pejoratívan megítélt női karakter. Az utolsó versszakban megjelenik a bölcső, amit a cím is evokál, ahol értelmét veszti az anyai altató: „mert a *Slóf, slóf májn tájer sífelé-ből* / az lett, hogy *Álmodj magadnak hazát...?*”. A fonetikusán átmentett jiddis altató helyett saját világot kell álmodni, mert ebben a valóságban az anya képtelen a gyermek álomba ringatására. Julia Kristeva *Az anyaságról* (KRISTVEA 1997) című írásában az anyatestet úgy határozza meg, mint ami egyszerre rejti magában az anya születésének és a születendő gyermek emlékeit, így valójában a nő–anya viszony kitágul, a várandós anya saját anyja testével is találkozik (KRISTVEA 1997: 69). A női testben létezés, tehát az osztódás maga a gyermeki világ alternatív válasza a valóságban megélt, férfiak által megalkotott világra. Az anyai attribútumoktól megfosztott nő tehát képes-e saját hazát, saját otthont teremteni, ahol van hangja és szabadsága alkotni, sőt képes-e önmagát meghatározni? Az utolsó versszakban a feltételes módú, gúnyos és ironikus hangvétel, „S kezdenéd-e a játékot előlről”, felülbírálja a megalkotott imaginárius tereket, Kobaltországot.

A játék Enceládó játéka a feleséggel, a szeretővel, a bolonddal, az irodalmi közeggel, egyszerűen olyan szféra, amelyben mindenki sérül önmagában és önmagától, hiszen a szereplőkre aggatott stigmák működtetik identitásukat. Ebben a világban nem alakítja senki önmagának, nincs szabadság, sem lehetőség, minden női hang néma és megfosztott. Tehát a kérdés, melyben a ciklikusság tragikumája jelenik meg, egyúttal el is utasítja annak folytatását.

Befejezés

Gergely Ágnes 2022-ben megjelent, *Zsoltár női hangra* című kötete az életmű utóbbi éveinek verseit, illetve műfordításokat közöl. A kötet címe és a kötet szerkesztési elve – hogy a női megszólalásmódokat implikáló szövegek mellé fordításokat illeszt – alapján számolni kell azzal, hogy az eddigi Gergely Ágnes-életművet a női megszólalásmód, a női hang megkonstruálása, a feminista olvasat felől vizsgáljuk. Ezért is tartom fontosnak, hogy a recepcióban fordulópontként értelmezett kötetét, hiányos és felszínes értelmezések helyett, egy új perspektívából kell vizsgálni Gergely lírájának megszólalásmódjait, és hogy az elemzés szempontjai között szerepelnie kell egy női aspektus vizsgálatának is. Kobaltország nemcsak a belterjes irodalmi élet parabolája, hanem tágabb perspektívából az egész társadalom modellje, amelyben a nemi meghatározottságú hierarchia irányít. A női hang definiálásához pedig ki kell lépni abból az értelmezési keretből, melyben a nő pozíciója viszonylagos, berögzött társadalmi kódok működtetik, és a történetei nem elbeszélhetők, és át kell lépni egy olyan keretbe, ahol a lányság nem várat, a női test érez, felnő, az anya nem fél, hanem a bölcső mellett képes megnyugvást, hazát és otthont énekelni, ahol a nő ír, és nem jóvátehetetlen.

IRODALOM

- BOLLOBÁS Enikő 2015. *Vendégünk a végtelenből*. Balassi, Budapest
BUDA Attila 2004. Gergely Ágnes. *Szépirodalmi Figyelő*, 15, 4. sz., 123–124.
CIXOUS, Hélène 1997. A medúza nevetése (ford. KÁDÁR Krisztina). In: KISS Attila–KOVÁCS Sándor s. k.–ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv II.*, Ictus, Szeged

- FERENCZ Győző 2006. Kozma utca 6. *Műhely*, 29, 3. sz., 66–67.
- GERGELY Ágnes 1986a. *Költészet és veszélytudat*. Akadémiai, Budapest, 8–9.
- GERGELY Ágnes 1986b. Az angol és a francia gyarmatosítás közötti különbség pszichológiai konzekvenciái az afrikai költészetben. *Helikon–Világirodalmi Figyelő*, 1–2. sz, 394–395.
- GERGELY Ágnes 2008. *Tigrisláz*. Európa, Budapest
- HALMAI Tamás 2012. *Gergely Ágnes – Kortársaink*. Balassi, Budapest
- IRIGARAY, Luce 2002. A diszkurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége. In: BÓKAY Antal–VILCSEK Béla–SZAMOSI Gertrud–SÁRI László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest
- KÖNCZÖL Csaba 1986. „...száz ablakban...” In: *Tükörszoba*. Szépirodalmi, Budapest
- KRISTVEA, Julia 1997. Az anyaságról. *Lettre*, nyár, 25. sz.
- LENGYEL Balázs 1988. Mozgásterek. In: *Zöld és arany*. Magvető, Budapest
- NÉMETH S. Katalin 1978. Gergely Ágnes: Kobaltország. *Kortárs*, 22, 8. sz., 1329–1331.
- SHOWALTER, Elaine 1994. A feminista irodalomtudomány vadonjában. *Helikon–Irodalomtudományi Szemle*, 40, 4. sz.
- VILCSEK Béla 2007. Konstrukció és rekonstrukció. *Kortárs*, 51, 12. sz. URL: <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00121/vilcsek.htm> (utolsó letöltés: 2022. 04. 20.)
- VÖRÖS István 1995. Másfél millió lépés a királyok földjén. *Holmi*, 7, 9. sz., 1135.

JEGYZETEK

¹ A két említett irodalmi szerző irodalmi kontextusát, műveik jellegzetes irányzatait is érdemes lehet összevetni.

² Az idézett részlet Rose Fyleman egyik tündérmondókája. A gyermeki perspektíva vizsgálatánál fontos elemzési szempont lehet a teljes mondóka értelmezése.

LENGYEL ANDRÁS

Vágy, félelem és kompenzáció

**A drogfüggőség dinamikája Csáth Géza „végső”
önértelmezésében**

1.

Csáth Géza (1886–1919), a nagy tehetségű, de derékba tört pályájú író 1919. július 2-án körül hosszú levelet írt hajdani mesterének, főnökének, Moravcsik Ernő (1858–1924) professzornak. A levelet ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őrzi (V. 5955/5. jelzet alatt), de olvasható az író válogatott levelezésének 2020-ban megjelent kötetében, a *Smaragd asztalban* is – ez a 298. számú levél a kötetben. Nem tudjuk, e szöveg eljutott-e a címzetthez; a múzeumban lévő példány *impurum*, a missilis változat, ha volt, nem ismert. Annyi bizonyos, e levél nem ügyintéző, gyakorlatias üzenet; ez egy lelki szükségletet elégített ki. Halála „előszobájában” Csáth búcsúzik, és mestere tekintete előtt még egyszer összefoglalja sorsának alakulását. Önmagát próbálta értelmezni. Számára Moravcsik alighanem a „szakmai” (orvostudományi, pszichiátriai) *felettes én* szerepét töltötte be. Önértelmezése megkoncipiálásakor nemcsak retorikailag igazodott a címzetthez, de érvelése szempontjaiban, fogalomhasználatában, egész logikájában is. Moravcsik kompetenciájával számolt, s az ő tekintete előtt mondta el fölfogását. Mestere ismerte őt, jóindulattal viseltetett iránta, s orvosilag is értette – az öngigazoló, elfogadtató mellébeszélésnek így sem értelme, sem lehetősége nem lett volna, ugyanakkor a levélíró aligha volt mentes egy magasabb rendű,

„szakszerű” öngazolás kísértésétől. Remélhette, hogy mesterétől, ha fölmentést nem is, szakmai megértést fog kapni. Azaz legalább érteni fogja sorsa alakulását, s így sorsa az értelmetlenség homályából az értelmezhetőség szférájába kerül át.

Az elsődleges levélírói motiváció persze az igazi, a szakmai mércének is megfelelő *önmegértés* volt. Csáthnak önmaga előtt kellett elszámolnia „végzetével”.

A levél különlegességét az adja, hogy bár B. J., azaz Brenner József írta alá, *egy orvos, egy író s egy beteg* együtt írta; a három szerep bontatlan egységet alkotott. Maga a levél explicit alakban épp csak utal írója írói szerepére, íróságára; a fő szólam itt egy megbetegedett orvos szólama tekintélyes kollégájához. Ám nemcsak a *test* azonos, amelyről a levél referál, hanem az *érzékenység* is, amely lehetővé tette e beszámoló megírását. A betegségére reagáló beteg itt önmagát értelmezi, azt az embert, akiben (legalább) három nagyon különböző szerep egyesült, s aki betegként is orvos és író maradt. És a közös tapasztalatokat mondta föl. A levél tehát, értelemszerűen, speciális komplex dokumentum.

2.

Csáth ekkori – végső – önértelmezésének megértését megkönnyíti, hogy a Moravcsiknak címzett levél nem önmagában áll, társai is vannak. Ugyanaznap több levelet is írt. A legrészletesebb, de paradox módon az önmegértés szempontjából súlytalanabb, és egyben kevésbé „objektív” levelét öccsének, bizalmasának, Brenner Dezsőnek (1890–1967) írta – ez nagyrészt ügyeket rendez el. De írt – röviden – szerkesztőjének, Kabos Edének (1864–1923), hosszabbat apósának, Jónás Jakabnak, sógorának, Jónás Gyulának, orvostársának, Rajz Sándornak, Schuster Gyulának stb. A levelek mindegyike egy-egy speciális relációt fed le és mutat meg, s együtt szinte mintegy körülkerítik önmagyarázatainak halmazát. Néhány lélektani mozzanat így markánsan kirajzolódik a szövegekből. Mindenekelőtt szembeötlő: sorsáért, változó mértékben, Csáth másokat vagy másokat is felelőssé tett; a háritás nem mellékes vonása karakterének. Legalább ekkora súllyal esik latba a szövegekben a szexualitás sors-

alakító szerepe is, és – kombinálva az előbbivel – felesége, Jónás Olga (1884–1919) hibáztatása. Mások vélelmezett gyarlósága, sőt bűne értelmezésének egyik pillérét alkotta. Az élvezetek keresésének túlhajtása mint sorsalakító tényező, szintén kihüvelyezhető magyarázataiból – ezt nem is próbálta leplezni. És ami ugyancsak föltűnő: bár betegségről, azaz fiziológiai folyamatokról és állapotokról számolt be, a magyarázatokban igen erős az erkölcsi dimenzió. De az erkölcsi ítélet alá vonható hibák és bűnök, a végzetes gyakorlat ódiума rendre mások sajátja –, kimondva, kimondatlan, mint áldozat jelenik meg. Csáth, ahogy mondani szokták, „a hibát mindig másokban kereste” (s találta meg). Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a nagy írói becsvággal indult alkotó ekkor már csak egyetlen, rövid levélben lép föl mint író, s csak ezt az egyetlen levelet, a Kabos Edéhez írottat írta alá, „Cs. G.”-ként, azaz íróként. Az írói szerep, úgy látszik, akkorra már egy dokumentáló *tanúszereppé* alakult át nála. (Erre még érdemes lesz visszatérnünk; ez egy nagyon lényeges attitűdváltás.) S itt célszerű visszatérnünk a Moravcsik-levélhez. Az előbbieken említett, idevágó levelek nagy része ugyanis önértelmezéseinek *locus communisai*-ból épül föl, a releváns magyarázatok java csak a Moravcsikhoz írott levélben jelenik meg, vagy/és sűrűsödik össze. A többi levél adalékainak inkább csak kiegészítő szerep jut.

3.

A levél első, pár soros bekezdése mindjárt fontos, az *alapviszonyt* rögzíti. A megszólítás – „Méltóságos Uram” – kötelező udvariassági formula, de egyben a megszólított tekintélyének elismerése és elfogadása is. Az orvosi szakma máig az egyik legerősebben rangtartó, hierarchikus intézménye a magyar társadalomnak, de ezt az összefüggést Csáth nem lihegte túl. Nem a klinikát igazgató professzor és a lecsúszott, marginalizálódott vidéki orvos viszonyát tematizálta, hanem a mester/tanítvány viszonyt. És a szakmai tekintélynek szánta sorait. Csak Moravcsik jóindulatára, hajdani pártfogó gyakorlatára utal. Szabatosan és tömören fogalmazott, csak a lényegyet mondta ki. Búcsúzott, „a halál előszobájából” jelentkezik, mondta. Köszönetet mondott a hajdani támogatásért,

ugyanakkor jelezte, hogy a döntő pontokon mesterétől sem kapta meg azt a segítséget, amely más irányt szabhatott volna élete alakulásának. „Sokszor gondolkodom”, írta: „miért nem volt szigorúbb velem. Talán ez segített volna rajtam. Másszor meg arra gondolok, hogy ön tudta: *úgyis hiába*” (496). Csáth, akitől nem áll távol mások hibáztatása, e ponton már-már magára vette sorsa ódiúját. És nem udvariaskodásból; tudta, a felelősség áthelyezése, amelyet másokkal szemben megengedett magának, egy igazi profival, az emberi pszichés mechanizmusok ismerőjével szemben teljességgel hiteltelen, s így fölösleges lett volna.

Csáth így inkább összefoglalta élete kisiklásának történetét. És csak elbeszélését igyekezett úgy alakítani, hogy külső determináltságának, a „véletleneknek” a szerepe is érzékelhető legyen. De amit muszáj, azt el- és beismerte. És ez a felelősség-megosztás az új, ez a narrációjából kirajzolódnó kompromisszum az, ami érdekessé teszi önértelmező levelét.

Az indító mondat mindjárt súlyos tény rögzítése; *beismerés*. Maszatolás nélkül. „1910 tavaszától morfinista voltam, később pantoponista lettem” (496). Ezt persze Moravcsik, mint szakember, nyilván már régóta tudta; előle ezt aligha lehetett volna eltitkolni. De a beismerés: beismerés, maga az érintett vallja be. És ez a mondat önmagában áll, külön bekezdést alkot, a tagolás pedig automatikusan középpontba helyezi a mondat jelentését. Ez az az alapmondat, amelyen az egész történet fölépül. És az út innen vezet „a halál előszobájába”.

Itt azonban egy pillanatra mindjárt meg kell akasztani a történet elbeszélését. A történet ugyanis az elbeszéléssel ellentétben nem itt kezdődik, a narrációból kimarad valami, ami pedig fontos – s teljesen más megvilágításba helyezi a végzetes lépést. Az az érvelés, amellyel Csáth a beismerés után előáll, s idézni is fogjuk hamarosan, radikálisan interpretálja a folyamatot. Csáth ugyanis, gondolatilag, nem 1910 tavaszán lett droghasználó, hanem már előbb; az a döntés, amelyet a következő mondatokban majd „megmagyaráz” professzorának, már az „ok” előtt megszületett benne. Az *Ópium* című novellája még 1909-ben íródott, s meg is jelent. Ez a novella egy komplett droghasználati traktátus. Akkor még – *de jure* – Csáth nem volt morfinista, „csak” író, amikor a szerhasználat mint kulturális minta és cél már megjelenik gondolkodásában, végiggon-

dolva és le is írva, sőt kinyomtatva, mintegy nyilvános állásfoglalásként. Az *Ópium* Csáth kórtörténete szempontjából többszörösen fontos dokumentum. Nemcsak komoly szerhasználati tudásról árulkodik, azaz nemcsak ismereteket közöl, de a szerhasználatot céljá, eszménnyé teszi. A szerhasználat „a lét esszenciáját” adja, mondja az *Ópium* szerzője. „...az apró ópiumpipa elvezet oda, ahol azért élünk, hogy éljünk, és semmi másért. Hiszen ez az egyetlen célja a létnek.” Ez, implicite, a lét, az emberlét igen erős kritikája, már-már az emberlét értelmetlenségének deklarálása. A szerhasználat azonban, szerinte, éppen ezért kívánatos, ezért kell a szerhez nyúlni. „A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak – egy órát.” A létkritika itt vált át a nárcisztikus illúzió irrealitásába, s ez a váltás adja a szerhasználat vélt „magyarázatát”. „Aki ebbe [tudniillik a lét esszenciájának ritkán való megtapasztalásába] belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tudott lenni és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának minden nap tizennégy órát” – tudniillik amennyi időre a szer hatása alá kerül. S itt jön azután a spekulatív kalkuláció, hogy így, gondos, kontrollált szerhasználat mellett, tíz év alatt hány millió élményét nyer a szerhasználó. Hogy ez a számítgatás merő spekuláció, fikció, fölösleges itt mondanunk. A lényeg az, hogy a szerző, bár tudja, hogy így legföljebb tíz életévet kap, s utána „az örök megsemmisülés jeges párnájára” hajtja le fejét – a szerhasználatot mégis az „emberi méltósághoz” illőnek tételezi. Azaz – s ez az okfejtés lényege – a szerhasználat mint a létezés kritikájának nárcisztikus inverziója jelenik meg az *Ópiumban*.

A novella érvelése nyilvánvalóvá teszi, a szerhasználat programja nem valamiféle bajra, például betegségre adott válasz, hanem nárcisztikus gesztus, élvezetkeresés. Kulturális minta.

És itt folytathatjuk a levél érvelésének rekapitulálását.

A következő bekezdés első mondatai ezt a nagy életfordulatot exponálják, lakonikus tömörséggel. „Ön tudja, hogy féktelen ambíció lakozott bennem” – írja itt Csáth. „Pályám szépen indult, messze elhagytam évtársaimat, írói nevem volt, stb. stb. Akkor kaptam egy TBC-s infekciót. Ma se tudom, hogy ez a tudat vert-e le jobban, vagy a depresszió toxinhatás

volt-e? Annyi bizonyos, hogy akkor *lemondtam magamról*, és minden tervemet félretettem” (496). Itt az előadásban van egy homályban hagyott, eldönthetetlen kérdés, amely, bár megválaszolása fontos lett volna, nyitva maradt. Nem őszintétlen, de Csáth itt adott magának egy kis retrospektív laufot. Nem mondta ki, nem ismerte el, ami pedig, utólag – s éppen az ő pontos leírása alapján – megállapítható: az infekcióra való reagálása jellegzetes nárcisztikus reakció. A betegség az én olyan sérelme, amely nem illeszthető be önképébe, és csak radikális elutasítással reagálható le. Egy betegségre azonban nem lehet megsértődni; a ressentiment ilyenkor csak önfeladáshoz vezethet. (Az eredményt Csáth pontosan mondja ki: „lemondtam magamról!”) S ilyenkor szükségképpen megjelenik a veszteség kompenzálásának igénye. Egy olyan mélyen nárcisztikus, ugyanakkor okos és tájékozott személyiség esetében pedig, mint Csáth, aki orvosként hozzáfért bizonyos szerekekhez, szinte automatikusan megnyílt a mesterséges, instrumentális kompenzáció útja, a droghasználat. A mintát magában az orvosi gyakorlatban lelhetette föl, a morfin élvezetpótló, stimulálva kompenzáló szerepét pedig könnyű volt fölmernie. S mivel az a morális-rationális gátlás, amely ezt a veszteségpótló, kompenzatív gyakorlatot blokkolhatta volna, sohasem volt Csáth jellemzője, a nárcisztikus sérelem nagyon gyorsan átlépette vele a „Rubicont”. A sérelem erősebb volt benne, mint a kompenzáció veszélyeire figyelmeztető absztrakt orvosi tudása.

Csáth kalkulált (rosszul), s „megtalálta” az okot, amellyel önmagát önmaga előtt igazolhatta. Egy „kegyetlen és sarlatán” orvoskollégájában azonnal „fölfedezte” azt, aki – rossz orvosi reakciójával – a végzetes lejtőre lökte.

De mi volt Csáth szerint Kuthy Dezső doktor (1861–1947) bűne? Mivel és hogyan szült bele sorsának alakulásába? Csáth e vonatkozásban két dolgot nevez meg. Diagnózisával Kuthy doktor megijesztette betegét („csúcshurut” – mondta neki), és eltiltotta a nemi élet gyakorlásától (496). Orvostörténeti szempontból kérdés, helyes volt-e ez a diagnózis, így kellett-e azt betegével közölnie, s kérdés, terápiás javaslata hasznos volt-e. Csáthnak azonban mint orvosnak tudnia kellett volna, hogy az orvostudományi tudás *mindig* részleges és viszonylagos. Ismeret, tévismeret

és tudatlanság keveredik benne, az egyént soha nem menti föl a nagy döntés kényszere alól: harcolok-e életemért vagy föladom? Az orvosi beavatkozás vagy segíti ebben a küzdelemben a beteget, vagy sem, de az orvos (ha jó, ha rossz) az egyén helyett nem vívja meg a harcot. A választás mindig az egyéné marad. És Csáthban e ponton is nárcisztikus sérelme kerekedett felül. A diagnózisban foglalt veszélyjelzést is, az élvezetmegvonást is olyan sérelemként élte meg, amelyet azonnal kompenzálnia kellett.

Hogy az „anyaghoz” nyúlás nárcisztikus sérelmi reakció volt, maga Csáth érvelése árulja el. Szerinte ugyanis Kuthy doktor „oktalanul (nem nézve, kinek beszél) megmondta, hogy csúcshurutom van, sőt *eltiltott* az addig enyhén és mérséklettel űzött nemi élettől is. Ez okozta a fő bajt, mert elszokván a coitusoktól, sőt azoknak képzetét a félelmes TBC-vel asszociálva – nagy gátlás fejlődött ki, ami rettentően fokozta a depressziót, és tizenhét hónapon állván fenn, a morfinizmusba még beljebb vitt” (496). Ez a leírás világossá teszi a Csáthot vezérlő lelki dinamika felismerését. A *félelem* és a félelem összekapcsolódása a kéjképző szexuális gyakorlat *tilalmával*, oly mértékben fölsértette a nárcisztikus személyiség mentális védelmi vonalát, hogy a megsérült nárcizmus pótlólagos kielégülést követelt magának: élvezetnyújtó drogot, mesterséges, instrumentális kéjpótlást.

Hogy e ponton Csáth „csak” *gyöngye* volt-e, avagy, ráadásként, egy kulturálisan kondicionált, történetileg kiformalódott *hedonista személyiség-mintázat* is motiválta, nem egyszerű megválaszolni. Mert mi is a hedonizmus? Az életnek mint lehetséges élvezetforrásnak történetileg adott *szükségletként* való módszeres megélése. A „kéj keresésének” programmá emelése, életmóddá alakítása. Ez *nem* természeti, hanem már *történeti attitűd*, egy ösztönkésztetésnek – a realitáselvet is kiiktató – társadalmivá változtatása. Ám ahol ez attitűdként jelenik meg, ott már a kultúra maga lesz a természetinek az alakítója, átrendezője. A hedonizmus az emberiség egészének azonban sohasem, csak egyes, privilegizált csoportjainak lehetősége és gyakorlata. A „másik”, mint e csoporton kívüli, esz-közzé válik, alacsonyabb rendűként rögzítődik az ember és ember közti viszonyban. Léte eszközlét. Azaz maga a szociabilitás is deformálódik.

Ez már egy társadalmi és kulturális helyzet természettörténeti deficitje. A deformáló lény önmagát is degradáló deformálása. Csáth esetében a legnagyobb valószínűsége az *is*-nek van: a kor sok tendenciája ilyen irányba, „érzékenyíthette” őt is. A hedonizmus mai konfigurációi jellegzetesen modern attitűdök. S a gyöngeség mint mentális sajátosság, és a hedonista kulturális minták összekapcsolódásából könnyen létrejön egy olyan kombináció, amelynek „királyi útja” is egy ilyen végzetes és szenvedésekkel terhes út lesz. Ez pedig egy öntudatlan inverzióba csap át. A kín kerülésekor a kényeztetésnek e változata önmaga ellentétébe fordul, s a kín növekedése és a kényeztetés, majd elenyészése jön létre.

4.

Itt egy rövid kitérőt kell tennünk.

Csáth „modernsége”, lényege szerint, egy speciális érzelmi-kognitív érzékenységnek és a sokrétű kifejezés képességének eredménye. Ám ambícióját a modern élet hedonista dinamikája formálta ki. Kora embere volt; a skrupulusnélküli, „szabad” és intenzív lehetőségfogyasztás (egyik) megtestesítője. Azaz a maga középosztályi adottságainak keretei közt élt a kor kínálta lehetőségekkel. A fogyasztás persze a tárgyi adottságok függvénye, ám maga a fogyasztói magatartás mentális aktus; igény és opció. A századforduló Magyarországon, egészen a „nagy háborúig” a gyarapodás, a lehetőségek bővülésének évtizedei voltak. A mindennapi élet már egyre gazdagabb, érdekesebb, szubjektíve „élhetőbb” volt, mint amelyet a megelőző periódus kínált a társadalomnak. A sokáig uralkodó „szürkével” szemben egyre „színesebb” lett minden. Ember és ember lehetséges viszonya is átalakulóban volt. És megnőtt az egyén szubjektíve is megélhető szabadságfoka. Amit a tárgyi világ lehetőségként föl kínált, az egyénileg is kipróbálható lett – ha máshol nem, legalább a szélesedő „szürke zónában”, az elfogadhatóság peremén. Erre mint személytelen, absztrakt hatalom, a tőkeértékesülés logikája maga is ösztönözte a szereplőket: igényeket generált, és kielégülésüket „jutalmazta”. E világban, köztapasztalat volt ez már, fogyasztani kell, s ha van rá pénzed, fogyasztatsz is. Anyagi javakat, de élvezeteket is (igen széles skálán mozogtak a

lehetőségek), sőt magukat a vágykielégítő emberi lényeket is. E lehetőség az emberi relációkban rejlő egyenlőtlenségekből, az egyenlőtlenségek egyenetlen megoszlásából, közvetlenül pedig az áruvá válás folyamatából fakad – „eladó az egész világ”, ahogy a színpadon is énekelték. A fogyasztás pedig, amely a konkrét esetben kiemel a korlátok közül, mint élmény, lelkiileg „fölszabadító”, a szabadság (hamis) élményét adja. Csáth egész életműve a korlátai közül kiszabadulni igyekvő vágy mint fogyasztási kísérlet tematizációja. De e vágy, értelemszerűen, szembesül a már lelkivé transzformálódott tárgyi világ korlátozó hatalmával. A belső, mentális átlényegülés révén ezek a korlátok már elbeszélhető, megjeleníthető rémálmok és víziók is lehetnek, realitásuk sokszor már nem közvetlenül tárgyi, hanem „csak” lelki. Ám mint ilyenek, nagy hatalommal bírnak az egyén fölött. (Nota bene: mint ilyenek válnak az irodalmi művek fogyasztóinak legitim olvasmányává is!) És hogy mi volt az erősebb? A rémálomként is megjelenő tárgyi világ hatalma, vagy a vágy, amely a korlátokkal, negatív vélelmekkel szembefordult? – nehéz szétválasztani őket. De a vágy teljesülése szükségképpen magában hordozza a legyőzendőnek a természetét és erejét is. A legyőzött valamiképpen beépül a győztesbe. Csáth esetében lelki „fölszabadulásához” az anyagiylkosságnak, állatkínzásnak, általában a szadizmus valamely formájának mentális konstrukciójára is szükség mutatkozott. Mindig rémei határán mozgott. A vágy, teljesülvén, magában foglalja azt is, amiből kitört. Ez a vágy feloldhatatlan paradoxona.

5.

S itt érhető tetten Csáth sorsának kulcsa. Számára, orvosként adva volt nárcizmusa sérelmének könnyű, mesterséges kompenzálása, s ő tudásával, helyzeti lehetőségeivel élt is. Mert a coitus-tilalom számára kéjmegvonás és szerepfusztráció volt egyszerre. Morális deficitje pedig kognitív anomáliát szült; „sérelme” érzületként mindent, a józan, egoista számítást is minduntalan felülírta. S „gyöngesége”, korszerű, hedonista kulturális kondicionáltsága következtében lépésről lépésre szétszedte személyisége integritását.

Élete minden későbbi, „fatálisnak” bizonyuló eseménye már ebbe az alapmintázatba integrálódva fejtette ki hatását. A kompenzációs dinamika foglya lett. Az eredmény pedig mi más lehetett volna, mint a függőség fixálódása, sőt súlyosbodása.

A szexualitás mint mesterséges, kompenzációs lehetőség, és mint fixálódó probléma, jól fölismerhető. A túlhajtott, „programos” koitalás rutin-szerűvé válása visszajára fordult, élvezetcsökkenéssel járt, és ugyanakkor egy másodlagos függőséggé alakult. Ezzel maga a kompenzáció, a „nő” maga is kényszeres szükséglet és probléma lett. A saját „gyöngeség” áttevődött a másikra, a „nőre”, aki szükséges, de egyre kevésbé ad kielégülést, s mint ilyen, benne, azaz magában az élvezetben összpontosult a probléma. Azaz minden megoldatlanság, látens feszültség a „nőben” (vagyis egyre inkább Jónás Olgában) tárgyiasult.

Szimptomatikus, hogy szexualitása és drogfüggősége saját önértelmező rekonstrukciójában is összekapcsolódott, sőt előbbi valamiképpen meghatározta az utóbbit is. Impotenciáját – és ez önmagában is árulkodik habitusáról – saját maga is, barkácsolva, megpróbálta reparálni. Technikailag. Kieszelt egy „műfogást” („a véna leszorítása a pénisz tövé-nél” [496]), és ez, legalábbis a professzornak szánt beszámolója szerint, sikeresnek is bizonyult. Önterápiája azonban, mint később ő is kénytelen volt utalni rá, csak részleges eredményt hozott. És ennek a felemás helyzetnek a beismerése megint csak fél szívvel, maszatolva történt meg. A kudarcért (mert ez végeredményben mégiscsak kudarc volt), igaz, tapintatos formában, még Moravcsik hibáztatását sem tudta mellőzni. Majd, az újabb visszaesésről referálva, mintegy mellékesen, mégiscsak beismerte, hogy impotenciáját valójában egy barátnője „oldotta fel” (497). (Azaz a sikerhez érzelmek is kellettek, a technika, a „műfogás” önmagában elégtelen volt – az ő esetében is.) De ez is csak fölismérését igazolta: szexualitása és drogfüggősége között összefüggés volt, és nemi élete újabb zavara, impotenciája promiszkuitásba való átlen-düléssel is fokozott droghasználatra készítette. És szimptomatikus, hogy ezt, ha némileg maszatolva is, elismerte ugyan, de a visszaesést megint külső szereplőben jelölte meg. Egy új nő, „kezébe került”, akivel, mint írta, „féltelen nemi életbe kezdett” (497). „A nő rendkívül szexuális és rossz

volt”, de annyit azért elismert erről a kapcsolatról, hogy vele pótolni igyekezett a mulasztottakat, s magának a drognak is volt vágyfokozó szerepe. A főszerepet azonban, értelmezése szerint, partnere szexualitása játszotta. „A vége az lett, hogy túlságosan megszoktam [tudniillik a fölfokozott nemi életet], *éppúgy, mint a morfint*, mert a női ügyesség ösztönszerűen meg tudja csinálni, hogy a coitusszal minél több siettető, kéjfokozó, kan-asszociáció kapcsolódjék, és én boldogan merültem bele ebbe a pusztító örvénybe” (497). A háritás persze ebben a leírásban is jól érzékelhető, de az összekapcsolódás regisztrálása heurisztikus értékű, s lényeges összefüggésről árulkodik. Az élmény kompenzáló ereje működik itt is, ott is, s e *kompenzáció iránti igény* ereje az, ami Csáth igazi motivációját adta. A *test igénye*, akár a nő test „használatára”, akár a drog élvezetére irányult, elnyomott nála minden más szempontot. A realitáselv egyre kevésbé érvényesült magatartásában.

A két vágy, önértelmezése szerint is, szorosan összetartozott. De különbségüket, eltérő karakterüket nem tudta, alighanem nem is akarta megérteni. Pedig a másik test, illetve az „anyag” más természetű vágytárgyat alkot. Az anyag passzív, minden aktivitás az anyag használatából fakad, maga a vágy az, ami mindent mozgásba hoz, a másik testének viszont saját, inherens aktivitása is van: a vágy tárgya tehát ez esetben maga is egy vágy megtestesítője. Aktív, *vágyó* lény. Csáth számára ez nem volt releváns különbség; ő ezt is, azt is csak „használta”, a másinak az önmagában rejlő személyiségét, speciális aktivitását csak annyiban ismerte el, amennyiben hibáztathatta. Amennyiben a másikat saját drogfüggősége okának vagy legalábbis serkentőjének tekinthette. Azaz, amennyiben át lehet rá háritani a felelősséget.

Ennek a háritó gyakorlatnak az alapja Csáthnál egyértelműen szociokulturális természetű, és a gender férfiszerepben van lehorgonyozva. Ez nem csak a férfi és női társadalmi szerep megkülönböztetését jelentette, hanem alá- és fölérendeltségű viszonyt is – „természetesen” férfi preferenciák szerint. És ez nem csak feleségére, Jónás Olgára vonatkozott, aki szerinte „rossz” nő (értsd: kurva) volt, aki megcsalta és minden erőfeszítése az ő tönkretételére irányult, de voltaképpen az egész női nemre is. A nő csak eszköz, vélte, akit használni lehet és kell. Csáth *expressis verbis* ki is mond-

ta ezt: „Őt magát [tudniillik Olgát] is csak egy *narkotikus gépnek* tekintetem, épp úgy, mint a *fecskendő*” (498). Olga ilyen használatát persze az is „indokolta”, hogy szerinte Olga nem volt elég intelligens; „ami lelki életem lényege volt, azt nem tudtam megosztani vele, az intelligenciája nem volt erre alkalmas” (498). S ebben alighanem volt is némi igazság; Olgához képest Csáth csakugyan túlzottan komplikált, ellentmondásos és rendhagyó intellektus volt, más formátum. De tapasztalatát Csáth az egész női nemre kiterjesztette, általánosításai pedig meglehetősen egy irányba mutattak. Öccsének adott tanácsai például a női nem megvetésének és eszközként való használatának valóságos traktátusa. (Lásd például a 293. sz. levelét a kötetben). S e traktátusban jellemző módon nem csak az szerepel, hogyan kell „meglőni” egy nőt, s egy időben párhuzamosan hány nővel kell szexuális kapcsolatot tartani stb., de férfi és nő érzelmi egyenrangúsága, vagy az „eszköz” méltósága még véletlenül sem bukkan föl. Ez a megvetés, persze, a jelek szerint maga is kompenzáció; sérelmeit – lelki sérülését – a lehetséges másik megvetésével egyenlíti ki.

Csáth önértelmezése, bár bele van építve a maszatolás, sőt – egyes pontokon – akár az önfölmentés kísérletei is, egyvalamiben teljesen őszinte szembenézésnek tekinthető. Fölsírmerte és „a halál előszobájában” már ki is mondta, „ösztönös” kísérlete rosszul sült el, droghasználata olyan lelki és életvezetési „örvénybe” vitte bele, amely élete minden lényeges vonatkozását magába szippantotta. És újabb s újabb, önmagukban talán nem is különösebben végzetes problémái, automatikusan ennek az örvénynek a szívó, lerántó vonzásába kerültek. Az örvény mindent magába rántott; a kalkuláló, „racionális” ész ezzel már nem tudott megbirkózni. A széteső, megroggyanó személyiséget ez az irracionális már nem eresztette ki karmaiból, a szorítás egyre szorosabb lett személyisége körül.

Életét 1910-től egyre inkább megbonthatatlan *circulus vitiosus*-nak érezte, amelyből nem volt módja kitörni. „Így éltem egy *circulus vitiosus*-ban” – írta Moravcsiknak. „A háborús izgalmak, harctéri élet fokozta a pantoponadagot. A kúrát halogattam, éppúgy, mint ahogy a lapok mindig pár hónapra jósolták a békét. Egyszer csak azon vettem észre magam, hogy itt a tabes, és a p[aralysis] p[rogressiva]. Tehát el kell búcsúznom az élettől” (498).

Sorsából Csáth, professzorának címezve, orvostudományi következtéseket vont le, orvosi tapasztalatait és sejtéseit nyolc pontban foglalta össze. E gesztusában van némi helyzethez nem illő, meghökkenítő, sőt irreális, hiszen itt ő, a beteg, orvosként üzent egy másik orvosnak, aki valamikor mestere és főnöke volt. Miért tette? – csak sejthető; dokumentálni akarta, hogy még orvos, s hogy orvosként viszonyul saját sorsához is. Ám ennél, ha lehetséges, érdekesebb ezeknek a tapasztalatoknak és sejtéseknek a modalitása. A nyolc pont végig fiziológiai szempontú leírásokból áll, tollát következetesen egy szcientista protokoll irányította – pszichoanalitikus iskolázottsága ellenére *nem* „lelkizett”. Zárásként leszögezte, hogy még sok mindenről írhatna, de „most még csak annyit, hogy bajomért elsősorban magamat okolom, de veszem oka mégiscsak a háború volt” (500). Ez a tézise nem orvosi megállapítás, hanem *erkölcsi*, s mint ilyen, nem jellemző Csáth önértelmező, önmagyarázó gyakorlatára. Ám *egyfajta*, a *részleges* önigazolást is lehetővé tevő kettősség még itt is jelt ad magáról. És ez a kettősség, még „a halál előszobájában” is önreprezentációja lényegéhez tartozott. Okossága, fölkészültsége és állapota immár kizárta, hogy fölmentse magát (ez már irrealitásba vitte volna önreflexióját), de még mindig érzelmi, lelki szükséglete volt, hogy valami külső, tőle független „objektív” összefüggésre is hivatkozhassek. Hogy valami – legalább viszonylagos – mentséget is találjon magának, ami „magyarázatként” is szolgálhat úttévesztéséhez, végső, nagy kudarcához. Azt viszont tudta (s levele egy pontján tett is utalást rá), hogy morfinizmusa olykor lehetetlenné tette számára a reális mérlegelést. Ahogy írta is, bizonyos benyomásait „az elülső társító [agy] központ nar-kózisa miatt” *nem* „dolgozta föl”.

De végső önértelmezését, amelyet hite szerint már „tisztán” írt, már afféle végső számvetésnek szánta. Hagyatkozott. És nem csak anyagi értékeiről, de sorsáról, sorsa tapasztalatairól is. E hagyatkozás részeként küldte saját koncipiálású *körtörténetét* mesterének, és ennek jegyében intézkedett erről-arról. Ez a hagyatkozás az „igazi” önmagához való visszatérés stádiumát mutatja (vagy legalábbis ennek a stádiumnak az elérését kísérelte meg). E vonatkozásban mindenképpen beszédes, hogy még élete dokumentumait, körtörténete adalékait is irodalmi földolgozásra, „meg-

írásra" szánta, és unokabátyjára, Kosztolányi Dezsőre (1885–1936) hagyta. Úgy látszik, legalább *tanú* akart lenni saját pörében. Ez jellegzetesen modern gesztus. Még hozzá egyszerre a szciencizmus és a művészet szolgálata, anyagszolgáltatás a közös tapasztalat tanulmányozásához és megértéséhez.

A gesztus az önzetlenség világába visz. És kiszolgáltatja magát, szemlére bocsátja gyarlóságait, sőt bűnei dokumentációját. Ugyanakkor beismertés is. Az ember, akinek sötét oldala így közszemlére kerül, idegen tekintetek percepciójára és ítéletére bizza magát, hallgatólagosan elismeri: saját életét immár sem művészileg, sem tudományosan nem képes föl dolgozni.

Csak nyersanyagot tud szolgáltatni. Ez hősi gesztus, nem mindenki képes rá, de ugyanakkor magában hordozza a fegyverletétel mozzanatát is. A kudarc nyilvános elismerését.

*

Csáth Géza kórtörténetét végigolvasva óhatatlanul fölmerül a kérdés, pszichológiai vagy/és társadalomtörténeti esetről tudósít-e az öndiagnózis? Hogy volt-e Csáthnak valami „családi terheltsége” (amelyre az irodalomban olykor, sejtetésszerűen, utalnak), vizsgálható momentum, de aligha viszi előrébb a megértést. Valamiféle „terheltsége” (örökölt kedvezőtlen diszpozíciója) „mindenkinek” van; az emberiség története elég messzire nyúlik vissza időben ahhoz, hogy a gének kombinációi így vagy úgy, kedvezőtlen alakzatokká is összeállhassanak. Az emberi élet azonban, a nagy számokból kiolvasható trendek szerint, a legtöbb esetben nem tiszta természeti determináció eredménye – a természeti mindig a társadalmi történetében jelenik meg. A természetit a társadalmi alakítja és formálja. S így a kérdés esetünkben úgy módosul, hogyha az a lelki diszpozíció, amely Brenner József megszületésével jött létre, más történeti körülményekbe integrálódhat, ugyanaz a sors jött-e volna létre? Érzékenysége bizonyosan kimutatható lett volna más körülmények között is, a disszonancia jegyei is fölismerhetők lettek volna élete alakulásában. De az az opció, amely droghasználóvá tette, s így megpecsételte sor-

sát, nem automatikus fejlemény, nem szimpla természeti determináció. Döntése szociokulturálisan (tágabban: történeti szociológiailag) kondicionált volt. A Csáth-sors egy lelki diszpozíció és egy történeti lehetőség- és meghatározottság-rendszer találkozásából, az utóbbi nyomása alatt bontakozott ki. A kor (s nem a kór) jelölte ki számára a vonzásoknak és taszításoknak azt a rendszerszerű kombinációját, amely *saját* pályájára állította. Az ember azonban mindig felelős az arcáért, s ugyanarra a helyzetre diametrálisan ellentétes válaszok is adhatók. Az *igen* és a *nem* minden szituációban benne rejlik, és a választás kulturálisan meghatározott. Végső soron az erkölcs adja meg az egyéni döntések irányát és perspektíváját; a „logikáját”.

Csáth Géza sorsa társadalomtörténeti jelzés; kórtörténetté csak rossz döntései után és nyomán vált.

JEGYZET

Csáth Géza életrajzát és pályáját Szajbély Mihály adja: *Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia*. Bp. 2020. Magvető. A vizsgált levelet (és környezetét is) közreadja: *Smaragd asztal. Csáth Géza válogatott levelezése*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Bp. 2020. Magvető. (A teljes levelezés e-könyvként és online verzióban most készül.) – Saját Csáth-fölfogásomról: Lengyel András: *Csáth Gézaról. Följegyzés, magánhasználatra*. = Uő: *A modernség gondolkodástörténetéhez. Egy plusz hat vázlat*. Bp. 2018. 62–78., Uő: *Csáth Géza kamaszkori antiszemitizmusáról*. = Uő: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben. Fragmentumok és vázlatok*. Szeged, 2017. Quintus, 125–138. – Kosztolányi csak részben váltotta valóra unokatestvére reménykedését. Mindjárt Csáth halála után írt egy fontos cikket róla, fölvezolvá sorsát: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat, 1919. 16–17. sz. A Csáth-tragédia művészi feldolgozása azonban, bár próbálkozott vele, túl bonyolult volt számára is; nem tudta megírni.

HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi mint Shakespeare-fordító I.

A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege-újrafordítás* hatástörténeti háttére – Ifjabb Brenner József gyermekkori naplóbejegyzései és egyéb korabeli sajtóközlések alapján

„műveinek tárgyalása szigorú értelemben vett történeti kérdések megválaszolását is igényelné” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 11)

Kosztolányi szinte életem át tartó hallgatásával szemben (ami újabb párhuzamokra irányíthatja a figyelmet Shakespeare kora újkori Erzsébet-kultuszának bálványromboló jellegére vonatkozóan, illetőleg a századforduló utáni magyar Erzsébet-kultusz egyértelműsíthető bálványépítési szándéktörekvéseit illetően), ifjabb Brenner József többször is említést tett gyermekori naplójában az Erzsébet-kultusz alkalmankénti érvényesüléséről, ami elsősorban a szabadkai közösségen belül tűnhetett még számára is meghatározónak.

1897 November 19 Péntek. Az idő gyönyörű a nap süt. D. e. csak II órát tartottak az iskolába u. n. Latin és Magyar órát. 10 től – 11. pedig a templomba voltunk mert ma: Erzsébet, királynékné névnapja, d. u. igazgatói szünet. (Ifj. BRENNER 1897 – DÉR 2005: 30)

Kosztolányi unokatestvére, írói álnevéen Csáth Géza azután fogott a naplóíráshoz, hogy apja másodjára is megnősült (éppen csak a gyászév elteltével, miután ifjabb Brenner József édesanyja, Decsy Etelka meghalt) (DÉR 2005: 140). A királynéről szóló következő naplóbejegyzésekben

ugyanakkor már Erzsébet halálhíréből ír, majd az intézményes gyászból és a templomi áldozásból, végül pedig a városi és az egyházi előkészületeket követő szabadkai gyászmiséről (Ifj. BRENNER 1898 – DÉR 2005: 70–73).

1898 Szept 11 Vasárnap. Ma az idő... Reggel bementem Villamoson templomba. X-XI órakor kijöttem. Ma hallottam hogy Erzsébet magyar királynét a magyarok szeretett királyasszonyát meggyilkolták. Egy Lucheni nevezetű francia anarhista tör érte. A részvét nagy. Ugyanis a királynő Genfben akart hajóra szállani szembe jött egy ember ez letépette vagy mint egy nehány hír mondja meglökte, de valóban megszúrta. A királynőnek volt annyi ereje még hogy a hajóra az udvarhölgyével vánszoroghatott ott elájult és többé nem jött magához. A kapitány elindította a hajót de mindön látta hogy veszély van ismét visszament és kikötött. A merénylőt elfogták ez midőn a tömlöcbe kisérték nevetett dalolt és mondta hogy alighanem jól találtam sebe halálos lesz. A királynőt egy szállodába szállították hol többé nem jött magához. 1 és ½ óra múlva kilehelte lelkét. Budapesten az esetet tegnap este tudták meg először nem hitték még csak a külön kiadásban megjelent lapok bizonyágot tettek róla. Egy óra alatt az egész főváros gyászba borult mikor a királynak megmondták Ezt mondta sirva „Semmitől sem kimélt meg engem a sors ezen a világon.”.

1898 szept 13. Kedd. A gymnasium ifjúsága bal karjára fekete gászt kötött. Ma délután volt a gyónás holnap reggel lesz az áldozás ma d.u. volt eső.

(...)

1898 Szeptember 24. Szombat. Ma van Erzsébet királyné lelki üdvéért a gyász-istentisztelet. Melyben a városi hatóságok és iskolák is részt vesznek. Így a gymnasium is melynek tanulói ma ¾ 10 órára voltak becitálva. A gyászmise után elmentünk a Pest szálloda nagy termébe az ott tartandó gyász ünnepélyre. Úgy XII órakor

kerültem haza tanultam. D.u. ma ha szép idő lett volna (mert azt elfelejtettem említeni hogy olyan az idő hogy borzasztó reggel óta szakad az eső) elmentünk volna Dezsővel és Sándorral tornázni a gymnasiumba de ezen tervünket az idő megghiúsította. Az új gymnasium már szépen épül már a tető gerendázata is készen van.

1898 Október 4én. Kedd. Ma van Ferenc József királyunknak nevénapja a mely napon ma $\frac{3}{4}$ 10 kor diszmisére berendeltek bennünket. D. u. voltunk a gymnasiumban én Dezső és Sándor tornázni.

1898 Oct 6. Csütört. Ma 49 esztendeje van annak hogy Arad sáncaiban a 13 vértanút kivégezték. Gyászban van a város mert még részben a zászlók kinmaradtak a királyné halála napjától némelyek pedig külön kitették. Ma $\frac{3}{4}$ 11 orakor elindultunk a szent Ferencesek (a barátok) templomába, ott a dalárda (szabadkai dal-egyesület) tartott gyászistentiszteletet szépen énekeltek. Azután hazamentünk a templomból. A templomban a nagy melegségben egy gyerek rosszul lett. D. u. Tanultam.

A királyné halálával kezdődő gyászidőszak az ekkor tizenegy és fél éves ifjabb Brenner József számára egészen halottak napjáig tartott. A naplóbejegyzések előbb az október 21-i hír alapján követik a Bécsben kiütött pestisjárványt, illetve annak név szerint is megemlített áldozatait, végül pedig a naplót vezető gyermek elhunyt édesanyja, a néhai szabadkai tanítónő sírjának rendbetételével zárul.

1898 Febr 6 Vasárnap. Ma 3 esztendeje hogy Anyikánk meghalt. Kinn voltam apuskával a temetőben most olvasom a Görög Füzet Jókai Mór regényeinek egyiket. (lfj. BRENNER 1898 – DÉR 2005: 36. Vö. lfj. BRENNER 1906 – BESZÉDES 2007: 33)

A néhai magyar királyné emlékééről ugyanakkor rendszeresen említést tesz a naplóbejegyző gyermek még a későbbiek során is: mindaddig, mígnem Szabadkán szintén szobrot avatnak Erzsébet tiszteletére.

[1899. szeptember] 11. Hétfő. öt órakor már fölkeltem csak egy gyerek jött el no majd d.u. az iskolában 3/4 X kor több gyerekekkel beszéltem (iskola nem volt hanem gyászmise Erzsébet királyné emlékére) / d.u. V órakor el is jöttek és meg volt a 8 klmres gyaloglás / I. Kovács Vincze 56 percz / II. Omerovics Tamás 58.10 / III. Mamuzsics Tamás 58.01 } szaladtak és ezért / IV. Göncöl Péter 58.03 } / I (egy pénz olasz 10 centesimo ki fényesítve és szalag reá varva és egy melltü) tiszteletdíj és arany érem / II. kis arany (görög pénz / III. nagy ezüst / IV kis ezüst / este tanultam (lfj. BRENNER 1899 – DÉR 2005: 121)

Az új évszázad első tanévének végeztével nyári gyűjtést szerveztek Erzsébet királyné szobrára a palicsi népünnepélyen, amelynek háttérében a századfordulós Erzsébet-kultusz szempontjából több mint meghatározó, első magyar nyelvű életrajzi könyvének egyik vázlatrajza áll Zala György nemzeti szobrászművész tervezeteként [1.], a feltétlenül megvalósítandó Erzsébet-szoborpályázatra vonatkozóan. Mindemellett viszont a palicsi nyári gyűjtés volt ifjabb Brenner József első szabadkai és iskolán kívüli bejegyzése valamilyen képzőművészethez is kapcsolódó eseményről (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 13).

1900 junius 3a. Vasárnap. Ma d.u. Palicson népünnepély volt. Rendezte a M. A. V. Erzsébet királyné szobra javára D.u. III kor én, Dezső, Dide, Árpi villanyoson akartunk kimenni de mivel ez MEGTELT Elmentünk a vasútra hol 20 krért Palicsra vissza és a szépünnepélyre belépti jegyet kaptunk én és Dezső summa summarum 40 kr. (...) Fürdés után egy léggömb feleresztését néztük meg. [Rajz a léggömb feleresztéséről.] Igen szépen repült nem nagyon sokáig s nem is magasan. Azután elmentünk vacsorázni a nagy vendéglőbe hol a cseh katona zenekar és a cigányok játszottak még a kis kocsmában a tamburások cincogtak. Mi (5) Decsyék (jenőbácsi, Lujza néni, Margit, Boci Duda) Eötvösék (2) és Krószai voltunk. Azután sok ellenvetés után Anta, Eötvös, Margit, Boci, kinn maradtak a többiek bementünk villamoson XI. orakor ágyba

vonultunk. Előbb azonban jót ettünk a Pünkösdi mákos és diós rétesből. (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 35. Vö. BERTA 1898: 294)

Szabadkán ekkor viszont még alig voltak köztéri szobrok. A szabadkai Vasútállomás melletti Erzsébet-park a korabeli Erzsébet-fatelepitések kialakítására kerülő emlékhelyek létesítésére irányuló nemzeti emlékezetpolitika részeként valósulhatott meg, hasonlóan a szabadkai honvédlaktanya udvarát részben Erzsébet-ligetté alakító későbbi kivitelezéshez (VÉR 2006: 157. Vö. VÉR 2013: 468–469). Noha Brennerék járták a *Vasárnapi Ujságot* 1898-tól (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 11), a nyári számok újabb szabadkai Erzsébet-szoborról szóló hírei mégsem jelennek meg a kamasz fiú vezette naplóban.

1900 szeptember 9 és 10. Vasárnap. Szünet volt Hétfőn Erzsébet királynő 2 éves evfordulójára halálának. A vasúti Erzsébet parkban mellszobrot allítottak (talapzatával magassága 2 ½ méter). (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 45. Vö. BH 1900: 1–2; ill. VU 1900: 643–644)

Kosztolányi Dezső unokaöccsének utolsó bejegyzése Erzsébet királyné említésével a szoboravatásokat követő főgimnáziumi iskolaszünet megörökítésével zárul: aznap délután vitték nyomdába saját lapjuk második számát (Vö. a diáklap háttértörténetét. SZAJBÉLY 2019: 46–48).

1901 szeptember 10 én Kedden. Ma szünet volt a királyné meggyilkolásának emlékére. D.u. érkezett haza Sztantics Berlinből hol megnyerte a 75 klmtres világbajnokságot. A Sztantics a 75 klmetert körülbelül 8 óra és ¾ óra alatt tette meg a mivel világrekordot javított több mint ¼ órával hagyta el ellenfeleit kik között az angol, francia, német nemzetek legjobb erői voltak képviselve. Sztantics babérkoszorút, bajnoki szallagot és aranyérmét kapott. Sztanticsnak 10 bajnoksága van. Eddig 56 szor versenyzett és mindig győzött. ----- Az iskolai élet érdekes és unalmas. Ma délután vittük litografáltatni lapunkat melynek címe: ELŐRE ez

már a második szám lesz. Az első számból 30 példányt nyomtunk ebből azonban már 50 et. Csinálunk. (Ifj. BRENNER 1901 – DÉR 2006: 135)

A bronzba öntött szabadkai Erzsébet-mellszobrok egy éven belüli ünnepélyes felavatása azonban jelentős eseménynek bizonyult több szempontból is: „a szobrokban és műemlékekben szegény város a kaponyai csata turulos emlékműve után egy közismert szerző, Stróbl Alajos bronzba öntött szobrával gazdagodott” (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 12) [2.], továbbá újabb mellszoborral, „melyet Telcs Ede jónevű fiatal művészünk készített, ki mint a 6-ik honvédgyalozezred tartalékos hadnagya, ezrede iránti hálából díjitalanul végezte munkáját” (VU 1901/Sz: 496) [3.].

Ifjabb Brenner József gyerekkori naplóbejegyzéseit és Telcs Ede visszaemlékezéseit követően nagyjából körvonalazódhat az Erzsébet-kultusz szabadkai térnyerése is a századforduló előtt és után. A néhai magyar királyné emlékezete azonban minduntalan végigkíséri az ifjú Kosztolányit, hiszen lépten-nyomon az addigra már sokak által bálványozott uralkodó egykori feleségének a személyi kultuszába botlik, Budapesten éppúgy, ahogy még Bécsben is.

Kosztolányi magyar fővárosba való visszaköltözése után előbb a Ferenc körúton, majd az Üllői úton lakott, unokatestvére bérelt lakásaiban. Az Üllői út 70. számú bérház harmadik emeleti bérlakásában ifjabb Brenner Józsefnél 1906 decemberétől 1907 nyaráig tartózkodott (lényegében a Ferenc Józsefről elnevezett kerületben (BUDA 2013: 874)), éppen átellenben a túloldalon épülő, és a királyné emlékének szentelt Örökimádás templomával (Vö. VÉR 2006: 112–126) [5a–5b.], ami lényegében csupán ártatlan mellékszálát képezhetette az ifjú Kosztolányi egyik álneven írt kritikus hangvételű újságcikkének a kultuszromboló Shakespeare-fordításokkal kapcsolatban.

Az íróasztalomon egy ösztövérfüzet hever, Johnsonnak Shakespeareről írt tanulmánya, amelyet frissen, a nyomda-festéktől még szagosán röpitett hozzám a londoni posta. Arról van benne szó,

hogy Shakespeare nem tudót tragédiát írni. (...) Ha Shakespeareben valaki felfedezi a tragédiairót, kilökik még a jobb önképzőkörökből is. (...) Egy szkeptikus hang azonban azt kérdezi bennem, miért nincs legnagyobbjainknak : Vörösmartynak, Aranynek és Petőfinek méltó esztétikai ellenlábasa, miért nem szabad róluk beszélünk egyszerűen mint emberekről és Írókról, anélkül, hogy rögtön hazaárulókká bitangulnánk? (...) És látom Arany, Vörösmarty ellenségeit is. Az irodalmi fejlődés ilyenképpen az ő munkásságuk és a kritikai ellenhatás összetevőiből alakult eredő vonalán indulna meg új és merészebb síkok felé: Ámde mi még csak meg sem merjük írni lángeszeink bátor, természettudományos életrajzát. A hatvanas években egy kritikus vállalkozott erre, de nemcsak a bicskája tört belé, hanem a dereka is. Egyetememben pedig katonai szigorral, szinte politikai hatalommal iktatják törvénybe minden Írónk örök dicsőségét. * A szkeptikus hang újra felébred bennem. Vajjon kultúránkat jelenti ez? Vagy éppen a kulturátlanságunkat?... (LEHOTAI 1908: 519–520)

Habár burkoltan megfogalmazta a felháborodását az írók ellenségeinek minősített és a Vörösmarty–Petőfi–Arany örökségéhez méltatlan esztétikai ellenlábásokkal szemben, ekkor még nem állt ki nyíltan Szász Károly Shakespeare-fordítói munkásságát illetően, mint tette azt később a *Nyugat* hasábjain (KOSZTOLÁNYI 1933: 308–319). Szász halálát követően azonban újfent különleges hírértéke lett a *Téli rege* újabb feldolgozásának:

ugyancsak a szezon második része hozza *Goldmark* Károly *Téli rege* című új operáját, mely mint a *Berlichingen Götz*, Budapesten kerül először előadásra. (MSZ 1906c: 2)

Goldmark új operáját, a *Wintermaerchen*-t („Téli rege”) tudvalevően Budapestnek szánta. Budapesten kellett volna a világhírű magyar zeneszerző premierjének lenni. *Goldmark* azonban most elhatározta, hogy a *Wintermaerchen* premierje a *berlini* Operaházban lesz. (MSZ 1907b: 3)

Szász Károly 1860-tól volt a Kisfaludy Társaság tagja, többek között mint Dante és Shakespeare (Vö. SZÁSZ 1905: 185 – JÓZAN 2008: 167–187; ill. ARANY 1860 – JÓZAN 2008: 188–192), továbbá Molière és Byron műfordítója 1905 őszén hunyt el („A Társaság, melynek 1860 óta rendes tagja, 1883-tól 1900-ig másodelnöke s minden időben egyik legnagyobb díszje volt, hálás kegyelettel őrzi emlékét” (KT 1906: 179)). Shakespeare-fordításait többször is játszották: a *Téli rege* a Nemzeti Színházban 1903-tól 1907-ig volt újfent műsoron, új betanulásban (MSZ 1903a: 1–2. Vö. MSZ 1903b: 1–2; ill. MSZ 1903c: 1, 7; ill. MSZ 1903d: 1; ill. MSZ 1906a: 1; ill. MSZ 1906b: 3; ill. MSZ 1907a: 3; ill. MSZ 1907c: 1, 7; ill. MSZL 1931: 345–346). Mindemellett halálának évében jelent meg egyik utolsó írásaként a királynéről szóló megemlékezése is (SZÁSZ 1905: 163. Vö. [Ifj. Dr.] SZÁSZ 1916: 185–190; ill. BERZEVICZKY–HORVÁTH 1929: 6, 10, 19). Szász Károly Shakespeare-fordításai (a Kisfaludy-Társaság *Shakespeare minden munkái* megjelenése sorrendjében): *Othello* (1864), *Téli rege* (1864), *Macbeth* (1864), *Antonius és Cleopatra* (1866), *Romeo és Júlia* (1871), *A vihar* (1871), *II. Richárd király* (1867), *VIII. Henrik király* (1867), *Vegyes költemények* (1903) (CZEKE 1920: 21–22).

Noha az 1906. évben az Országház épületébe került Széchy Antal és Mayer Ede *Hódolat I. Ferenc József és Erzsébet királyné előtt* című szoborcsoportja [4a.], az uralkodópárt ábrázoló műnek alig volt visszhangja a korabeli sajtóban, ami viszont elkészült végül az 1908. évre. Mivel a Műegyetem 1910. május 25. napi ünnepélyes zárókő-letételén Ferenc József is részt vett [4c.], látogatása emlékére pedig gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök a királyi párt ábrázoló carrarai márványból készült szobrot a Műegyetemnek ajándékozta [4b.].

Az országháza hatalmas kupolatermébe legközelebb szoborcsoportozatot helyeznek el, a király és a királyné emlékszobrát, melyet jelképes alakok környeznek. (...) Az emlékművet most faragják carrarai márványba Firenzében. (VU 1905: 304. Vö. VU 1910: 487; ill. OSZK 2020; ill. FARKAS 2000: 679; ill. MKE–TONTÉ 2020)

Az uralkodó ekkor hasonlóképpen megtekinthette egykori „szíve-választottja” szobrát [4d.], ahogy megtette azt már másfél évvel korábban, ifjabb Brenner József egykori albérlétével szemben, ahol együtt laktak korábban Kosztolányival (Kosztolányi Dezső lakcímei, 1906. december – 1907 nyara: Budapest, IX. kerület, Üllői út 70. III. em. 41. Ifjabb Brenner József bérelt lakása.) (BUDA 2013: 874).

Az 1907. évben ugyanakkor összekapcsolódott a folyamatosan épülő Erzsébet-kultusz Árpád-házi Szent Erzsébet hétszázadik évfordulójával (VÉR 2006: 125). Az Üllői út 75–77. helyrajzi számon álló „nagy nemzeti összefogással megépült” Erzsébet-templomot [5a–5b.], ami ifjabb Kosztolányi Árpád (Kosztolányi Dezső orvostanhallgató öccse) és ifjabb Brenner József akkori diákszobájának lakcíme okán tűnhet mérvadónak a későbbi *Téli rege*-újrafordítás hatástörténeti szempontjából, végül a néhai királyné halálának tizedik évfordulóján adták át.

[1906. febr.10.] s a hideg levegőjű nyugalmas III. emeleti diákszobában álomra térek lakótársammal Árpival együtt.

[1906. febr. 23 Péntek.] Én most szemet vetettem egy igen szép és okos szolgálólányra itt velünk (Üllői út 70. III 41) szemben a II. emeleten. (Vö. Ifj BRENNER 1906 – BESZÉDES 2007: 41, 43)

Az ötvennyolc méter magas templomtorony viszont aligha kerülhette el az ifjú pályakezdő újságírók figyelmét. Mindemellett külön érdekességként szolgálhat a templom felszentelése, melyen Ferenc József is részt vett. A magyar király áhitattal adózott a néhai királynéra emlékezvén, 1908. szeptember 11. napján, amikor a birodalmi császár személyesen is leróta kegyeletét Hermann Klotz bécsi szobrászművész életnagyságú Erzsébet-szobra előtt (VÉR 2006: 119) [5e.]. A néhai királyné emlékének szentelt egyházi épülettörténet külön érdekessége, hogy „Az Örökimádás templomának adományozott Erzsébet-szobor egyik mázatlan porcelánból kivitelezett kisplasztikája (amilyen Ferenc József dolgozószobájában is állt Schönbrunnban) a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum gyűjteményes tárlatában mindmáig megtekinthető” (GKKM 2020) [5f.].

Hasonló kegytárgy emelkedik ki a filmtekercek közül, mint látványos bizonyíték, Karády Katalin elé, az *Erzsébet királyné* című játékfilm egyik fényképén [5g.]. Ugyanakkor az 1940. szeptember 5-ei budapesti bemutatón leleplezett magyar „világfilm” jelentősége úgyszintén egyértelműnek tűnik [7a.]: a film végére bevágott záróképen a gödöllői Erzsébet-szobor látható. Róna József szobrászművész világszinten is első egészalakos Erzsébet királyné-szobra előterében a következő felirat olvasható: „és a magyar nemzet örökké szívébe zárta Erzsébet emlékét” [7b.].

Az életnagyságú Erzsébet-szoborról [5c–5d.], amelyet ifjabb Brenner József, továbbá Kosztolányi Dezső és öccse, Árpád egykori albérletével szemben őriztek átmenetileg az Örökimádás templomában (mint ami „még nincs átadva a nyilvánosságnak, hanem jelenleg a Nemzeti Múzeumban van ideiglenesen elhelyezve”), az alábbiak szerint számolt be a *Vasárnapi Ujság* az épület átadását követően, egy évvel a felszentelés előtt.

Ferenczy Ida, Sztáray Irma grófnő, Festetics Mária grófnő és Nopcsa Ferencz báró készítették e szobrot az Örökimádás temploma számára. Felfogásában hasonló a salzburgi szoborhoz, a menyinyiben szintén állva, illetve néhány lépcsőről lemenve ábrázolja a királynét. E szobrot Klotz tanár készítette. Méreteiben a többinél is kisebb, mert célja is különbözik tőlük. De egész felfogása rendkívül rokonszenves és kivitele sikerült. Klotz tanár készítette a királyné meráni szobrát is. (VU 1907b: 944)

Ugyanakkor a pályakezdő költő és újságíró Kosztolányi 1907 őszétől már a Baross utca 4. II. 12. szám alatt lakott (BUDA 2013: 629; ill. ARANY 2017: 88). A *Vasárnapi Ujság* 1907 novemberi számában közölt fénykép a „Nemzeti Múzeumban ideiglenesen” elhelyezett Erzsébet-szoborról viszont eleve kiemelt jelentőségű hírnek számított, lévén „[a] szeptember 10-ei, illetve a november 19-ei gyászistentiszteletek révén a templomoknak végig kiemelt jelentőségük volt a királyné kultuszának fenntartásában, így kultusztörténeti jelentőségük teljesen összefonódik e szertartásokkal, melyeknek színterül szolgáltak” (VÉR 2006: 126).

Erzsébet királyné nyilvános emlékműszobrát végül 1932. őszén leplezték le ünnepélyes keretek között [6.]: egy évvel később pedig a Nemzeti Színház bemutatta a *Téli regét* Kosztolányi fordításában. Hasonló párhuzam figyelhető meg a Nemzeti Színház korábbi színdarabválasztási gyakorlatában: a századforduló után leleplezett Erzsébet-mellszobrok ünnepélyes avatásait és az első Erzsébet-emlékműpályázatot követően, 1903. őszén került ismét magyar nemzeti színre Shakespeare *Téli regéje*, hosszú idő után (szintúgy Szász Károly fordításában, ahogy először is: lényegében nem állt rendelkezésre másik teljes magyar fordítása az alkalomhoz illő angolszász színjáték korizlésnek megfelelően átdolgozandó szöveggönyvének). Mindemellett a Nemzeti Színház 1907-ben került át a Belügyminisztérium hatásköréből a Kultuszminisztériuméba, 1908 nyarán pedig átköltözött ideiglenes helyére, a Népszínház épületébe (MAGYAR 1937: 70–71). Az előadásválasztást indokoltá tette a Nemzeti Színház részéről a vendéjátékként országszerte is bemutatott Shakespeare-mű végkifejletserű kulcsjelenete, amelyben nyílt színen leplezik le a gyászoló király előtt a néhai királyné élethű szobrát.

A két világháború között négy kormánybiztos-igazgatója volt a Nemzeti Színháznak, Hevesi Sándor (1922–1932), Márkus László (1932–1933), Voinovich Géza (1933–1935), illetve Németh Antal személyében (1935–1944) (MAGYAR 1937: 74–78). Kosztolányi nyilatkozataiból kiderül, hogy Hevesi Sándor megbízásából fordította le a *Téli regét* 1925 tavaszán, papíron három hónapnyi munkával, 1925. június 26. napi keltezéssel pedig Hajdúczky István elkészült a leadott Shakespeare-fordítás első súgópéldányával. Noha a bemutató végül elmaradt, 1928-ban Kosztolányi már a *Romeo és Julia*, 1930-ban pedig a *Lear király* fordításáról beszélt a sajtónak, ezáltal pedig kikövetkeztethető, miszerint mindhárom teljes Shakespeare-fordítására Hevesi Sándor jóvoltából kapott megbízást Kosztolányi (ahogy nagy valószínűséggel a *Téli rege* és a *Romeo és Julia*-újrafordításokból megjelent, 1930-as Genius-kiadásokra is). A *Téli rege* bemutatóját már Voinovich Géza jelentette be 1933 nyarán, 1933. augusztus 25. napjára pedig Ódry Árpád rendezőpéldánya is elkészült. Így lett végül a *Téli rege* a Nemzeti Színház évadkezdő műsorának első bérletes előadása a szezonban, 1933. szeptember 15. napján, Erzsébet

királyné halálának 35 éves évfordulója alkalmából, illetőleg az egy évvel korábbi ünnepélyes szoboravatást követően.

Kosztolányi *Téli rege*-fordításából 1925 tavaszán további részleteket közölt a *Bácsmegyei Napló* és a *Pesti Hírlap*, *A Pesti Hírlap Vasárnapja* és a *Nyugat* mellett (Vö. BMN 1925a: 7; ill. PH 1925: 3; ill. BMN 1925b: 7; ill. PHV 1925: 37; ill. NY 1925: 361–372). 1933 őszén úgyszintén a *Nyugat* közölte Kosztolányi vitaindító tanulmányát a Shakespeare-újrarendítések szükségességéről, nemcsak a *Téli rege* esetében (Vö. KOSZTOLÁNYI 1933: 308–319). A *Téli rege* bemutatójáig Kosztolányi mint Shakespeare-fordító több lapban is közölt további részleteket az első magyar *Romeo és Julia*- és a *Lear király*-újrarendítésből szintén, az *Ahogy tetszik* és a *Szeget szeggel* fordításrészletei mellett: Shakespeare-fordításait többé már egyszer sem mutatták be a Nemzeti Színházban. Az újrarendített *Téli rege* bemutatóját ugyanakkor megelőzte Hevesi Sándor Shakespeare-ciklusa is, amihez külön magyar–angol kétnyelvű kiadványfüzet készült, megemlítve benne az első magyar Shakespeare-fordítások nehézségeit és a századforduló környékén előtérbe kerülő vidéki Shakespeare-kultusz áldozatkész elindulását Rakodczay Pál közreműködésének köszönhetően (HEVESI 1931: 10. Vö. DÁVIDHÁZI 1990: 220–226).

Rakodczay Pál színész, színigazgató, színháztörténész mint a vidéki Shakespeare-kultusz úttörője Szabadkán 1893-tól vezette a Népszínházat egyetlen évadig, aminek kivételesen jó sajtóvisszhangja volt („*Julius Caesar, Lear király, A velencei kalmár, Macbeth, III. Richárd* Shakespeare-től” (GEROLD 1990: 28, 223)). *Shakespeare-tanulmányok IV.* címen a *Téli rege* színpadi előadhatóságáról és műélvezetéről írt cikket 1898 nyarán.

Shakespeare valamennyi művétől elütőleg két érdekes jelenséget találunk e művében, még pedig olyat, melyben egyenesen előhírnökeit mutatja a modern színpad legmodernebb alakjainak. Igen, a vaudevilee és a tableau első példáit itt találjuk. A 4. felvonásban ugyanis Autolicusnak a pásztorleánnyokkal a legmodernebb énekensemleje van. Az utolsó felvonásban pedig Hermione szobor alakjában való megjelenése teljesen tableauxzerű hatást tesz. (...) Hja, nehéz lenne megmondani, miben

nem volt mestere Shakespeare a modern színpadnak. (RAKOD-
CZAY 1898: 4. Vö. DÁVIDHÁZI 1990: 220–221)

Rakodczay Pált végül Halmay Imre váltotta Szabadkán: színiigazgatóként 1894-től 1897-ig pedig több Shakespeare-színjátékot is meghívott a szabad királyvárosi Népszínházba. Legnagyobb kudarca azonban az a *Téli rege* lehetett, amit Szász Károly fordításának nyelvezete miatt szintén elmarasztaltak a sajtóban, ezúttal immár a *Szabadság* hasábjain.

A *Téli rege* viszont kifürkészhetetlen módon került a műsorba. Talán Halmay igazgató túlzott ügybuzgalmával magyarázható a Nemzeti Színházban is olyan ritkán játszott darab választása. Hatalmas bukás lett belőle – de az igazgatóval bukott a szerző is. A *Szabadság* kritikusa szerint ennek oka, hogy a »költői nyelven megírt, de minden cselekményt nélkülöző szomorújátékot a jelenkori közönségnek – itt a mi színpadunkon – végignézni valóságos áldozat, mert a pompás nyelvezet nem nyújt kárpótlást a drámai cselekmény és hatásosan megrajzolt jellemek hiányáért«. Az elutasító kritika közvetve arról is szól, mi tette vonzóvá Szabadkán Shakespeare egyéb műveit. És ugyanakkor arra is magyarázatul szolgál, hogy a vígjátékok közül miért elsősorban *A makrancos hölgy* és olykor a *Szentivánéji álom* kapott csak színpadot. (GEROLD 1990: 232)

A vidéki magyar Shakespeare-kultusz szempontjából fontosnak tűnhet Jámbor Pál arra vonatkozó megjegyzése, miszerint „Shakespeare-t ünnepi és díszelőadásra kell időnként elővenni” (GEROLD 1990: 223). A legkedveltebb Shakespeare-mű a *Rómeó és Júlia* volt, annak ellenére, hogy a Nemzeti Színház vendéjjátékaként ugyanazt a felújítást látták négy évtizeden át Szász Károly fordításában. A *Szabadka és Vidéke* kritikusa ráadásul elmarasztalta az előadás elavult nyelvezetét, sőt megjegyzést is tett Szász Károly fordításának mielőbbi modern fordítással való pótlására [!] (Vö. GEROLD 1990: 226–227). Az említett *Rómeó és Júlia* vendéjjátékot ugyanakkor még a korakamasz Kosztolányi is láthatta 1899-ben Sza-

badkán, két nappal a néhai királyné emlékére rendezett római katolikus gyászmise után.

November 22-én színre került Shakespeare halhatatlan tragédiája „Romeo és Julia”. Az előadás igen sikerült, s a kevés számú közönségnek nagy élvezetben volt része. Csak a kakasülön ne élvezték volna némelyek – rosszul, bosszantó mikor a legszebb, a legmeghatóbb jelenetekbe belemosolyognak – persze hangosan. Ideje volna tovább Szász Károly régi nyelvezetét modernnel pótolni: erőltetettsége néha bánt. (...) Helyi hírek. Erzsébet királyné emlékezete. Az Istenben boldogult Erzsébet királynénk emlékét e hó 20-án a szt. Teréz templomban gyászmisével ültük meg, (...). (SZV 1899: 3)

Noha a hétfői gyászmise és a csütörtöki színdarablátogatás nyoma aligha érzékelhető az áttekintett naplóbejegyzésekben, a fenti újsághír alapján mégis kikövetkeztethető, hogy a kakasülön egészen jól szórakozó és feltűnően hangoskodó tanulók is ültek, akik a shakespeare-i színdarab nyilvánvaló mellékszereplőiként egyértelműen osztoztak a vendégszínház sikerében, a helyi lap színi kritikaírója legnagyobb megrökönyödésére. Ugyanakkor az alábbi sorokból kiderül, hogy sokkal fontosabb eseménysorozat vette kezdetét azokban a napokban. Egyrészt ifjabb Brenner József újrakezdte a korábban félbehagyott levelezést egyik budapesti barátjával, másrészt még a felelete is jól sikerült latinból a tanítási hét zárásaként.

1899. November 19. Vasárnap. Ma Dodo irt. Igen megjavult az irása amint leveléből latom. Azt mondja levelében hogy a levelezést amely egy évig megszakadt közöttünk ezentul állandóan folytatjuk. D. u. 2-4 ig setálni voltunk.

1899 November 20. Kedd. Irtam Dodonak. Igen szép levelet. Itt melléklem. [A levél a naplóban nem található]

1899. November 25. Szombat. Ma Temunovitsék (nagy-mama ismerőseinél voltunk ozsonnán kivéve apuska es Dezső. Apuska este banketten volt. Fürödtünk. Feleltem ma reggel Latinból jól. (lfj. BRENNER 1897 – DÉR 2005: 129)

Ifjabb Brenner József naplóbejegyzései különösen értékesek Kosztolányi Dezső Shakespeare-fordításainak átfogó hatástörténeti megértése szempontjából. A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz bálványépitési szándékterekvése pedig átirányítja a figyelmet Telcs Ede visszaemlékezéseire is, az Erzsébet-szobrok szabadkai megjelenésével és a korabeli Erzsébet-pályázatokat illetően egyaránt. Mindemellett a századfordulós magyar Erzsébet-kultusz térnyerése rávilágít a Shakespeare-kultusz bácskai térhódítására és az angol mint idegen nyelv korabeli elsajátítási szokásrendjére, elsősorban a korabeli példaképekként értelmezendő Kossuth Lajos és Erzsébet királyné Shakespeare-fordításai nyomán. Hatástörténeti szempontból mindez alapvetően meghatározó a Kosztolányi-életműben, ráadásul nem csupán a Shakespeare-fordításai okán.

A nemzetközi forrásfeltáró kutatómunkát az ELTE BTK MIKI és a Tempus Közalapítvány támogatta 2019 októberétől 2021 januárjáig, az Erasmus+ és a Campus Mundi felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program (EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001) projekt keretében (Szabadka, Kolozsvár, Bécs és London levéltáraiban és könyvtáraiban egyaránt). A kutatási részeredmények ismertetését a PPKE BTK és a NKFI támogatta 2021 februárjától (a 134269 azonosítójú „Konzorcium, fő p.: Fordítás, Publicisztika, Levelezés – Kosztolányi Dezső műveinek kritikai kiadása” pályázat jelenleg is folyamatban lévő, további kutatásának megfelelően).

KÉPMELLÉKLETEK (1899–1910 [2020]; 1932–1943):

1. *Az első magyar nyelvű Erzsébet-életrajzkötet illusztrációja a királyné mellszobráról* (Budapest, Franklin-Társulat, 1899). = MÁRKI Sándor (1899): *Erzsébet, Magyarország királynéja* (1867–1898). Budapest, Franklin-Társulat

2. *Stróbl Alajos Erzsébet-bronzmellszobra* (Szabadka, Erzsébet-park, 1900). = *Erzsébet királyné emléke Szabadkán. Vasárnapi Ujság*, 47. évf. 39. sz. 1900. szeptember 30. 643–644.

3. *Telcs Ede Erzsébet-bronzmellszobra* (Szabadka, Erzsébet-liget, 1901). = *Erzsébet királyné szobra Szabadkán. Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496–497.

4. *A királyi pár Hódolat-szobra* (1906–1910).

a. *A királyi pár szobra az Országházban* (Budapest, Lipótváros, 1906). = FARKAS Zsuzsa (2000): *Az emlékezés helyei: emlékműkultusz XIV-13. I. Ferenc József keze és az országalma – töredék*. In: JÁVOR Anna (2000): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsola-*

latából Magyarországon. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 679–680.

b. A „Hódolat” az új Műgyetem Könyvtárában (Budapest, Lágymányos, 1910). = Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét ábrázoló szoborcsoport a mai kölcsönzési tér helyén. A Műgyetemi Könyvtár épületei. OSZK [online], 2020. 09. 16. <https://mek.oszk.hu/08100/08131/html/fejzet-3.html>

c. Ferenc József az új Műgyetem Könyvtárában (Budapest, Lágymányos, 1910). = A király a protektorral távozik a könyvtár épületéből. A király az új Műgyetem zárókövének letételénél – Balogh Rudolf felvételei. Vasárnapi Ujság, 57. évf. 23. sz. 1910. június 5. 487.

d. A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete (Budapest, Épreskert, Szobortemető, 2020). = MKE – TONTÉ Dominik (2020): A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete [Fénykép]. Épreskert, Szobortemető, 2020. szeptember 29. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem

5. Az Örökimádás temploma Erzsébet-szobra és Erzsébet-kegytárgyai (1907–1943).

a. Az átadott Örökimádás temploma ifjabb Brenner József és Kosztolányi Dezső egykori albérletének szemközi oldalán, az Üllői úti fák felett (Budapest, Ferencváros, 1907). = Az Erzsébet királyné emlékére emelt Örök Imádás temploma az Üllői-úton. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 25. sz. 1907. június 23. 505.

b. A felszentelt Örökimádás temploma ifjabb Brenner József és Kosztolányi Dezső egykori albérletével szemben, az Üllői úti fák felett (Budapest, Ferencváros, 1908). = Az Örökimádás temploma. Vasárnapi Ujság, 55. évf. 38. sz. 1908. szeptember 20. 761–762.

c. Erzsébet királyné szobra az Örökimádás templomában (Budapest, Ferencváros, 1908). = VÉR Eszter Virág (2006): Templomok. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. Budapesti Negyed, 14. évf. 52. sz. 2006/2.

d. Az Örökimádás temploma számára készített Erzsébet-szobor „mely még nincs átadva a nyilvánosságnak”: a Nemzeti Múzeumban „ideiglenesen elhelyezve” (Budapest, 1907). = Budapesti Örökimádás temploma. Erzsébet királyné szobrai. Erzsébet-szobrok. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.

e. Ferenc József az Örökimádás temploma felszentelésén (Budapest, Ferencváros, 1908). = Az Örökimádás temploma. Vasárnapi Ujság, 55. évf. 38. sz. 1908. szeptember 20. 761–762.

f. A Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Erzsébet-szobra (Gödöllő, Kastélymúzeum, 2020). = Kedvenc műtárgyaink. KIRALYKASTELY [online], 2020. 09. 16. http://www.kiralykastely.hu/tartalom.121.erzsebet_kiralyne_szekrenykeje

g. Karády Katalin Erzsébet királyné porcelánszobrának kegytárgyával (1943). = Karády Katalin mint Erzsébet királyné. FOTOMUZEUM [online], 2020. 09. 16. http://fotomuzeum.hu/fotografiai/angelo__karady_katalin_mint_erzsebet_kiralyne

6. Zala György Erzsébet-emlékműszobra felállítása (Budapest, Eskü tér, 1932). = Erzsébet királyné szobrának építése. [Fénykép, FSZEK]. HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1044255/?list=eyJxJWVyeS16lCjYWXhlGd5X-HUwMGY2cmd5IGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>

7. Erzsébet királyné (Imago, 1940). = Erzsébet királyné – 1940 – teljes.avi. VIDEA [online], 2020. 09. 16. <https://videa.hu/video/film-animacio/erzsebet-kiralyne-1940-teljes.avi-Pg-Bm0Y617175p6UK>

a. Főcím: 0:08/1:28:38.

b. Zárókép: 1:28:24/1:28:38.

IRODALOM

- ÁGOSTON Pribilla Valéria–HÓZSA Éva–NIKINOV K. Olga 2009. *„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...” Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza*. Szabadka, Városi Könyvtár
- ARANY János 1860. *A magyar Shakespeare megindítása*. In JÓZAN Ildikó 2008. *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, Balassi, 188–192.
- ARANY Zsuzsanna 2017. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris
- BERTA Ilona 1898. Szobrot a királynénak. *Nemzeti Névelés*, 19. évf. 7. füz. 1898. szeptember. Budapest, A VI. ker. Állami Tanítónőképzőintézet tanári testülete, 294–297.
- BERZEVICZKY Albert–HORVÁTH János 1929. *A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése néhai másodelnöke id. Szász Károly ig. és t. t. születésének századik évfordulója alkalmából. 1929 június 16-án*. Budapest, MTA
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–BESZÉDES Valéria 2007. *Napló (1906–1911)*. Szerkesztette BESZÉDES Valéria. Szabadka, Életjel
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–DÉR Zoltán 2005. *Napló (1897–1899)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–DÉR Zoltán 2006. *Napló (1900–1902)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel
- BH 1900. Erzsébet királyné halálának évfordulója. Az Erzsébet szobor leleplezése. *Bácskai Hírlap*, 4. évf. 135. sz. 1900. szeptember 10. 1–2.
- BMN 1925a. Az idő beszél. *Bács megyei Napló*, 26. évf. 72. sz. 1925. március 15. 7.
- BMN 1925b. Autolycus csavargódalai. *Bács megyei Napló*, 26. évf. 144. sz. 1925. május 29. 7.
- Dr. CZEKE Marianne 1920. *Shakespeare-könyvtár*. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda
- DÁVIDHÁZI Péter 1990. *„Isten másodszülöttje”: A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat
- FARKAS Zsuzsa 2000. *Az emlékezés helyei: emlékműkultusz XIV-13. I. Ferenc József keze és az országalma – töredék*. = JÁVOR Anna 2000. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. 679–680.
- GEROLD László 1990. *Száz év színház*. Újvidék, Forum
- GKKM 2020. Kedvenc műtárgyaink. *KIRALYKASTELY* [online], 2020. 09. 16. http://www.kiralykastely.hu/tartalom.121.erzsebet_kiralynye_szekrenykeje
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1933. *A Téli rege új szövegéről*. *Nyugat*, 23. évf. 19. sz. 1933. október 1. 308–319.
- HEVESI Sándor 1931. *Nemzeti Színház, Shakespeare-ciklus (tizenkét előadás, 1931 április–május)*. Budapest, Magyar Színpad
- KOSZTOLÁNYI Dezső–BUDA Attila 2013. *Levelezése I. 1901–1907*. Szerkesztette BUDA Attila. Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta BUDA Attila, JÓZAN Ildikó, SÁRKÖZI Éva. *Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai kiadás. Sorozatszerkesztő DOBOS István, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András. Pozsony, Kalligram
- KT 1906. Szász Károly elhunyt. *A Kisfaludy-Társaság évlapjai* 40, Új folyam (1905–1906). Budapest, Franklin-Társulat. 179.
- LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső] 1908. Irók ellenségei. *A Hét*, 19. évf. 32/961. sz. 1908. augusztus 9. 519–520.
- MAGYAR Bálint 1937. *A százéves Nemzeti Színház*. Budapest, Magyar Szemle Társaság

- MKE – TONTÉ Dominik 2020. A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete [Fénykép]. Epreskert, Szobortemető, 2020. szeptember 29. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem
- MSZ 1903a. Heti műsor: Szombat: Téli regé (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 39. sz. 1903. február 8. 1–2.
- MSZ 1903b. Heti műsor: Szombat: Téli regé (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 41. sz. 1903. február 10. 1–2.
- MSZ 1903c. Nemzeti Színház. Téli regé (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 45. sz. 1903. február 14. 1, 7.
- MSZ 1903d. Heti műsor: Hétfő: Téli regé. *Magyar Szinpad*, 6. évf. 53. sz. 1903. február 22. 1–2.
- MSZ 1906a. Nemzeti Színház. Téli regé. *Magyar Szinpad*, 9. évf. 8. sz. 1906. január 8. 1–2.
- MSZ 1906b. Külföldi szinpadok. A bécsi Theater an der Wien... *Magyar Szinpad*, 9. évf. 143. sz. 1906. május 25. 3.
- MSZ 1906c. Az Operaház megnyitása. Goldmark Károly... *Magyar Szinpad*, 9. évf. 257. sz. 1906. szeptember 16. 2.
- MSZ 1907a. Külföldi szinpadok. Goldmark Károly... *Magyar Szinpad*, 10. évf. 6. sz. 1907. január 6. 3.
- MSZ 1907b. Külföldi szinpadok. Goldmark új operáját, a *Wintermarchen*-t („Téli regé”)... *Magyar Szinpad*, 10. évf. 18. sz. 1907. január 18. 3.
- MSZ 1907c. Nemzeti Színház. Téli regé. *Magyar Szinpad*, 10. évf. 103. sz. 1907. április 15. 1, 7.
- MSZL 1931. Téli regé. In SCHÖPFLIN Aladár 1931. *Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája*. IV. kötet. Budapest, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 345–346.
- NY 1925. Mutató Shakespeare „Téli regé”-jéből. *Nyugat*, 18. évf. 7. sz. 1925. április 1. 361–372.
- OSZK 2020. A Műegyetemi Könyvtár épületei. OSZK [online], 2020. 09. 16. <https://mek.oszk.hu/08100/08131/html/fejezet-3.html>
- PH 1925. Az idő beszél. *Pesti Hírlap*, 47. évf. 61. sz. 1925. március 15. 3.
- PHV 1925. Autolyucus csavargó dalai. *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 47. évf. 131. sz. 1925. június 14. 37.
- RAKODCZAY Pál 1898. Shakespeare-tanulmányok IV. Téli regé. *Színészek Lapja*, 16. évf. 15. sz. 1898. május 31. 4–7.
- SZAJBÉLY Mihály 2019. *Csáth Géza élete és munkássága. Régimódi monográfia*. Budapest, Magvető
- SZÁSZ Károly 1905. Megemlékezek. In Báró DÁNIEL Ernőné–GÁBEL Gyula 1905. *Erzsébet királyasszony emlékének: hódolat Magyarország nagy királynéjának*. Budapest, Globus Műintézet, 163.
- [IFJ. DR.] SZÁSZ Károly 1916. Színházi levél. Shakespeare-jubileum. *Urania*, 17. évf. 6–8. sz. 1916. június–augusztus. 185–190.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram
- SZV 1899. Színház. *Szabadka és Vidéke*, 7. évf. 48. sz. 1899. november 26. 3.
- VÉR Eszter Virág 2013. *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezethelyi tükrében)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK
- VÉR Eszter Virág 2006. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyi tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 14. évf. 52. sz. 2006/2.
- VU 1900. Erzsébet királyné emléke Szabadkán. *Vasárnapi Újság*, 47. évf. 39. sz. 1900. szeptember 30. 643–644.

VU 1901/Sz. Erzsébet királyné szobra Szabadkán. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496.

VU 1905. A király és királyné szobra az országházában. *Vasárnapi Ujság*, 52. évf. 19. sz. 1905. június 16. 304.

VU 1907b. Erzsébet-szobrok. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.

VU 1910. A király a protektorral távozik a Könyvtár épületéből. A király az új Műegyetem zárókövének letételénél. Balogh Rudolf fölvételei. *Vasárnapi Ujság*, 57. évf. 23. sz. 1910. június 5. 487.

KÉPMELLÉKLETEK (1899–1910 [2020]; 1932–1943):

ERZSÉBIT KIRÁLYNÉ MELLASZOBRA.

1.

ERZSÉBIT KIRÁLYNÉ EMLŐKE SZABADKÁN. — Fotónk F. Székelyé.

2.

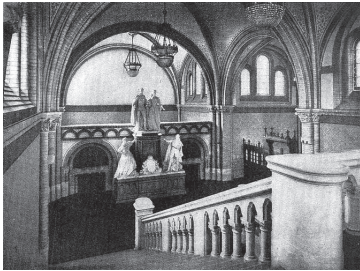
ERZSÉBIT KIRÁLYNÉ SZOBRA SZABADKÁN. — Fénykép az emlékműről.

3.

Szécsi Antal és Mayer Ede: „Hódolat: I. Ferenc József és Erzsébet királyné előtt” emlékműve, 1906

4. a.

4. b.

A KIRÁLY A FŐMEZŐSÉG TITKOSA ÉS KÖVETÉIS EGYETEMÉN.
A KIRÁLY AS OZ MŰKÖZTETEM ZÁRÓKÖVETÉSÉNél. — Magy. Királyi Képek.

4. c.

4. d.

A BUDAPESTI SZÉCHÉNYI EGYHÁZSÁG KIRÁLYI ÖRÖK PALATIA TERVEIÉNEK AZ ELŐLÉNYE.

5. a.

A BUDAPESTI SZÉCHÉNYI EGYHÁZSÁG TERVEIÉNEK AZ ELŐLÉNYE.

5. b.

Herrn von Schönerer andras az Oroszközdéi templomban
1878-ban.
Képek
Fényképezési Képtárakból Gyűjtemény

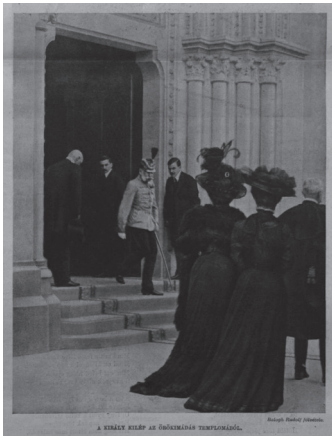
„Kivétel az minden oktatásban, minél...
mindig járassuk a világhoz...”

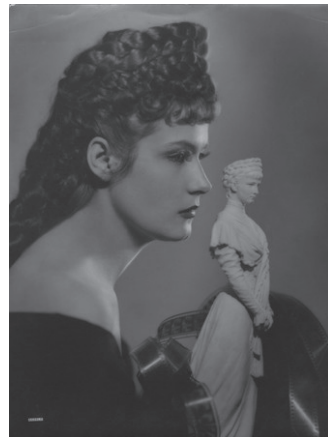
5. d.

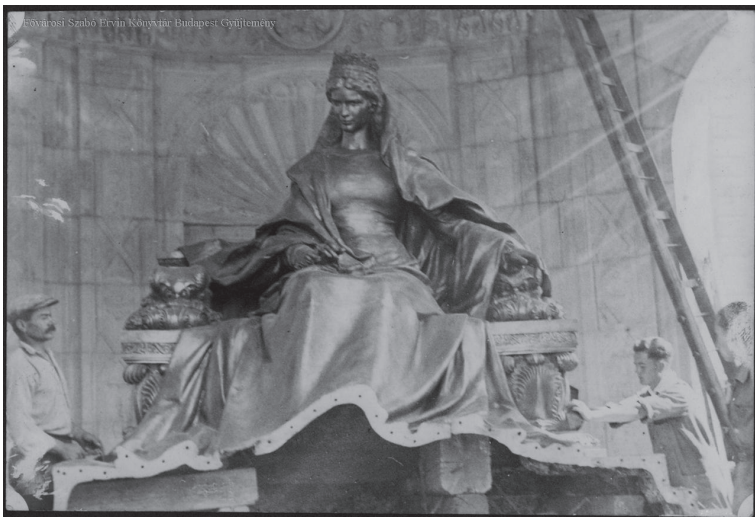
5. f.

5. e.

5. g.

6.

7. a.

7. b.

VÁRADY TIBOR

A hetvenéves Kanizsai Írótábor emlékezete¹

Arra kellene most emlékezni, hogy mi volt hetven évvel ezelőtt és azóta. A történelemben nagyon sok mindent láttunk. Összezavarodást, helyrezavarodást, majd más helyre zavarodást. Kanizsán talán egy kicsit egyszerűbben mentek a dolgok. De hogy valami támasza legyen az emlékezetemnek, először azt kellene kiszámítanom, hogy melyik év volt hetven évvel ezelőtt. Ez még megy. Számológép nélkül is kiszámítom, hogy „hetven évvel ezelőtt” 1952 volt. Ekkor még nem voltam jelen az Írótáborban. Tulajdonképpen a Kanizsai Írótábor sem volt még Kanizsán. A most itt jelenlevők között sincs senki más sem, aki 1952-ben az Írótáborban lett volna. Mi viszont, akiket most az asztal körül kérdeznek, az életben már jelen voltunk. Tari majdnem. Úton lehetett az élet felé.

Egyébként 1952-ben tizenhárom éves voltam, és sokszor találkoztam Becskereken Todor Manojlović íróval. Szeretett sétálni. Kamaszokkal is. Leginkább a városháza és a katolikus templom közelében. Ha magam voltam, vagy más magyar gyerekekkel az utcán, akkor magyarul beszélünk, ha szerbekkel, akkor szerbül. Sokat mesélt Adyról, akivel közeli barátságba került Nagyváradon. Én is tudtam már, hogy fontos az Ady, de el nem tudtam képzelni, hogy ez az Ady valamikor egy tényleges ember volt. Csak a legendáját láttam. Úgy néztem rá, mint mondjuk Shakespeare-re. Felőlem kortársak is lehetnek volna. Pedig Ady tíz évvel fiatalabb volt a nagyapámnál. És 1952-ben nagyapám reggelenként még rendszeresen sétált, kávéházba is járt. A nála tíz évvel fiatalabb Ady egy más emberi korszakhoz tartozott, mert kivált a tényleges évek és az évszámítás valóságából. Egyébként Todor Manojlović fordította le elsőként

Adyt magyarra és németre is. Sokat tudott róla. Azt is, hogy az egyik kezén hat ujja volt, azt is, hogy egyszer komolyan szóba került, hogy Nagybecskerekre költözik újságíróként.

A fennmaradás nem egyszerű feladat. Az emlékezet nélküli fennmaradás pedig olyasvalami, mint a gatyamadzag nélküli fennmaradás. Igaz, a legendává alakulás is valamilyen fennmaradást jelent. Néha valódi emlékezet nélküli fennmaradást. Ez valamivel jobb, mint a teljes feledés. Nem tudom, mi lesz a hetven évvel ezelőtti Kanizsával. Lehet, hogy legendává válik (ha nem is Ady- vagy Shakespeare-szabású, hanem a saját bánáti-bácskai méreteinkre szabott legendává). De ehhez is szükség van valamennyi emlékezetre.

Talán itt és most együtt, a kerekasztal (vagy inkább félkörasztal) mellett, valamivel többet tudunk összehozni. Azzal illene kezdenem, hogy mikor voltam először az Írótáborban – de ebben nem vagyok biztos. Mindenestre a hatvanas években. Talán 1963-ban. Ez valahol fel lehet jegyezve. Sok mindennel foglalkoztam akkoriban. Volt, hogy Kanizsán aludtam, volt, hogy reggel odahajtottam, és este már visszatértem Újvidékre. Így van, amiről lemaradtam. Csak másoktól értesültem (akik Fehér Ferencsel aludtak egy szobában), hogy Feri nemcsak nagy költő volt, de nagy horkoló is.

Arra is emlékszem, hogy jogászíróként rendszeresen elmentem Koncz Pista jogászírótárs irodájába. Egy per (ha jól emlékszem, válóper) kapcsán felmerült az az elképzelés, hogy ÓH, PER! kezdettel lehetne balladaszerű verset írni. Ez nagyon tetszett. Aztán ahogy tovább taglaltuk a dolgokat, felötlött egy más kezdés is. Nem írtam fel, de utána többször emlegettem. Most próbálom ismét feleleveníteni:

Óh, kedves Per,
tollaink hegyezve,
mi épp fogalmazunk
szárnyaid érezve

Itt leálltunk, de egy kávé (vagy bor?) után beugrott, hogy talán így lehetne folytatni:

és ami rímel
oda vagy ide,
közjegyző által
lesz hitelesítve

Mondtam Pistának, hogy várom tőle a folytatást. Nem tudom, megszületett-e ez a közösen indított vers. Az a valószínűbb, hogy Pista nem folytatta. Ezért most mindenesetre elmondtam itt az Írótábor közönségének, hogy valami megmaradjon belőle. Ha nem is lett közjegyző által hitelesítve, legalább ne legyen feledés által titkosítva. Abban nem lehetek biztos, hogy amit elszavaltam, az az, ami volt, vagy az, ami a voltból emlékezéssé alakult.

Sok minden másban sem vagyok biztos. Emlékszem, hogy egyszer este a Békavárba menet Cigonya említette, milyen jó halvacсора vár ránk. Erre valaki közöttünk általános meghökkenésre hoztátette, hogy ő vegetáriánus. Nagyon sok disszidens álláspont és gondolat forgott közöttünk, de a vegetarianizmus meglepett. Utána az írótárs pontosított, és mondta, hogy nincs igazi probléma, mert ő csak ebéd és vacsora között vegetáriánus. És most itt a kérdés: ki mondta ezt? Bosnyák Pista biztosan nem. Azt hiszem, Utasi és Fehér Kálmán sem lehetett. Domit felhívtam néhány napja, mondja, hogy nem ő volt. Egyébként kért, hogy mondjam el, hogy üdvözlöl mindenkit. Gobbyról el tudom képzelni, hogy ő lett volna. Vagy talán a Töfe? Nem minden marad meg. Gustave Le Bon *Az igazságok élete* című könyvében megpróbálta filozofikusan megfogalmazni a problémát. Szerinte „a népek könnyen megvannak igazságok nélkül, de bizonyosságok nélkül nem tudnak élni”. Nem tudom, hogy ez vonatkozik-e az Írótábor népére is. Vagy mi talán mégis tudunk bizonyosságok nélkül is élni, ha szép és esetleg kalandos út vezet a hiányzó bizonyosság felé.

És van olyan is, ami még megmarad bizonyosságként. Például az, hogy hála istennek, ma is lesz békavári vacsora.

Nagyon szeretném a korábbi vacsorák részleteit feleleveníteni, de akkoriban inkább a hangulatra, mint a részletekre összpontosítottunk. Amint ezt Kopeczky pontosan megfogalmazta, dekoncentrációs tábor a Ka-

nizsai Íróttábor. Arra emlékszem – vagy gondolom, hogy emlékszem –, hogy Gionnal egyszer a kétéltűség lehetőségeit taglaltuk az asztalnál. Nem csak a barlangbeli kétéltűekről volt szó. Arról is, hogy mi hasznosabb, ha egyszerre, vagy ha egymás után élünk két életet. Közben Töfe megjósolta Gogol halálát (egy sovány Gogolról volt szó). Aztán egy ideig voltak többnyelvű vacsorák is, mert többnyelvű volt az Íróttábor. Lehet, hogy akkor több koncentrátsággal beszélgettünk.

Bogdánfira is emlékszem. Egy közös kávéra is a Békavárban. A mosolyát elég pontosan fel tudom idézni, csak azt nem, hogy miről is beszélünk. És vagy ő, vagy talán Sulhóf, egyszer figyelmeztetett egy asztaltársat. Dalban:

Vigyázz, vigyázz nagyon,
de nagyon vigyázz, Pista,
hogy ne legyél soha
Imperialista!

Nem könnyű emlékezni, de nagyon fontos fenntartani, amit lehet. Sok minden elmúlt már, azt is mondhatom, hogy sok mindent túléltünk. Becskereken túléltük a német megszállást. Aztán negyvenkét évvel ezelőtt elment Tito. Majd túléltük Miloševićet. Ezt a Milošević-túlélést persze örömmel mondom. De azt csak keserűen mondhatom, hogy Becskereken túléltük a Begát is. Most még maradt a Tisza – és a Kanizsai Íróttábor.

Pontosan tíz évvel ezelőtt Belgrádban egy mozi környékén jártam. Egyetemista koromban sokat jártam oda moziba. Fehér Kálmán is gyakran csatlakozott. 2012 őszén ez volt kiírva: Danas nema predstave. Dođite juče. Tehát: Ma nincs előadás, jöjjenek tegnap.

Szóval érdemes arra felfigyelni (és meg is örülni), hogy az Íróttáborba nem kell tegnap jönni. Még ma is itt van.

JEGYZETEK

¹ A szöveg elhangzott 2022. szeptember 9-én a Kanizsai Íróttáborban.

Számunk szerzői

BAKOS Petra (1979) egyetemi oktató

BENCSIK Orsolya (1985) író, költő, egyetemi tanár

BÍRÓ Tímea (1989) költő, író, újságíró

FERDINANDY György (1935) író, költő, kritikus

GÉCZI János (1954) író, képzőművész

GREGUSS Lilla (2001) költő

GUTNYIKOVA, Alla (1998) újságíró, aktivista

HORVÁTH Lajos (1985) irodalomtörténész, tanár

JÓDAL Kálmán (1967) író

JÓDAL Rózsa (1939) író, szerkesztő

LENGYEL András (1950) irodalomtörténész, muzeológus

MARTZY Réka (1997) költő, szerkesztő

PAPP Katalin (1997) költő

RATKOVIĆ Györgyi (1986) képzőművész

SÁGI VARGA Kinga (1985) irodalomtörténész, szerkesztő

SZARVAS Melinda (1988) irodalomtörténész, kritikus

VÁRADY Tibor (1939) jogtudós, író

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

Híd – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2022. november–december.

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

Híd : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

